

Цена 1 р. 15 коп.

Татс
А2А22

Х. Ашалумов

Тыслим эн Сосун

СУДЬБА СОСУНА

На татском языке

Махачкала
1952 г.

Тат /
A22

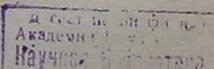
Х.Авшалумов

Гъисмет
эн
Сосун

Повесть

1262 101703 4130

ДАГЕСТАНСКОЕ КНИЖНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
МАХАЧКАЛА · 1957

СҮЙФДЕИ КНИГА

Э Гүзет эн игидгүй жофон социалисти, Давыдов Альбогар, Абрамов Исаа, хөсүэлт оморетго э косибе, чукле дигь Мушгурь нувьусдем мэ и книгаре.

Автор

Повесть эн татский писатель Х. Авшалумов «Гъисмет эн Соун» гысди сүйфдеи келе произведений эн проза э зулын тати эн песини салгъю.

Э и повесть у нувьусди хуб, очугъ зуындегуни эн татгыре төрөвөлжийн: косиби не юхсул, ихдирсувз эн жофокеше оломиргэж ве зулум, комики э утго гировундембуруйт «Ноширтю, хьюкимгүй эн падшогы.

Э книга бурмунде оморени, чутам косибгъю оморе-оморе вэ-хүшденутте э гъэршүй бедхисобгъю, жэнт-гъовхо берде эри азади, мозол не хилосишү.

Э повесть гъемчун бурмунде оморени дусди эн хэлгэгүйш, гэдэлтэй, шоригъю, юхсулийн эн татгъю э у вэхдигъю. Хундэгэдэлтэй эн книге мидануу ээз и книге амбаре гъозие-гээдэргъю ээз тонией эн зуындегуни, гэдэлтэй ве инетгүй эн хэлгъя татире э тушой революция.

Гъесэгэт автор эдее нувьусде дүймүүн бэхш эни книгаре.

I СЕРНЕ

Э ДИГЬ ЭДЕЕ „ГУДИЛ“ ГЕНДЕ

Лап гүзеле мэгь весал — апрель бу. Чор-кин эн дигь Мушгурь э богъгъю, вишегъю, кулелугъяровез вебдуба бу. Емушдоргъю эн богын нен вишиен раче гэзүрь э ранги-берангие тозе парталгъой эврүүши ве дараан гэймиши бирере хуно, вераисдебиурт э гүлгүй ве салиревоз. Темизэ эвир пур бу ээз хүшбүй эн рихъонлууе емушдоргъю, велтгүй ве буле көрье савзегъю ээз гъер тараф эдембиурт оморе шире сесгүй эн гъушчю, бүлбулгүль.

И ченд рузгъю чуышме ээз себэх тэ шохчонгум эдембу гъеминоне хуно герми рухунде э хори. Ээз зимисуд ве-расде эйло е рузлеш воруш не оморебу. Оммо имбурууз чуышме ээз себэхэвээз веди небу. Гъово дегүрдебу. Ээз рүй асму огүрлүүве вомунде кервугъоре хуно дир-дир эдембиурт дүйнээс гирооще охмурлую булаттю.

Э дигь лап кем одоми демундебу. Мердгъю, зенгъю, тэ дель-дуваздэгэй сале Гээллэгэбш гъеме э чул, э кор би-рүйт: кимигъю э зимигъю э ологъ сохде, угъониге эри э будсу тум кошде, екигъойе эри хир глов дашенде.

Э тушой эн дигь, э ён э сие телүү кешире гъендэгъгъю эн богын, э сер эн порине хэрмонгъю эдембиурт дийдина вешенде, мэгл зере-зере, ээ шир не ээ тозе савзай весали сорхон бире тозе зенде гуселетея, Эгээд эн ээз гъэриш дигь гирооще лихъээ эрх глов э вечегъоцуровоз эдембиурт гешдэг гъозгъю ве бидбидгъю!

Э мэйдүй дигь, э сер дуразе соку, лүнгтэй олов сохде, кемере э дивор ведоре, дүбэрэгэ гъэйле э лэгээ

дери, нуышдебу ё денуышдее оғыиле мерд. У бу ковхо ве ғошир эн дигъ Гъюмүл. Э тен эну вебу ковре гъобой атлас, э сер ю килемх бухоре, э кемер ю киши эвруушуми, э пойтвою рангие журуубьой актии, дарбигьой мэхси. Уре вебу е фирегье, нимелит сипи бире рушгъо. Эз зир эн хэсде гъобшгъо чукле чумгъий эн у дениширембу тиж, э ульткеми ве гъэгъревоз.

Э ён эн у нуышдебу ё лэгъэрэ пири мерд, сейреке рушгъо, Шелбет. Гъеме партал э тен эн у вебугъо бу эз ве куынне зиршай ве зиршоволи эн жомои, э сер ю жундуре килемх, э пойгъюю—жүйт бире тирохъо. Э и парталевоз у э кориш мирафд, э нуымазийш, э Гэрүсиси, э хъэловиши михиси.

Гъюмүл гээйлере эз лэгІэ ведешенде, денишире э гемгъю булут, мугу:

— Имисал чувиге воруш нисе оморе. Хоригъо глов нэхурде мэнхъсүльгъо пучи.

Келе мерд, Шелбет, комиреки эз ё дес куынне шеи шивээ зиедте э тен ю вебугъо гъчиши небу э руй эн и хори: не мульк, не мэнхъсүль, не хуне, не зен, не гээйл, не мол-вече, эз ю тур жэгИ гъэйр, денишире эз зир чумгъю э сифет эн ковхо э дүүл хувьшде мугу: «эз хотур туть мибисдоге, худо миёсдэе е кор сохде, е доне воруш эз гъово ниесдэ рихде. Миёсдэ пуч бире—сухде мэнхъсүльгъо хиргъо ве зимижий түү». Песдэ лэгІэрэе вокругде гуфди:

— Туть эдее диреки гъсворе, миёв воруш, фикир мекеш, егъин миёв.

Гъюмүл ловьорё гъулькунде э шефде хэнде вешенд. У э дүүл хувьшде вешмерд Шелбете мугу эри хувьшдэ: «Эри туб чуви, тууре гынсдигьо е гыирогъи е бижогъ. Нэгъох туре нум не нори «Бейгъуш Шелбет». Туть белкиш ширин зимигъю-мэнхъсүльгъо миев. Хуней ю сухдогор — хуне сухде мою». Песдэ Гъюмүл Гэрэй эн и фикиргъо хувьшдере бурра, гыч э дүүл локо недерие одомире хуно гуфди:

— Могу гъечу, жон Шелбет. Пориш рузгъо э и вэхдигъо гъени дэгүүрдэ бу. Буултгъо оморут гирошдуут сейл зерере хуно, оммо е доне ворушлеш не омо. Эгеде, имисал е «гудилиши» э дигъ нисе бире.

Е гилгэйтэ эз сер куче, эз гыирогъ дигъ сесгъо лов бисдорут:

— Э-э-э-й! «гудил», эдее оморе, «гудил» эдее оморе!

Гыч, Глов-Гэйл э дигь веди небугъю эз жеиге кура бисдорут, э хуне демундебирүттө гэрүс-духдеру, бордоре зенгъю, келе зенгъю э тасгъю, совучегъю Глововоз видироморут э куче э пушорхэвн эн «гудил». Эз и сесгъю Глов-Гэйл, зенгъю-духдергъю, сеггъю видовусде видироморут э буру, э мэхътели домунде чуб сохутг: хьевхъю сохутг, небуге дарафте э күнж хвэйтгюшнээсээ баштуулж? Кергтээш э вечегчошууревоз эзи сесе-сесгъю, видов-видов эн хэлгээ зури-зури э зир бешгъю эн хэйт вирихде дерафдуть.

Е дэгв-сиздэль сале жундуре лэгъэрэ гэйл гүрдээ шох эн «гудил» эдембу хээрой сохде. У е гофе гуфдире мундэ, пойбирхъяа жундуре гээнллэгийн дигби, вэдабурабирүттө иловлэй эн кукле нен «гудиле» хээрой мегуурдуть, мугуфдируут: «Гьо! Гьо!

Эз шох эн «гудил» гүрдебуу жундуре кукле келеке мугуфди:

— «Гудил», «Гудил», дурсене!

Десдэй гээлтийг гье у сэгээт эз песой эн у жевгъяа дешнде, те э бугъюз ишу гуж деригъю мугуфдируут, э кефэвээз:

— Гьо! Гьо!

— Гудилын пои верснене! — мугуфди гене кукле.

— Гьо! Гьо! — хээрой мидешнедүнт гээнллэгийн дигб.

— Дур хотунун гъэргъуши!

— Гьо! Гьо!

— Аллагь версүн, егъуши!

— Гьо! Гьо!

«Гудил» иловлэй жендек ю эз буз пой тээ гъугъяа сэр зөврээ энэ шохгъю-лигэгийн доревоз бесде бу. Эз гээрэй эн хүрдэ вэлглүүве лигэгийн-шохгъю у веди небу. У эн эн гье хуне күнж бире мундэ, кукле, гене келеке мугуфди:

— «Гудил» — «Гудил» дур сене!

— Гьо! Гьо!

— Гудилын пои верснене!

— Гьо! Гьо!

— Аллагь версүн егъуши!..

Духдергъю, гэрүсгъю, зенгъю э хэндеревоз медирондүнт э тасгъю, совучегъю хинике глов билогъэ тигын мисохдуть э сер эн «гудил».

Э. герден эн жундуре кукле е дуразе чайтэн тумореи дебу. Гэрүс-духдеру э чайтэн эн у хое, Гэрд, гендумь декуурдембируут, э сер «гудил» глов тигын сохде бэгъядо.

Гэмууил диренүнде «гудиле», вэхүвшдээ эз жигей хувьшдээ, эз дес эн е жогыиле зен восдо пурас эн глове, декуурд э сер эн «гудил», воруш до — гуфдире. Бэйгүүш Шелбет пусире посой зиршоволи хувьшдээр түртүүр сохде, тэ «гудил» оморе э ки ю расире, вэхүвшдээр рафд эженгэ.

«Гудил» э гыротгээ дигь расиренгэ эдембу, э асму гром зэрэ, биренгынне жесдэ. Неме булатгъю бечиребуугь асму бирден эз нокумире хуно е сэхдэ сайлов руухунд, сес гром, товуш биренгынне, шэхдэй эн сайлов, «дурфүй Нувэхээ» хуно гъериш бире э еки, пиш сохд декуурд э гынгүпгъю-хунгэвээш э томошай эн «гудил» видироморе зен-зоре, глов-Гэйлээ.

«Гудил» не кукле тэхьно мунденки, э гыротгээ дигь э ён хунхешу оморе расиренки, эз гээрэй бесде шохгъю-лигэгийн гуфди эз кукле:

— Сосун, веке, хэлэф ме, лигэгьоре, гьейсэгээт мондун, э зангижийн гүвот недери!..

Кукле туморей содогъире хуб э душ вешненде, тэрэгиди лов сохд лигэгийн беше, шенд э хори.

— Түрье, кеф нисди, бебе? — пурсы Сосун.

— Э-эри, — жугыб до «гудил». — Веке, зубош, эдее мурьденүм.

Бешгъю э хори оффоренг веди бисдо е дуразе одоми, лэгъэрэ, ранг рафде сифет, синей ю дарафде. Э пой эн у вебу шовол жомои, э тен ю пары-параа шеи, эз сер-сифет ведибуки, у и пушегъю эз хъэлэв ногчын вэхүвшдээ одомире хуно бу. Дендүүгэй эн у эз хиники э сер-сереки нисе расиренбүү. У пишэе одомире хуно лой хурде-хурде, десе э сер душ гээл воноре, бебе не писер рафдуть э хунхешу, гвердүүшүү сер дуллу.

II СЕРНЕ ДУСДГЬО

Гьетте, у руз Шебетэй «гудил» бире бэгъядо э хуне вошдени эз кук хувьшдээр гуфди:

— Жигеймере деше, хэлэфме, э жендек ме лэрз дери!

Сосун полхоле дүгэгзди сохде дешненд э биржхнэ хори, э сер ю дегуурд жундуре лувхынф, дегердунд бебе-шуре. Э кул бебешу дегуурд күнжне пусдиреш.

Хуней Шебетей, хуней эн де косибгъойгэй эн дигье хуно эн гилови бу. Э жигэй пенжере э бүн хуне е келе тирак дебү. Унегурье чум рузиш э хуне нимелит торик бу. Рафгъо, диворгъий гилови эн хуне тие нимазе хуно тиитгиги бу. Э кунжлэй хуне а ён хинике кинле пенжшэс сала духдэлэй Шебетей гисне — вежэгъульсде вечелере хуно гъульжле дироморе нуышдебу. Сие тов зере чукъле пойтгэль хувьшдере э зир пары-параас булшилэй чити пэхьни сохде. Сие, ченд мэгьгэ шушнэ не оморе муйгъий сер эну э туз ве чулькевоз еки бу. Духдэлээз дур э терс не сэгмэвэс дениширембэ э бебешу дагешдигь жиге, е гоффеш эз лэгэц неведировунде.

Сосун диренгэ, ки хьол бебешу лап гурунди, Гээл э сере вирки домундэ, ведерафдени эз хуне. Бэгвдовой е ченд минутиге у вогошдени э е сара мэрдэвээ. Уре вебу чукъле ковре чумлэгьо, зердэ рушгьо. У бу долллок эн дигь Шемэгий. Дуламниши эну эз долллоки сохде, хуве хъэжемет вегуурдье бу.

— Гъовой туб чутами, Шебетей? — мугу у эз нечогъ, э ей бонилей ю нуышдэ.

— Зобуни, — мугу Шебетей, сере жумунде, гъолок-гъюлок гоф сохде.

— Нешдер зенумь э гъул туб, ху вегибуум, е-дүү оринен никешүү, хуб мубоши мэхизи. Гъөгь мере, согильтя гердо, хуб биренгэ, сер хэрмонгьо миди.

— Туб хубте мидани, — мугу Шебетей, — эгэ эз и кор хуб мибошумгэ, веги.

Доллок э кумеки Сосуневоз вэхуульзунд нуышунд Шебетей э сер хъэлэв. Э песой кемер эн у ламбалтууды доноре, водо уре э дивор. Песде долллок гъул энтуре вокошире, е гъэдэр э десевоз совусде, офде юре герек гвишигээ «шогъ раге», вогъунд э у тиже кутэхьэ нешдер хувьшдере. Эз э нешдеревоз вокурдэе раг чиртиг зере ху вшэнд зеворо.

— Зубош, зубош, логоне ди инжо, — мугу долллок эз Сосун!

Ху веромо те нимай эн логон. Нечогъ сер гуурд лап битоби эри сохде.

— Дениш, дениш, — мугу долллок шори сохдере хуно, пусире сэйреке дэндүгий хувьшдере бурмунде, — ху сип сиегэй. Эз туб мурдаале ху ведерафдэе мунде Гэзар түвш медаров... Песде дуыл нечогъ бердки, долллок бурра

жигэй раге бесд э чулькие лугуревоз, карасдигьой хувьшдере вегуурдэе ведарафд гышд рафд.

Хъол нечогъ эз сэгээт-тэ сэгээт эдэмбу гурун бире, иллогын эз долллок эри эну «чоре» сохде багъдо.

Э дуымуун руз Шебетей нечогъ биренгэ дер хунере вокурдэе диромо е бигълуу руш чире мэрд, килэх гусбэндэ э сер ю вери, е хэнжэл э кишд ю. У бу лэзги Хъэсен, күнде дусд эн Шебетей. Дере вокурдэе мунде у зури-зури күнде бисдо, нуышд э болиней эн Шебетей. Ранг тов зере, лап лэгъэр бире сифет эн Шебетэе диренгэ, песде денишире э дуб дедесүүзэе Гээл эну, гуфди:

— И чур хъоли, Шебетей, бирор? — мугу у гирилднэри хуно. — Туб и пушогъо эз хъэлов нечогъи вэхуульдэ одоми, мурай «гудил» мибоши, хувьшдэе э и хъол миёри. Э и Гээлгъюш түрье езугъ ниев?

Нум Гээлгъюре гуурденгэ нечогъ э гурунэ дульевоз чарусд дениши э сифет э күнжлэе гъульж дироморе нуышдэбүү духоделе, песде э Сосун. Э ёр эну омо и песин чор мэгь э хъэлов нечогъ бире домундэй эн ю. Уре дие э кендуу Гээл недомундебу. Гээллээ лап гисне бурууцт. Чукъ-чукъи эн гисней эн чукъле духдэлэй хувьшдере диренгэ нечогъ эри хувьшдэе жиге нисе оффдембү. И пери у огол зе Сосун кук хувьшдере, мугу:

— Бие, хэлэфме, вэхзим бурайм э више, гъовоши имбуурз дегуурдэ, пушой воруш омороре хунон, бурим шохлууце, бесдум э иловлаймэ, гердүүм э дигь, «гудил» башум, екем Гээл хое кура сохим. Эз дарафдэе э дигь лутгээ-параа веширэжон, гъечи хубтен. И э жохой түрревоз гъэзенмиш сохдере хуно бире.

Лэзги Хъэсен верасирерэ хуно чур хээл сохдембуге дуыл эн Шебетей дусд ю, мугу э дуыл сэгээр хурдэнрэвээз.

— Ой Шебетей, ме э дарей жегъяндем небиурумки, эдигэй дебиурум, се-чор верс рэхьи. Туб беге э сер ме е хэберле фуурсоре нисе дануудембири, туб э и хъоли гуфдире?

Шебетей дениши э чум дусдидревоз э сифет эн лэзги Хъэсен, э лугъонд дарафдэе кар бире сес хувьшдевоз мугу тасире-тасире:

— Амбар согъ боши, бирор, худо рази гердо эз туб, гъечиши оморей мере эри дире. Туб эз ме бешбетер ко-

сиби, тууреш не хорини, не моли, не мэхьсүли чууре хэ-
бер фульсумын эер түр?

— Мэ косиб гынсдүмгеш, серме, шүкүр э худо, со-
гъи, түй э мэ сохде никигире мэ те муурдеш фурмуш ни-
сохум. Иму косибгүй ээз куыф косиб гынсдимгеш ээз дуул
Гоширим, — зарифатире хуно гуфди лезги Хъесен, дуул
дусд хуышдере эри веровунде.

Песде у огол зе Сосуне, евошлей, Шебетей нешинову
гуфти гуфти э гуш энү:

Е гусбенд овурдем, бесдем э хъёэт, бура, огол зе
муллашмуре, бигыл куышув гусбенде. Э сирой хуне е
туморе Гориди норем. Герме чи гушдине сох ди не-
чогъэ. Бура, имугъой, хэлефме!

Сифет Сосун зе пертовуул э шире хэнде верафд. У эри
хуышде думит сохд, бебешу ээз герме чи гушдине хурде
ёгын хуб мибу, э пой мэхизү, пушотеинегье хуышдере
хуно ээз тъеме жонлуу, гүүвотлуу мибу. Меш не Истириш
гушд гусбенди михурим.

Ээз и гоффю дуул эну шор бире видовусуд рабире эри
огол зере.

Е гэвээр нуушде, эзил-овло гофт сохде, нечогъэ мух-
шул сохде, дуул юре вероюнде бэгъдо, лезги Хъесен гуф-
ди ээз Шебетей:

— Мэ э чор-пенж рузи есиёв эн Огъомирзоре, куын-
не шинох менетуныре вегуурдем эри чарпараагьюоре
тъуль сохде. Коре верасде мунде миим э китув.

Нечогъэ екем э хуышде домунде, вэхуышд э гужевоз
нуушд э сер хъялов, песде гуфти:

— Хъесен бирор, куынд бие, дестууре гууруум!

— Хъесен э сугърезани нуушде до дес хуышдере э
Шебетей.

— Иму э еки бирор бирейм, ме жугуур, түй мисурмуш
гынсдиге,—мугу Шебетей э Гээр гуварде тасире бугъо-
зевоз — иму белки дие дуй екире невинирим. Тууре ээз
ме е дуул мундэй биригэ, бэхшлемиш сох э мэ, бирор!

Лезги Хъесен дануусд и хъялолборе эричүр хосдеге
ээз то дусд ю. Дуул эн уш буланмиш бире, ээз чумгъой эн
у Гээрэхэд.

— Мегу, дусд, гъечу, дуул ди хуышдере, щуукыр э
худо, хуб мибоши мэхизи. Пегыливон, Гээр-Мухтер иро-
ни, эер түй мундэй? Омоге десиге э и хоригъо, худо гынши-
де, түй уре и дес егъин менгени, кемер юре э хори мизе-
ни — мугу лезги Хъесен э гужевоз лове э хэнде веберде.

Э ёр овурдэ, жонлууе, уяткемэ вэгідогьой эн дусд хуыш-
де Шебетей:

— Нэгго, дусд, мэ эдее диренум, дие и дес мэ ээз хъэ-
лов нивэхизум, хъол мэ гурунди, ээз мэ фойде нисди. Ээз
ху вегуурдэ эйло, гъовийме деш усол бисдо.

Лезги Хъесен ээз дес ю вероморере хуно дуул доре
дусд хуышдере, гээл гуварде уре, чум Гээрси ведврафд
ээз хуне.

Хъесен ведерафденге, Шебетей гүүвотсууль бире, чум-
гъой хуышдере сэхд сохд. Бирден э ёр эну омо: руз шо-
боти, э майду э пушой хэрмонгы жэгэмет кура бири. Э
минжи майду поисди сие гоногтын бирэхье одоми,
юре е озгынне будгъобазгуувери. У дуул путгээ гувер-
ненкэгэйрэе тулгэгэй Гээлире хуно э гъово вешендени,
гүүрдени...

...Ээз и пенж сал пушо, э 1905 сал э дигь оморебу е сие
мерд Ирон пегыливон Гээр Мухтер гуфдиренинго. У
дигь бе дигь гешде, гүүвот, усдооти пегыливон хуышдере
бүрмунде ээз жэгэмет пул мечи. Оморебу у э дигь Муыш-
гүүриш. Гээр Мухтер э гъэд майду тен бирэхне, э е
кутхээз шөвлөлөвз бу гуфдире, зен-зоруй дигь э майду
неоморебу, ээз дур э томоше поисдебу. Оммо томом мерд
хэйлгэти, ээз дур э томоше поисдебу. Гээрэхэд майду
хэйлгэти, ээз синре рушгыг гуварде тэ гээллэгэе расире,
чор киномурд майдуре ведабура нуушдебиругт э томо-
ше. Э Гээрэй эн томоше сохдегортэ дебиругт Шебетей не
гүүногъю — дусд ю лезги Хъесениш.

Гуверненкэгэй дуут пүтере вешенде-фушенде бэгъдо,
Гээр Мухтер э уяткемэ ве руухшандиревоз денишире э
майду кура бире хэлгэг гуфти, келе сие чумгъой хуышдере
буухь сохде:

— Эй жугуургьо, кире хъэвсиге ведировгу э мөрөвэз
эри борж берде э майду, дуул екире э хори эри зере!

Э Гээрэй эн мердгэй эн дигь, иллогыги эн жэм-жо-
гыил, гүүвотлуу одомигьо амбар дебиругт. Оммо дени-
шире э хието ве безүгьийн Гээр Мухтар ве чывтам
дуйн түгээгээ сиб-Гээрмугьоре хуно э гъово вешенде,
песде гувардембэг, екиш жуургыт эзнесхдэй эри ведиромо-
ре э майду, бэхжс берде, кишид гуварде э уревоз.

— Дусд, — мугу лезги Хъесен, десе зере э кемер эн
Шебетэй. — Вэхиз ебо бурмун э и келегеде хъэсүүльзэ
ирони э түй түй гынтор дериге. И думбуре аслан э түүл-
килэгэе дениширенгээ хуно денешире э хэлгэ. Ээз
дес түй вороморе гээдэг сэгээр дууре. Ээз түй зурботе
одоми э и дигь кес недери!

— Ме эдее вепичиренуым э түрревоз — бирден ээ жигий хүшдэ вехүшдэ гуфди Шебетей. — Пой е дэгъдэгээ дарам диром э хуне.

— Хьюзурум, — бигъэ бурмуш сохде, дуль десе э би-рэхнэ бел веноре э келегеди не сүүлэх хэндервээ гуфди пегъливон.

Е ченд минут гирошде бэгъдо, э майду диромо Шебетей. Ээ буй бала не ээ фиреги хисэгүү у ээ Гээрэ Мухтер нидомунд. Шебетеш бирзхын биребү. Э холисе пегъливон э гъэд майду ухшеш зенуб гуфдире, у ширшо-вали хүшдэре ээ сүүрэзанни зөврөө тэрэгтэйдүй, гвер-чутам бисдо бурра, кутэхэ сохдебү. Жандек энү ээ чуви-ге эдэмбү тов доре.

Гээрэ Мухтер не Шебетей сер гуярдүйт эри вепичире. Дуль ээ шидир кемер еки гуярде, угъю хъэрекет сохдемби-рүүти экире эри э хори зере. Оммо ээ еки борж берде нисе дануусдембируйт.

Бирден, эрэг щишире бугъю, шуш нефес гуярдебугъю Гээрэ Мухтер, э гужевоз жайле бире ээ Шебетей, гуфди э жэгИмет, шуяае сохде:

— Ой хэлонгь, жандек хүшдэре руягъэн гови зери ведироморе э майду. Ире э дес гуярде нис бире...

Оммо э гэвээгүүн жэнг оффордебугъю Шебетей, ирони-ре нефес кешире нисе гышдембү. У э нэхүхгүй хүшдэ-ревээ гуярдембүтээ ээ гүйл-базуй пегъливон гъэрмэгъ-гъэрмэгъ сохдембү уре.

Эхир гъечи бисдоки, ээ бошден ульткем, хэнделов бу-гью пегъливон, гъемий ю гъэрмэгъ-гъэрмэгъ, хунерижка, гъемий ю Гов-эрэгтэлүү, ээ номус, ээ тэхьли гъэргү дуль хүшдэ, гириденире хуно бисдо.

ЖэгИмет диренгэ гъвой пегъливоне, гъерки келе-кеle гуфдирүйт:

— Еш, Шебетей, машаллагы, Шебетей!

Дусд эн у, имбууз пушой ээ дер ведерафде, дуул до-ре Шебетее, у коре овурд э ёр эну. Шебетей гъейсэгЭти-не хьол хүшдэре э умогонеревоз той сохденгэ, деш гу-рун бисдо гъвой эн нечогъ.

Песде э ёр эну омо чутам ээ и чор сал пушо зен ю мурденгэ, гуфдиге ю Шебетей.

— Жон, Шебетей, меш, түвш етимгю расд оморейм э еки. Не түршээ э руй эн и Гүльом кес нисди, не мөрөш. Худо-бендэй ме и дуль Гээли. Еки энүгүү нумлэй бебей-

муни, екигэйгэ нумлэй дедеймуни. Жун туй жун эн у Гэ-илгэгью, небу э сер эн угтьо дедей мөрдүми биёргью!

У гоф зэн хүшдэре пой незере ээ у мурдре эйло зэн нехосдебү. У эри Гээлгэгью хүшдэ гъеми э жигей эн бе-беш бу, гъеми э жигей эн дедеш, те и се мэгь э кун хъэ-лов оффорде.

— Имогойлье ме ээ ки гуюм: жунтув жун эни Гээлгэгью бугу гуфдире, — э дуулдэгъдэгъиревоз думит сохде ноле кеши нечогъ.

III СЕРНЕ ЕТИМ

Э гъэд дуль-се руз, хьол Шебетей гъечи гурунд бисдо, ки, у амбар-амбариш э хүшдэ нисе дебирэмбү, вор хундембү. Сифет эн у лап колбуль, сие тов зеребу, хинике эрэг щиширембү уре. Оморо одомирш э ю эри сер ке-шире у дие нисе шинохдембү. Вор хундэ, гээтмэгъэрише гоффю гуфдирэмбү. Гээлгэгьюш, Сосун не Истир, тэхньо думдие э ки эн ижире нечогъ э нимелить торике хуне, кимвэгэдэ митерсэд:

Сосун э руз ю ченд бо бишбогъ чи э гушдевоз э дес-дери, э сугъразани миноисд э ен бонилей бебешу, э Гээр-севоз минет мисохд:

— Э бе, жон бебе, ху и чилере, гъэдой түре вегиром, и чилей гушдинире хурде мунде туб хуб мибоши мэхизий-еий!

Гээл ээ расдиш гъечу дануусденбу, бебешу и гер-ме чи гушдире хурде мунде э жу мидире, пэсде гъечи өвши-өвши хуб мибу мэхизүү. Чүнки Сосуне ээ хүшдэ оморембү. У хээд-гисине биренки, гъетте чи хурде хуб тэ суурои дувшор бире видовусдембү э кучеэго эри во-зи сохде э Гээлгэгьюэв.

Оммо сэхдэ минетгэгью энү э нечогъ гъюнмиши нисе бирэмбү, у чуиге гогь келе-кеle, гогь тасире-тасире эзир зүгүү мугуфди чешимиш хуно, э гоффю, минетгээ ве Гээрсгэй эн кук хүшдэ неденшире. Э гъечиревоз Сосун, чум Гээри, имид ю хурд бире, э пура бишбогъэвээз могошд ээ кин эн у.

Чувклэ духоделээ хьэлов бебешу куынд нисе бирэм-бүтеш, у э тиже чумлэгэгью хүшдеревоз дениширембү э гъвой бебешу не коргьой бирор хүшдэ.

— Гене чи нехурд? — ох вокошире ээ чукле синелей хуьшде, пурси духдэле, гердере ён гүрдэ, пойлегъой хуьшдере гъульжунде, диренге ки, бирор ю гъегене вогошиди э пура бишбогъэвээз, чум гээрсий.

Бирден Сосун ээ тэхли и ченд шевгъо нэхисиреи, дулье-дердии, иллогык бебешу чи нэхурдэе, венгесде ээз дес бишбогъо, нуышд э хори, зар доно горисд.

— Ние хурде-е, чи ние хурде бе-бе, — гээрсгэй чумгъий хуьшдере э мушдэвэз покурде, келе-келе гириид у. — Чи нехурдгэе у мимуурь, чуб хуби эриму, пеедсл.

Духдэле мидениши мивини, эгнен бирор ю гъечи гириденгэ, егъин коргъо гурунди, уш терсире-вежэгъульжуде, сер гүрдээр гирииде: «ой бебелей-ме, ой деделей-ме!» гүфдире.

Гье и туьтэм дере вокурдэ диромо лезги Хъэсен, шуш нефес гүрьде, ранг рафде.

— Чуыи, чуыи, эричүү гириденит? — мугу у ээз э рагче-берача еки нуышдэ гиридембүрүүтгээ гээлгээ, э дулыгсоонревоз денишире э лой хъэлов эн нечогъ.

— Чи ние хур-де! — гириде-гириде гүфди Сосун.

— Погъ, ишму мере лап терсундитки, — мугу Хъэсен, күннд бире э ки Шебетей. — Вессит мегириисит, — мугу у ээ гээлгээ.

Хъэсен оморебуяг вэгидо нечогъ пусдире ээз кул шенде гъолок дагешлебу. Ээз гээрэй ржэйье ехэн ве пары-параас сулагьий эш шеи эн у ведибу, чубтам ие вэхд аслане жендек эн Шебетей э е пусд не э е остигъу чаруудигэ. Шебетей гыч э лой Хъэсениши недениши. Ведибуки у гене э хуьшде недебу.

— Шебетей, бирор, — мугу Хъэсен, гъуз бире э сер болил эн у. — Мэ не гүфдирум иму э еки мохурим?..

Гофгъой Хъэсен, веди буки, ние расирембү э у. Хъэсен э хуьшде домунде пурси дуль гиile:

— Шебетей, дусд ме, мере шинохдени?

Нечогъ гьеебо э тов рафде, чешмише чумгъий хуьшдэревоз дениши э сифет эн Хъэсен, сере жумунд.

— Кинуым мэ?

— Би-Бике зе-зен ме, — пелтеке зуггу ве тасире сесээвээз гүфди Шебетей — Тув-түү мере эй бер-берде оморей. Ке-кеш эдэй омо-моренүм.

Бирден нечогъ э е нокумие жуыргэтиревоз вэхуьшдэ нуышд э сер хъэлов, десе но э хори вэхизув гүфдире ээз пой: Хъэсен э гуж-минетевоз дегердунд уре э хъэлов.

Ээз оморегор-рафдегор эри сер кешире э нечогъ, ээз одомигъой дигь хуне хэвлэти небу. Сер шев бисдоки гьювой нечогъ ээз пушотениш гурунд бисдо. Пушай мурдэ бирден э пушай чумгъий Шебетей омо, чубтам ю эри е кем Горд хуьшдере «гудил» сохде гешдениегэ дигь. Чубкориге зенгъо, гээрүүсгээ, духодергъо э жигей глов эдее э сер эн у тасгы ве совучегъой нефте декуурдэ. Ээз гьювш эдее э жигей воруш нефт тигын бире э сер эн у. Асму э е гээгэревоз ээз биренгынне зере ёгын гээто расуу сухуну гүфдире «гудил». И чуб кори? Одомигъош, асмуш э ме хъэлово бири?

— Эй хэлгъ-хэлэгт, гээрүүс-духдер — эдее хъэрой сохде Шебетей, — ме «гудил» бирэм эришму воруш биев гүфдире, ишму эдее э сер ме нефт декуурденит. Мэ бегем Керемумь?

Е келе тас нефте э сер энү ковхо Гъомуул декуурдэ мундэ, бирден э сэхдэ биренгынне раси э луягэгьо-шохгъий эн «гудил». Э нефтевоз тар бире шохгъо дегеси луув зе шэгэлмеле хуно.

Э гуш эн нуышдэргэбү дерафд песини гоффгъой эн нечогъ.

— Сухдум, вессит, сухдум!

— Э ки эн у гьеисэгээл гээроил омори, — мугу раби Нэхум эри э ночогъ сер кешире оморе мердгъо, зенгъо. Нечогъэ жун хуьшдере доре нисе воисде. Уне гүрье гээроил эдее зере уре э гыирмож гээтоширевоз.

...Себэхвимуы Шебетей бердүйт э сер гъоврэгьо. Уре депучундэнгэ, жэгэлмет э рабиревоз ведиромо ээз сер гъоврэгьо. Хэлгъ дес шушдэ бэгъдэ, раби гыншд Сосуне ведироморе поисде э пушай жэгэлмет, гүфди ээз Сосун ю раби гүфдире гоффгъоре гую гүфдире:

— Мэ Сосун, кук эн Шебетеум, — мугу раби.

— Мэ Сосун кук Шебетеум, — гоффгъой рабире вогоруш сохд Сосун.

— Эз кемер бебейму оморе. Эз ме бэгъэй бебеймуре де кукигэ нисди. Эгнен э чигрет мө ве нумме ухшеши оморе, эз нуминей мө, бебеймуре э гъоврье инжимиш сохдогор бисдоге эз тутгынж эгэлмет оффдоно...

И гоффгъоре Сосун ээз песой-раби вогоруш сохденгэ, жэгэлмет э е лэгээ «Омин» гүфдире омо э дигь Эзун-

бэгъдойге гъер мерд нун-чайтен хувшдере, бил-лапаткей хувшдере вегуурдэ оффорут э рэхь, кор хувьши.

Сосун ээ сер гъовретъ э хуне дироморемунде, дирен-тэг күнж хуне, и ченд мэгж шев-эрз хээлов бабешу вегуурдэ небүгьё жиге, титини, э дул не мувэх эну лапкори сохд ки, ээ имбуруз эйло у э и гъульом етими. У дагешд э сер бирэхье хори, тэ вомунде, гъялол бире, тэ чум ю э хифлет рафде гириид.

IV СЕРНЕ

ДЕРДГЬО ВЕ ИХДИЛОТГЬОЙ ЭН ЖЭГИМЕТ МУШГУР

Чор киномуурд Мушгуур гъеме више-куле бу, хэлгъю косиб, Глони. Угъю ээ келе те чукле, себэх зусери, хэдсэн жандек ишу, не текхли эн хов ишу нерафде, муррафдуть э кор, е сер гъэртгы шохьонгум могошдут э хуне. Ээ више, ээ чуыл ве дигь гъялти урь дечиге, дэгүнгэ ние диренбуруут. Амбардеки, энчтю нум хувшдешрэш э дефдер, э когъоз нувьувсде ние дануслцембуруут. Гъульом эн угъю, дубньёгт эн угъю — э чор киной эн дигь ишу дебү. Гъечи эрхэ бэ эрхэ зигьисдэргийн эн дигь Мушгуур овом, торик, ээ гъульом байхээр миоморут мирафдуть ээ и дубньёгт.

Шев биренгэ хэйли мердгьо, зентьо, чутам гъэдот гъисидиге, оморут э хуней эн Шебетей, э сэр овил ю. Чор зани зере э сер полхол мердгьо э ёло нувшдебиурт, зентьо-э ёло. Гъемэй энтуу косиб-кусуб биурт, ээ сер-те э Глонигьо ухшеш зеренбиурт.

Нувьаз хунде, гъер мерд ээ хуне овурдэ хурек хувшдере хурд бэгъдо, мердгьо дуразе гъэйлогьошуре тэхүүл томбоку пур сохде, сер гуьрдуть эри кешире, ихдилот сохде, э дул ишу деригьо дердгьоре, войгэгье эри гуффдире, гирошде рузгьоре э ёр овурдэ.

— Ээ Шебетей муурдени, — мугу Бэйгъуш Шелбет — мере дие э и гъульом ихдилоб нисди.

Гъемееки денишируут э лой Бэйгъуш Шелбет, кими-тю э верасириеревоз, кимижийе гъери, егни, чув гуффдире хэёлигэ уре.

— Ме мугум дотгъо-дергэй хээл мибу, Шебетей хээл нибу. Е аслан-Гээройл бу.

— Эй, гъульоми дие-е, — ох вокошире гуфди е чукле саре мердле, сипре рушьго.

— У э сер тозе хунгэй эн ковхоре вокурдеки э зэглифи оффо, — мугу Бэйгъуш-Шелбет. — Гъомуул дениши ди Шебетей жонлуу одомини, фэхъле зиёдэ гуьрде пуле гъимши сохд, гъеме коре: эри керпич бурра, овурде, бору кешире, гъйт воноре, вегьишд э сер е тэхьно Шебетей. Филиш тэхьно унгъэдэ коре ээ сер ниберу. Хээл бисдо мерд дие, оффо э кун хээлов. Имутгэй ковх э кифлет хувшдеревоз эдее э тозе хунгэй-Гэличонгьо зи-гысдэ, кеф сохде, оммо Шебетей, э тасире гъовре дэгшид. Ижирш мувгыльжуз бирени?

— Э-э-эх, бобо вой, гъульоми дие, пуче гъульоми, — мугу гене и дес деш дуразте ох вокошире саре келе мердле.

— У кор нечогьи-зэглифи нисди, — мугу е огылы дечүшдэе раге зе, Эвшэгтэ мому, — уре таланмиши бири, ээ у мурьди. Нешумой энуре э тэхьно жиге гъэлифо талан сохди. Фэгъире Шебетей, ченд хоккью ю Гъумуур гердо шиновуслегоруре, ээ озгыну хувьше шев нимеш тэхьно э гыргыг гъов мурафд, э више мигешд, э сер гъовретъ мурафд — ээ гъичини нисе терсирембу. Эхир гъэд сохд э жун ю, берд нешумой энуре.

Гъисид нувьдегоре мердгьо не зэньо бовор сохдем-биургеш э ижире гъэд сохдэгий, садан-гъэлифэгэй, оммо угъю э гоффрэй эни мому унгъэдэ гуш невонорут. Угъю дануслцембиурт, ки Эвшэгтэ мому дусд хуней эн ковхон, Гъомуули, уне гуьре у эдее майл энуре гуьрде, тэхсир эн Шебетей нечогь бире мурдэире ээ сер Гъомуул вегуурдэ э сер гъэлифо вешенде.

— Гъеле гъэйтэ мердеш эри хуне вокурде бэгъем недори, — э Госириевоз гуфди Бэйгъуш-Шелбет. — Дениши ди Шебетей э кун хээлов оффодори, ээ дес ю не шулькеет сохде моров, не бинея бутгъо юре гуьрде, ковх эхээзо зе, недо пул-хэрж энуре.

— Мифуурсуу түрье гене э Сибир-гъо, сибири мибoshi, байгъуш, — э зарифетевоз гуфди мэхсеречи, е жогылде сие чердэе мерд Рэхьмон. — Е дес ээ Нукол сибири бирей оморөй э Мушгуур и десиге түрье э сер э дэгэй жэгъендэм мифуурсуу, эхи лэгэлтийт э жигэй эн гъуверт кергэ хуню гье экори. Овилхунеш буге, ээ и гоффрэ гъемееки хэндуудсүүт, денишире э лой Бэйгъуш Шелбет.

Бейгъуш Шелбет душгьоре вежегъунде, денишире э нуышдогору, мугу:

— Ме чуб сохум, ижире зомонен гуфдире, дузи-хий-
себи нисди, худо дури, хьюким биж.

Дигъбонийго э ер овурдуть чубтам ковхой эн дигъ-
хэйли мержжю ве вишегий жэгИметире эри хувьшде ве-
гульдиге. Имогий э нэхире эри хорунде бүле мерж-
мунди, не бэгье беш-хувьзум ве гыйт-гойме эри овур-
дэ ужире вишай жэгИмети мунди.

— Эдее гуфдиренут, у эз Шуре, эз ки губирнатур
кульги овурди эри и хорицо ве вишегий жэгИмете сэ-
хьиби сохде. — мугу есиевичи Илизир. — Гуфдиренут
губирнатур, хэгъэрзорей падшоны. Нашдови эн у е ду-
шунде сер хуги не е пультурке түнде эрэгчнин. Гъерки э
ки эн у рафд э шүккест, енебуге эри де кориге, тэхси, у
эз пул эн рузычье гъйр, е сер хугиши бие беруу, е пуль-
турке эрэгчнин эри губирнатур. Угьоре нехувьдре у э
одомиревоз гофиш нисе сохде.

— Ковхо Гъомуилиш берди эри эн у сер хуге не пуль-
турке эрэгчнин — пульси книгие эз есиёвчи.

— Дие чуб дануслебири түү, — жувьбо до есиёвчи
э дилбоширевоз, дирене ки хэлгээ э ю лап гуш венори, —
у губирнатур не зен ю эз хуг не эз эрэгти хурде гъерки
чөнд е гомиши бири. Ингээдэ угьоре гурунд гынсдүйт, чор-
гээбэе гэрэбэе берде угьоре. Зен эн губирнатуре, «каспа-
жа» нуми. У гъул рэхьо, сине рэхьо, сер рэхьо гешде э
пушай хэлгээ, э мөрдгийн кесевоз гъэл гуьрде, вежегын-
дэ, хэндуусдени.

Зенгьо э мэхтэлиревоз «марч» сохдүйт.

— Эле, дэгээр дараво э руруй ижире делине, — муту-
мому, — ижиреш хьёбэсүз бирени. Шуввер эн у чубтар де-
гыншидэ урэ э хуне толгой недоре?

— У коргью эри энтугы гынчиши нисди, э угьоре ижире
гээдэгти, — эз и коргью хэбер бире одомигьоре хуно гуф-
ди есиёвчи.

Гоф веромо эз товун тэхүүл. Пор амбаргьо гиснэ
мундэт, чүнки воруш неомо, мэхсүсльгээ сухд. Нимай
дигыши вэгүрди эз Гъомуил гендэйм, жувьгээ гээрд, э
жигийе тэгээ дүй тэгээ дорени э сер хэрмонгьо, пирор
молижь шишире зимильторе пуч сохд, имисалиш е кор
омо ведиромоге хэлгээ эз гиснэи, эз дес мурав.

Сосун гуш веноре э гоф келетгэй, э шүккестгэй эн
угьоре дерд кеширэмбү, ю чубтар мидоруге хувьшдере не
чуукле хэгъэрлэй хувьшдере.

Егилэгээ эз дер дироморут э овилхуне ковхо Гъомуил
ил не раби Нохьум. Гъемееки э пой вэхувьшде жиге до-
рут угьоре. Е-дүй минут гъеме лэгIэ гуьрде поисдүйт,
гүйгэе гофф не оффе. Песде раби сер гуьрд эри дорошгьо
доре, эз гоффгэй турои, гуфдире э у Гүйломиге чуб ви-
нирге нешумой эн мурдэ.

— Э раби, михыло, Шемей, эз гъовре вэхувьшде
оморенге у э нешумой хувьшдеревоз оморебү, ненгэ? —
пурси Рэхьмои эз раби.

Гъемееки дениширит э раби у чуб мугуюгэ эри эн и
кор. Гъозий эн Шемей эз гъовре шев нимешев вэхувьш-
де э дигь вогошидэ тэ инвэдэши э хэлтэй сэгым шишерем-
бу, э мэхтэлии венгесдэмбү. Е руз поиз еки эз мушгүй-
рийо, Шемей гуфдиренгийо, эзи нульдэгэй сал пушо
рафдебу э чул эри күмүмьр сухувьшде. Э гыиргээ вишай
жэгИмети э ён рэхь ё келе оффдоре хувьшгэе дор бу. Ше-
мей у доре сухувьшгэе эри күмүмьр сохде. Э ён дуре ке-
шире күмүмьрго дагешде хисире, уре дуре гуьрде эз
хувьшде рафдебу. Эз ён рэхь гирошиде одомигьо диренге
Шемеэ, мэгьит бире дураз бирийоре э гыиргээ рэхь, э
кул ишу воноре овурдебириут э дигь. Согъ шев Шемей
э хувьшде недиромо. Гъемееки норуотки, Шемей мурдэ,
э чул нешумой хувьшдере дори.

Чубтам ГЭдэгдигэ, тен Шемеэ шушдүйт, э эхи-
роти допчуундүйт, бердүйт гъовре сохдүйт. Зен Шемей
Шушен э дуб Гээлиевоз, нуушдүйт э хуне эри овил
гуьрде.

Гье у шев нимешев еки э сипре парталгээ вери эз
сер гъоврэгээ видов-видов, неденишире э хьев-хьев сег-
гэй, шуш нефес гуьрде омо дер хунай Шемеэ куфд э
е зарбевоз.

— Шушен, — мугу оморегор, — дере воку, ме Ше-
меуым.

И гофе шиновденгэ жендек Шушен лерзи, рангю
рафд. Гье у түтээм хэбер бисдорут гээлгээши. Сес-сес
эн Шемей бу. Оммо мурдэ вэхувьшде эз гъовре ниёв
эхий. Гынч у биренигийо кор нисди.

— Оморигьо Шемей нисди, нешумой эн уни, бужу
бири омори. Уре э хуне дэгвьшдэе герек нисди, и кор эри
ники нисди, — фикир сохд эри хувьшде зен Шемей.

— Бура, э жигей туб рэхьэт баш, фэгъир, — э хъэлэжигери ве лэрэвээс жугьбоо до Шушен, дере невокурде.

— Чувь фугтунде туб, духдер ленгэ назу, — муту Шемей гласи бире. У гъемиши гъечи нифри сохдембу зен хуьшдере, гиси биренгэ, ленгэ дедей эн Шушене э ер овурде, — воку дере, метерс!

— Бура, жон, бура э жигейтуб олхогын баш, эри нешумийту нуымаз, ярасаёд мизеним, олхогын баш!

Шемей гоф Шушене бурри, сер гульдэр эри хъэрой сохде.

— Воку, эри ме овосуне мэхун. Зубош, духдер кук сег, нутгэ, гъульбүргэйтиуре гене дегенеги воисде, ме немуурдем, элдээ гудириенуум, воку, метерс...

Шемей сер гульдэр э душевоз, э поевоз дере эри куфде, хуурд сохде вокурде. Шушен ээз хъэлэжигери жун хуьшдээ сер гульдэр эри хъэрой сохде: «Эй хъэрой, молкомут э чигьрет Шемей чарууче жун имурэ эри берде омори, ой хъэрой!» гудфире. Ээз илойгэ Шемей гласи бире сер, гульдэр дере деш э зарбозов куфде, бебе-дедей зен хуьшдере вешмердэ нен юре ки э хисиреки жиге берде э гъовре доноригэ.

Э сес хъэрой-хъэрой, хэлгэ, келе-чукле, ээз хов бужу бире шев-нимешев кура бире дироморенуут э хъяёт Шемей. У э зир товуши менг, рангю рафде, э сипре партал эхиротировоз гъэгъигэтиш руяхъэ хуне веди бирэмбэ.

Хэлгэ диренгэ Шемей понсл, омо эминжи хъает, бирден ээз нокуми шэгтэгэ зере хэндүүсд, муту:

— Ой, жэгимет, мере ишму зуынде-зуынде бердейт гъовре сохде. Шушен эри ме дер нисе вокурде, терсирени, гүйтэй дуль гоф э у олхогын сохит уре!

Хэлгээ э мэхьтэл ве сэгьмэвэс денишире э Шемей, күйнд неоморе. Ижире мубгүльжүүзье угью э чүм ишу тывц недиребиурут. Оммо угью шиновусдебиурут ки ким-вэгидо гъэлиро чигьрет мурдэ одомире вегуурде оморени эри гээд сохде э мерд-мule, зен-зору, глов-гээл, э мол-гэрэ, бисду-мэхьсүэл эн ранижбергэй-дигьбонито.

— Күвшит уре, — бирден киниге хъэрой сохд ээз десдэй куре бирогору, — у Шемей нисди, э хумней Шемей оморт гъэлиро, мэгвилит ээ жун-моллишну гээд сохде.

Шемей бирден посо до хуьшдере, ээз мэхьтэл не терсөвэс дениши э жэгимет. У шиноод сес ээз ковхо Гъоврил.

— Гъомуул, — буьруж вегуурд Шемей. — Э сер туйхудо вери. Эри чувь бие күвшде биём мэ, мэ эки гужзобуни сохдем!

Бойоге е сэ-чор одоми ээз Гэрэй поисдегору э хэнжелбэрэвээс, е чор-пенж одомигэ э поэгэй-гъилигьоревээс рафдуть э сер Шемей.

— Бо-бо вой, мекуышит мере! — гудфире Шемей, десгээр вежжунде, буьруж ведешенде серсоне хуно видовуст э иловлай хъяёт, жиге оффе эри вирихде. Диренгэ ки иловлай хъяёт гъеме ведабурай, божэх дешенде-дешенде гудфи:

— Мэ гъэлиро нисдум, э жун худо, воисдениге «ШемэгI истроилен» хунум эришум.

Гье и туялтам э дегенеги эн киниге раси э гъэбүрьгэй эн Шемей. У деш сэхдте буьруж вегуурде ээз дорд дорен це хъэлэжигери оффо э хори, пэсде зури-зури вэхуышд гене. Диренгэ у э пүшүү хүвшде э тоёгьиравээс Бэйгүүш Шелбет, десэ э минетэвээс кешире э лой эн у, гудфи:

— Шелбет, мезе мере, бирор-мэ!

Э и туялтам хэнжел э дес киниге э товуши менг жесдэраси ээз хиэгэй эн Шемей, е дегенегигэ гье у сэгээт раси-э бирхыне чире сер энүү. Шемей гье у сэгээт оффо э пары бире серевоз, хуурд бире дэндэгьоревоз ве хэнжел расире кемэрвээ, э хуревоз билсумол десгээр гверкире э ёло шенде дураз бисдо э хори.

Гье и туялтам дуль доне жогынгэй эн дигь шуш нефес гуурд дироморот э десдэй хэлгэ.

— Эй поит, мезенит, — хъэрой сохдут угью, — иму гъэгээт ээз сер гъоврэгээ эдее омореним. Гъоврей Шемей рэхьо, э гээд гъовре кес недери...

Хэлгэ гъогь, мэхьтэл бире, Бэйгүүш Шелбет иш э зерэдегенеги хүвшде пешму бире гүзү бисдо э сер Шемей, жумунд угур, огол зе, оммо у жугьбоо недо. Зен Шемей вэдиромо ээз Гэрэй хэлгэ, муйгъюре лов сохде, венгесд хуьшдере э сер э хуревоз битмиш бире жендек шуьвер хуьшдээ.

Себэхьимуун бердүүт дуборе гъовре сохдүүт Шемеэ. Эри эн у и дес гъовре векендуут э гудфирей эн рабиревоз ээз гъоврэгээ дурте. Эри эн у сэнгэнши негишдүүт дешенде.

Имогьой и ченд сали гъоврей эн у э Гэрэй шевелүльгээтийн бэгжээлүльгээтийн вир-кур бире, веди нисди, оммо и гъознэ-гъэдэр дигьнэ рузэ хуно э дулыг хэлгэ дондунди.

— У белки ээ расдиш Шамей бу, — мугу раби жүгбөй доре Рэхьмоне. — Оммо, у — ме эришму гуюм, ээ сери-вери хувьшде неоморебу. Уре эзунжо фубэрсегор бири эри гъээд сохде э жун-мол хэлгэ.

Сосун десэ ө чуне веноре эдембу гуш воноре гъозинэй эн и ихдилоте. Бирден э пушой чум эн у омо, чуттар бебешу Шемеэ хуно вэхүвшде э дигь омориге, хэлгэ э буйргын эн ковхоревоз күшденбүгэ уре. И кор э дуыл энуу оморенки, у гьеебо бирден сэхд келе-келе гириид.

V СЕРНЕ

КЕЛЕЙ ЭН ХУНЕ

Гуселгэйж жэгтимет дигье эри хорунде гуселовчи герек бу. Амбаре кошиб-кусуб дебү э дигь Муышгүр, амбаргыре тэвэд бичинги тэхүүл вес нисе сохдембу. Эн кимгыб гыч э кендуульюшу Гэрд нис дебирэмбү эри е-дүй мегьиш, иллогык эн хори небирогоре одомгыб—батракгы. Оммо неденишире э кошиби-глонни гъер мэрд кук хувьшдере э нэхирчили, не гуселовчи иши дорембу. Зиндугуни эн амбардеки дэгийнгий Муышгүр тэхэл, кошибиши буге, кор эн нэхирчи нен гуселовчире угто лап элчэггэ пиши хысоб сохдембируйт. Гъер одоми, чорей юре худо небураки, э у кор нисе рафдембу. Кимвэгдо гофф э гофф меромоге э Гээрэй хэлгэ, дуль ээ еки мугуфди: «У нэхирхи бэгтэй гысдэй». Оммо Сосун лап шор бу юре жэгтимет э гуселовчи нореи рази бири туфдире. Данувсденте лезги Хъэсен кук эн дусд ю гуселовчи эн дигь бири туфдире, омо э Муышгүр эри дире Сосуне, несигтэй доре уре.

Сосун диренгэ Хъэсене амбар шор бисдо, бебешуре дирере хуно омо эри энуу. Лезги Хъэсен э хуне дироморемунде пуря гүйбэкоре но ээ кул хувьшде, гъэл гуьрд Сосуне, духоделереш, тиги сохд э пушой энгуу хувьшгээнжинчээ, домбулгы, до э Сосун е бисд ловош, не е келе сер пени. Песде нүүши э ён эн угто, бебе э ки тээйлгий хувьшде нүүшүүгэй хуно, сер гуьрд э угьрөвөз эри гофф сохде, угут-несигтэй доре.

— Туб гээлиши гысдиге, — мугу лезги Хъэсен ээ Сосун — имгойлий келэ хунен. Гъер кор тууре э эгтууль не сабууревоз сох. Имгойти туб гуселовчи бирей. Амбар хуб, кор жэгтиметини. Эри жэгтимет хуб кор сохдиге, тууре э гъэд хэлгэ хувьрметиш мибу. Кор сохдере Гэйби-Го-

ри нисди. Токи одоми гисне-бирэхыне немуну. Туб естими, тэхьнои, етими несигтэй дорогор амбар мибу, нун дорогор дуыл нисди. Бебешмуре ээ туб ме хубте данувсдленүү. Согыгтво гердо, туб келете биренгэ, ме ихдилот мисохум эритүү, чужире одоми буге бебешму. Кор сох, э кортуу узьиёгт ведиро. Э метелгэй гуфдирени «Етим дируйлер шермэнделгүү молжумкоте гъолер». Е метелейге гуфдирени: «Гуырг бире хэлгээ э хувьшде хъэлово месох, не гусендинши бире э зир кес медомун»...

Ижире угуттю, несигтэй доре кук эн дусд хувьшдере, лезги Хъэсен гье у руз воогош э дигь.

Гүүнши-мэхээль дигиши етимгьоре ээ чум нисе шендебирүүт. Гогьбир, еки тара, еки жэгэ, еки нухориц мидировундту эри энтууль, гофф гуфдире, дуыл доре етимгьоре мирафдүүт.

Сосуне жэгтимет гуселовчи норенгэ, у себэхымуун тирохью-питовигий хувьшдере хуб вокурде, бесде, тоотэр э гъултугь доноре, э сер кильхэ воноре ээ и усдолуу холисе нэхирчигч-гуселовчигий хуно э дувразе чубугъян э дес гүрдэе ведиромо э кучай дигь, нэхир не гуселгэй кура биренгий жиге. Эзунжо э пушо дешенде гуселгэй борд э хъэрмэх хувьшревоз эри э чул хондунде.

Хъэрмэх эн у Хъэгэй бу, кук бие зен эн Овгъоил гуфдиренигь. Уш э дувваздэг-сиздэг сала Гээн бу, фирегэе сифет, назуке душгьо, лэгтээр, ранг рафде. Шүбгээм эн у ээ зэглийн гъолин, вемасире бу гъоволе хуно. Оммо у лап темизэ дуыл, мугьровуне Гээн бу. У не Хъэгэй э еки лап зу дусд, бироре хуно бисдорут.

Гъечи гъер руз себэхымунде медебердүүт угто гуселгэй тиоре ээ дигь, шохонгум могордундту ээ нэхир. Гъечи гъер руз ээ Хъэгэй гъэйр, уре эри гофф сохде одоми нисе бирэмбү. Уне гүрье Сосун амбар-амбариш поисде эри хувьшде тэхьно думит мисохд. У ээ и гуселгэйрөвөз э и вишигэй, кулгэй, мержжэй гъечи хуте биребу, э гъэд хуне дерире хуно. Келе доргьоре э гъэд вишие, савзелүү мержжэй, мугъумлувье эрхгэврэ ээ Гээрэй серине гъубигьо у диренгэ, гүйгэе етими энуш ээ ёр энуу фирмуш бирэмбү, кульгын дусдгэ-шиногхьо хувьшдере дирере хуно оморембү эри энуу.

Боруше руз мибисдоки, у не Хъэгэй, рэхьо доре гуселгэй тиоре э савзегелуу жиге, гъэчор-хувьзум кура

мисохдүт, е хубе гэтош монорут. Э гыиргэг гэтош нун гульгуз сохде мухурдуыт, э шинг, жуурмуысдек, енебуге жэгээв. Рузьйий гъеминон, чуышмей гъеминони э гъэргэи асму вероморенки, угъю миёвурдуут гуселегьошууре э сейреке више, э гыиргэг глов, э «мегел», э серини рэхээти мидорут, дув эри еки э дуразе шевгэй поизи нен зимишдуне ээ келемердгэ шиновусде овосунегэ, мэгэнгэйре мухундүт.

Е руз Сосун эри хъэрмэх хувьшид овосуней эн «Балагьмэдэх гуфдиренгэ, Хъэгэй лов хувьшдере э хэндэ вебэрэ мугу:

— Балагьмэдэх менетүнире хуно гуселовчи бу, етим бу, пееде падшогь бисдо. Туй падшогь мибисдориге, Сосун, чуй мисохди?

Сосун э хувьшид домунд, пееде гуфди:

— Эз гуселовчи не ээ нэхирч падшогь нэгт, ковхой дигьши ниву. У э овосунегэ гуфдиренигэгофьои, Хъэгэй.

— Нэгт, ме едее эри меселе, эри хъэз гуфдиренуум, э хэрэ, — мугу Хъэгэй.

— Ме падшогь мибисдорумгэ, — мугу э гъягьеевоз Сосун, — ковхо Гъомуиле мулькушдүүм, гъэгъэр бебеймуре не косиб-кусуб дигь имуре ээ у медешендүүм.

И гофе Сосун гуфдиребуго вэгидо, гьеле э хэёлгэхвэгэй энуш недобу, е ченд сал гирошид бэгъядо чув дотгы-гилгүлгээ э сер эн у нен е теке хэгъерлэй ю миергүре ковхо.

— Туй чу мисохди, Балагьмэдэ хуно, ээ гуселовчи падшогь мибисдориге? — пүрси Сосун ээ Хъэгэй.

— Ме, — мугу Хъэгэй — нечогъэ дедеймуре гъемеруз тэсирон чой не шекер мидорум. Туб гыч шекер э чөвөз хурдей? Погы, е лезэлтлүү бирени, гүйтэ мелхэм дерафде э руруйгэй одоми. Мэгнелэх хурдем, дие нэгт. Пееде дедеймуре э тозе парталгэй зар-зары гэймиш мисохдум, зимишдунуудум э ён герме кинле, гъеминон э тен оффои. Небуге дедейму хъэл-гъэчор бири, — гуфди Хъэгэй э дердимендеривоз.

Сосун гоффьой энүуре шиновусде дуул юш гурун бисдо. Уре хъээс омо ээ гоффьой эн Хъэгэй, ээ хубе хосиет эн у, чуьтам у дедешүрье гъимии сохдение, хосдение. Эзи лойие э пэхъники бэхили сохде э у, ох кеширэ э дуул хувьшид, мугу: «Түүре косиб дедеш гынди, меллере екиш нисди ээ чуькле хөгжье гээр».

Кими рузгэй Сосун не Хъэгэй гуселегьоре эри хорунде рэжжо сохде, миоморут минишдүйт э ки э чул кор сохдембүү дигьбонигьшоу, э меслэхээт минуышдүйт э угьверов, хэл руз екире мипуурсирукт, мидануусдүйт.

Е руз Сосун гуселегьоре э нэхир бердеки, вохурд э Рэхъмон. Рэхъмоне гьеме дануусдембу э дигь зарифчие, дульшоре одомини гуфдире. У е хубе чуынгир зере, зурнов зере, мэгэнхи хундембүү. Е ченд бэнд мэгэнхи у ээ хувьшид гүнжундебуу э гъемей дигь мэгэлгүй бу, жемжогын э хурде-нувшде жиге, э сер гээрүүсигэ хундембируут мэгэнгэйрэй энүуре. Оммо имбуруз гъвойной энуу могьбул бу, у энденбү ээ чуькле мерж кор сохде. Э зир чолтъуй эн у жергэ-жерге эдембу оффордэ дурунде хээдэ гиевгэй, герме буй ээ пажире савзы нен гүүле лов сохде э иловле. Сие, ээ чуьшме сухде сифет эн Рэхъмон ээ эрэгтэ тар бу, гыиргэйгэй эйлүүгэ бесдэ у э сер хувьшид дэгүүрдебү. Э кемер эн чуьлкине шеи жомон эн у ээ эрэгт гүйтэ кежэр гүүрдебү.

— Руз эхэйр бу, худо гъувот дув! — мугу Сосун ээ Рэхъмон.

— Эгынббайту эхэйр бу, о, Сосуни, — мугу Рэхъмон, — бие нүүш, меш эдее ведироморенуум, е кем чи хурум, е папрус кешүүм.

Мегэ эн июн бу. Гьово лап гъязгын герми бу. Оффоди гүйтэ эдембу гээтош рихундэ. Ээ герми оффоди э гьово денишире чумгэй одоми дорд дорембү.

Рэхъмон ведиромо нүүшд э гыиргэй мерж, э зир сэрине чинор дор. Э дор, э сер лигэ чайтен эн кори эн у дуллу бу. Э куындингээ ченд гынлогь, буй эн нун не пепериэ дире э чайтен, дундугыгьшуре зеверо-зофурово вешенде-фушенде эдембируут гъэр зере, оммо эри куын бири жуыргэц нисе сохдембируут.

— Э жун ишму, — мугу э Носийревоз Рэхъмон, — и гынлогыгьшуре э пары одомигьоре хуно имуре чум вокурде нисе гыншидэ. Ди ме э гиев зереки гынлогыгьшуре нун не пенимэр ведешендэн ээ тутгээрэймэ, мере согъ руз гисне гыншидэ.

У вегүүрдэ чайтен хувьшдере, но э сер гиевгэй, э гээрей хувьшид нен Сосун, вегүүрд ээ гъэд ю дув ниме нун, э тике пенире, воно э сер тогтжээр.

— Веги ху, — мугу у ээ Сосун, — Хъэрмэххүү тэ түү нүүшдэ мидануушу э гуселегьор!

Хотур эн Рэхъмоне эри негъишдэй. Сосун бурри е ти-
ке нүүниш, пениш, сер гүрьд эри хурде.

— Гуселешму лап рачлеи, дурууьжди, келе бисдоки,
эз у е хубе гов мединов, — гуфди Сосун, Рэхъмоне эри
э гоф овурде.

— Уш гов бисдоге белки мере хэйр нидуыгэ, дедешуре
хунд, — мугу Рэмон, гъоши-гъобогъэ дуллу сохде.

Рэхъмон вегуьрдт ейлугъэ эз сер хувьшде, но э хори
эри хувьш бире. Сосун вини, нимей муйтой сер эн Рэхъ-
мон гъеме сипи бу оммо у эз гуумуыр гьеlee си салаш
небу. Пушони эн у, не иловлай эн сие, раче чумгий эн
у эн огыиле мerde хуно гъуыж дироморембү. Веди буки
э дуыл Рэхъмон чуь дерд дебуге дебу, оммо очмиш нисе
сохдембү.

— Валлагь эдее диренуым, э и дигь иму екиш дерд-
суз нисди эз дуль-се одоми бэггэй, — мугу Сосун эз и келе
одомигьэр хуно, э дусди ве мөгъбулиревоз денишире э
сифет эн Рэхъмон.

— Э гээзи, чуьре небу, — э шүккеетиревоз гуфди
Рэхъмон, дуыл хувьшдере очмиш сохде. — Веди виниш
мере. Гъеме дануьсдени, мере хори нисди. Пор се гъопо
бирени хори вегуьрдебириум эз ковхо Гъомуил, дуль
жуульд гомишиш, кутонии. Хори зобуун хори небу ме
кошдебириумгъо. Оммо чуь кориге порине зимиме зерди
зе, э нимеших тухын недо. Эз у нувь-дэгэ тэгээш э сер
хэрменгъо, нимеийоре ковхо Гъомуил берд эжигей хори
не мол-кутон, эзунбэгъдойгэ е тэгээ раби, е тэгээ — шо-
мош, е тэгээ — доллок, хэрж падшогы... Э сер хэрмонгъо
э хуне эз дирновужжо, хиегэй, лапаткэй зиндте ме чи
недировундем. Согъ зимиуду э фойдай вегуьрдем эз ковхо
Гъомуил пул, гендүум, кифлете дуланмиш эри сохде. И
перигбо говмэре кувьшдем. Гъеме имид ме э у бу. Мугум
вэхд бичингьо, гушд гове муфурухум, гъэрдигъо-фойде-
ньэр мидумь, хилос мибушум, имисалине кошде ген-
дүуме семе э десме домуну. Гов-гов небу е марал бу. Вал-
лагь уре э кувьшдеки гъечуь дануьсдембириум е одоми
эз кифлете иму эдее кувьшде оморе, ингээдэ эри он у гов
дууль мэ сухдембу. Гыч э фикиргъо, хээлгэй эн ки дебу
гъечи мибу гуфдире. Негъоргъ нисе гуфдиреки: «бедмозоле
эз сер девеш гуырг михуру». Раби Нохьум кувьшдэнгэ
гове пусд юре кенденгэ, дениши э шүшлүггью, «Хъэрү-
ми» мугу. Дуыл мэ гүйгэ бурри оффдоге. Мугум: «Жон,
раби, хуней мере мевачарун, чум эн е кифлете иму э и

гов дери, гов чогъи, жунсогьи, дуымбере хунои, хъэрүм
чүктам бире и». «Э е жигей шүшлут эн у дэгье вери,
— мугу раги, э дин гомореревоз ужира мол бие хъэрүм
сохде биенв».

Зен ме, дедейму, Гэнэллегэ эри мурдэ гирисууьгье
хуно сер гүрдүйт эри гирисле. Имогьой э хуне ёс дери.
Мере гысдигьо е гъюло боть онгурини. Имогьой темэхъ-
коре чумгий эн ковхо э у ботгъяй мэ домундни. Уре воин-
дени э жигей гъэрдигьо у ботгъяре вегириу, рафди э ше-
тьэр э ки хъоким и коре эри дузыетмиш сохде. У ботгъяле
е эз десме ведерафдгэ — Гонинуым-Гони, — мугу Рэхъмон
е их вокошире.

Песде э хувьшде домунде, лове э гужевоз э хэндэ ве-
берде, эз күфх хувьшде балабане ведешенде, мугу:

— Гъерчүй бисдо биренини е худо-худо. — Биё, эз
хотур туб э киме нувьшдэй е балабан зенүмь е бенд мэ
хувьшдени э зуугун иму гүнжунде мэггийн хунум эри
туб, туб гушдор.

Ловгъой эн Сосун э шире хэндэ верафд. У чубугъ
гуселовчин хувьшдере эз сер занни вегуьрдэ, но э хбри,
дегешт еново, э сер гиёгъэ э лезетевоз эри гуш веноре.

Рэхъмон балабане э лэгээ доноре, зе е раг «чуллэме
шувькесдэ», хунд:

Ме гъурунум тульчунни жогъоне
Бирим эз дэрд түү дель-дивоне,
Бие мекүши чумынни жайроне,
Бош эри дердгъойме туб е чоре.

Гъуузыурыгульум мэ э чулгъо верум,
Дуылхонга хуно э телүү дөрүүм,
Гъэрийн хуно эз чумгъо дүрүм.
Бош эри дердгъойме туб е чоре.

Буылбуыл мэ туб вих луьгаймере,
Хун у дуылхоне мэггийнтууре,
Мерухун гээр чумгъаймере
Бош эри дердгъойме туб е чоре.

Поиз миев, мибушум хээлэл,
Э гулыль-боггэй мояфдуну зевол
Пуч мибу гуумуыр недире мозол
Бош эри дердгъойме туб е чоре.

Гъуузыурыгуль вишеуум хунч гуьрдем
Рихон синеймере зыйтүү дошдем,
Дуылмере э туб омонет гышдем
Бош эри дердгъойме туб е чоре.

Рэхъмон мэгИни хувшдере хунде верасденге, Сосун ээ у «согъ боши» гүфдире, чубугъ хувшдере вегуурда э песя кор хувьше рафд. Рэхъмон чолтъуре вегуурда э мерж дерафд эри гиев дурунде.

...Сер хэрмонгъо, бичингъо бу. Э гъеме жиге гендумгъо зерд биребу, бичинчигъо эдембируут дурунде угборе. Гэрэбэгийо Гэрэ нedorе гъембиз зере дерзгэре эдембируут овурда э дигь. Иловлай эн дигь гъеме хэрмонгъо бу. Э ён эн угъо дерзгэе сер-сереки дечирибуурт, э ён герь хэрмон вокурде оморебу чордогъгъо эри рэхъэтн сохде э серини эри хэрмончигъо. Гэсбгъо э велгъо бесде эдембируут чарх хурде э гъериши хэрмонгъо, гендумье эри куфде.

Гыноргъ эн дигь, э ён рэхь бу хэрмон эн ковх Гъомуил. Дерзгэй гендумэн эн у дечире оморебу э гъульидри эн е догъ. Чор Гэсб э вельзоревоз эдембируут куфде дерзгэре энуре. Гэрэбэгийо эн Гъомуил гье и рэхь дебибурут дерзгэре эри овурда эз дурунде зимижий эн у, е ченд гъулгүлгчигъо-батракъо эри эн у дэра э хэрэ дечириембируут, жапууре вор дорэмбируут.

Сер шохонгум биренгэ гуселовчигъо Сосун не Хъэгэй гъерки е туморе вегуурда хэрмой бе хэрмон гешде сер гуьрдудт эз ранжбергъо гъэгъ ишуре эри вегуурда. Кире гуселе дериге э нэхир гофф несохде тэгъэрэ гендумь пур сохде мидекуурд мидоне э туморей эн гуселовчигъо.

Е ченд туморе вегуурда э хувшдеревоз гуселовчигъо оморут э сер хэрмонгъо эн Гъомуил. Хэрмончигъо эн у дүй-се рузине жапууре вор дөре, гендумье гъембиз зере гъульидбу э сер хэрмон. Э и келei гъембиз гендумь, ченд гъульидбу төпеи, Сосун гъелье э чум хувьше недиребу. Угъо оморебуугъо вэгэдэ, Гъомуил нувьшебу луунье э сер луунг воноре э сер чордогъ, ехэн лов сохде э серини. У ээ и дуб сэгэлт пуши э «машин пиштовоевоз» эз Дербэнд оморебу. Э сер эн у вебу тозе зерде кильхь бухоре, э теню ковре чухъий мугути, сэгэлт зенихи э синей ю дери, э пой ю тозе герде верие чекмегъо. Еки эз батракъо эн у, жогылие кук хошмемзили, гьетте э лэгэ папрус доноре, Гъомуил э сер эн у хъэрой вегуурд:

— Угъреш, папрус кешире туб инжо. Түрвэе воисдени, мере су дени. Шолум! Ой Шолум! Э беберевоз мирос туб, эжи туб, — деш Гоиси бисдо Гъомуил, огол зере Шолуме.

Гье у сэгэлт ээ ён фэхългээ видов-видов омо поисд э пушой Гоъмуил е раге жогылие гьевдэг-гъеждэг сала кук.

— Чуви, бебе? — мугу у.

— Туй невнингъо, — мугу Гъомуил, хуни-хуни дениши ре э кук хувьше, — туй и фэхългэоре лап вол дорей, гъудирши сохдей. Уни, у думбуря, эдембу папрус кешире, — бирмунд э Шолум эзи хэткоре хуно поисдебуую гедере э папрусевоз. — Эри эн у чуви ме йгээрэ сухде оморумгэ, деш э томошэ мипою. Дануысденуум мэ дуль эн у угърешшо, пой бирэхынгэоре. Угъо зарали сэхьибе хосде. Нун сэхьибе михурут, — зарали сэхьибе михогъут. Имбуузине гъэгъ энуре меди, бигыл дану, гъудигъ, эри ки кор сохдегэ.

Гъомуил руш хувшдере э гъэгъревоз покурде, доно гъэйлере э лэгэй хувьше, эз кук хувьше биразире хуно, мугу пеед:

— Мэ түрвээ э Дербэнд э гимназие эдее хунденуум, е салле мунди эри верасдентүү, туй ээ мэ хубте фэгъмлүү, дананде боши, э мол-мұлык мэ хуб дениши, деш зиёд сохи уре, гүфдире, оммо мэ э туб денишире мэхтэлдум. Туй и дуб песини сал сер ебо э вэхд гъеминон эз гимназие э дигь оморе энжээгъ э и фэхългээ-пойбэрхынгэровоз э меслэхээт мундени, дусди гердундени. Туй э же, угъо э же. Тук күн глошир, эн ковх дигь-жегтмет, эдее э бег-бэдэзэгийо Дербэндэвээ, кукгэй Оврогоюм Дадашевоз, Сеффер Ахундевоз, эз гимназия хунде, эртий Гээб нисди э и кун бирэхынгэровоз дусди гердунде, туй казунни, одоми падшогы биреки. Э мэ хэбердорогор бири, туй эри энтугы эз товун эн коми гъирхърембощиниге, Сеселизмиге, книгите, эдэбии хэбер доре. Кини у Сеселизм, жу-гъури, уруси, мисурмуни? Эз гоффьтубу мэ эдее дире-нуум у угъреш амбар рошгээ одомини, эз худо, падшог, глошир хээз оморенигъо одоми нисди. Эжигэй рафде эз дес эн у хъэрэмзэдэ э пулсан мэгэлтүм сохде, туй эдее гоффьтой эн у думбурерээ эри эни шовол бирэхынгъо гүфдире. Негуи э Дербэнд, э коми куче зыгысдеге у, мэ беруум эз дес эн у угъреш мэгэлтүм сохум!..

Шолум охмурие гоффьтой бебешуре фуберде, шиновус-денте чүр гүфдиреге у эз товун социализм, э гужевоз хэндэй лов хувьшдере похонде, мугу:

— Инжимиш мебиш, бебе, у социализм гүфдиренигъо мэрдэ дешнени, э дүүсдогъи дери.

— Огъ, баракаллагь, + гээйлере эз лэгэй ведешэндэ шори-шори гүфди Гъомуил, чек зере.—Падшоги иму пад-шамынгыц э — ярмод + хотын эзийн салт, доки

шогъ гысдиге, имугъой бие сер энү, эн у... Кини нум эн у ализ? Гъо, сеселизмэре бурру, жигейони куксеге?..

Э ки Гъомуул — омо чуыклей кук эн у, Эсөф, е дэгль-дүввэздэг сала Гэйл. У омо, занигъий бебешуре гъэл гүрье поисд, э пушой эн у. Гъош-гъобогъий эн ковх гъе у сэггэгэдүз бисдо, лов ю э хэнде верафд. Сер куклей хувьшдэрэ э дессэзов соусуде, эз гырмишине гъутиней ю гүрье. Гъомуул гуфди келе-келе:

— Гъерчур чисдо мере эз и мибу, — денишире э шире сифет Гэйл гуфди у, — дузи, хэлэфмэ? — не ме түрэ эри хундеш нидум, не э ежигш. Мосдонуум эри туй е хубе юргээ Гээшиб, е ерэгт-тапиниж, мигерди эритув, э сер мол-мулькайме, сэхэли мисохи.

Ловьой Гъомуул гене шефд бисдо, гъошгий ю дуллу, диренгэ гуселовчигъоре, э туморгээрөвэз поисдеби-рүйттөрэ э ён хэрмон.

— Ишмуре чуй воисде? — мугу Гъомуул хуни-хуни денишире э угъо.

— Худо берекет дув, — мугу гуселовчигъо э елэгтэ, сер зере, — гъэггэлтэймуре эри берде оморейм.

— Э дес гъеркишму е туморе нэгт, е ченд туморе дери, — э руухшандирөвэз хэндүйд Гъомуул.

— Худо мобуро, — мугу Сосун, — эн и хэлгэ эн гъерки е гуселе деригэ э нэхир, эн туй чуйл доне дери, чуйл тэгъэ гендум расире эз туй, лелей Гъомуул.

Бирден Гъомуул Госи бире, сег Гэнж гүрдэрэ хуно эз жигей хувьшдэг гъов конде омо э сер Сосун.

— Эй хъэрэмзед, о! Туш мол-пулмэре шумордэ, чум туш э мол-пул ме домунд? Чентэдэш шумордиге, туш бебешмуре хуно эз гиснэи мимири. — Гынч пей-дэлүү э гэлтгүү нирасуу. Э геде, екиш «ги» гуфдирогор нисди, гыеме: «ди» мугу.

Ижире огтүрдомогъин гофе эз товун бебешу эз ковх шиновусденки, дуыл Сосун гүйгэ бурри оффо. И хэйли вэгтэд, эз бебешу мурдэ эйло у негирийдебу. Имбурууз гъэгтэр дуыл хувьшдэг гирийд.

— Ме гъэгт мере эри хосде оморем, туй бебеймэре эричийн вешмэрдэ, — гирийд-гирийдэ Гэрсгэй чум хувьшдэгэрийдэг гуфди Сосун.

— Баштуу, — мугу, Гъомуул, — гу, Шолум эз Бэйгүүш Шелбет, — у эдее жапуур вор доре, — игъоре бисд тэгъэ гендум дув.

— Бисд тэгъэ нисди, лелей Гъомуул, — э шолумири-

воз гуфди Хъэгэй, — чуыл тэгъэй, сери гуселе е тэгъэй, тэхс гысдигьоре хуно.

— Эгнэр рази нисдитте уреш нидум, — э уткемиревоз гуфди Гъомуул, пэслэ гъул эн Эсөфе гүрье э тэгниимиревоз вэхүүшдэг рафд э лой хуне.

Шолум э дусдиревоз денишире э сифет Гээлгээ, мугу эз Сосун:

— Мегирий, хувьшдэг хуурд месох э пушой эн гъэр сег. — Бура эз нуминеймэ гу э Бэйгүүш Шелбет ишмуре пенжжэг тэгъэ гендум дув, Гэрэбеш дув эри гендумье э хуне берде.

Сосун не Хъэгэй эз шири оморут зури-зури десгэйд Шолуме эри моч сохде. Шолум десгэйре э песой кемер пэхнин сохде, сер гуярд эри серкүш зере угъоре:

— Э хъисобиревоз, ме не Гъомуул бие моч сохим десгэйшмуре, эн Рэхьмоне, Бэйгүүш Шелбет не угъони-гер. И гендумгъо, мэхье сультэй гъемэ эн ишмуни, ишму, э жохошиимуревоз сохдений и девлете, оммо жохой дес ишмуре чуй Гъомуулгээ эри хувьшдэг вэгүрдэ...

Сосун не Хъэгэй и тозе кермете гоффою эн Шолуме шиновусденгэ эришу норутки и раге жовон эз дуыл лап хубе одоми гысдигэш оммо эз мувах, э хъисобовоц, е кем гэриши. Небуге и чуй гоффою у гуфдирени? Эз амбар хундээ э хъисобовоц е кем мувах эн у шэгээ хурди. Хъэгэй энижире куу! Унегууре угъо зури-зури «согъбоши» гуфдире, рафдүүт э шири-шориревоз гъэгъэ ишуре эри восдоре.

V I C E R N E

СУР

Гынч бирейт ишму шев э ён вишэ, э гыирогъэ мугъум-луу нүүкере, э ён күмэй шохи э пушой Гээтш? Э торе ковре асму жовогылы хуно эдете тов доре асдарагч, пурга менг товуш хувьшдэг тибы сохде э сер хоригъо, вишчжэй деш гүйгэ раг сохде, вараюнде природара, нүүкере э зир товуш эн менг нүүкье хуно тов доре, бурмиши бире мара хуно бердени Гловгэй хувьшдэг. Э ён Гээтшгэгэй гысдигъо дортгэ, гүйгэ эз и думутгулье, огтүрдомогъулье девгэйре хуно поисдэг лос, эдете гүш вено-ренүүт э гоффою-ихилттэйчму, гүйгэ дануусдэгээ вийсдэд угъоре, чу фикиргэ, инеттэй, сургъо, хэлльо гирошдэ-нүүтээ эз дуыл инсонгъо.

Серине кулок овурдени эз чулгью-вишегъо буй гиёве, расире гендүмье, рихёнлуу гүйгюре, эн жуэр-бежуре доргюре, зерени э винитуу. Ижире шевгъо деш рак нушу дорени эри одоми, эгенер э сер гїтош, э дуро гүрдэ гъэжгүу енебуге тиён лезеттуу чи чулине э хүшчилүү савзе-рихёнбөв, э гүшд, енебуге тозе жэгїэвээ дүширениге. Эсер эни рачигъо деш лезет дорени эгенер э ен туу ижире гүльом дире ихдилотчи, овосуне-дан, чубн Бейгүүш Шелбет гындиге.

Ме ижире шевгъоре э чуммеревоз амбар дирим э дигь биреки, уне гүрье те сер ихдилоте сер гүрдэе мере гүфдирие воисдембу, чук жире шев буге у шев э гыиргын нүүкере, э ён гїтош, э пушой више, ве эн дер рохъюе куме нүшдебируктъо вэхд Бейгүүш Шелбет не Сосун. Шумоле, темизе сифет эн гїзили Сосун гуне доребу эз товуш ве герми гїтош, сие чумгъой энуу эз назуке дуразе гъошгъо дениширембүрүйт э гъуль дироморе сифет эн Бейгүүш Шелбет э тигъетвөз, гуш веноре э гофгый эн у.

Бейгүүш Шелбете де пишайт гүрье эз пишай жэгїчин гъяр. У эз гъэнет мисохд тур эри жэгї гүрдэе эз нүүкере. У дануьсдембу э коминжо куб жэгї гүрдэе мибүге. Эз назуке доргвой гъовогъи у мисохд тижек поегьо, э месеревоз мизе у поегъоре эз и сер нүүкере те и сериге, микиши э пушой энтуу туре. Э минжи эн тур у мибесд север турире.

Амбардеки гүрдэе жэгїгюре Бейгүүш Шелбет мифурхуд, э ужузе гымет э жэгїмет дигь, угъонигере э гъэтгъягъо йөв микуйрд. Эз жэгїчин гъээр у эри кес бичинчи, хэрмончии сохдембу.

Имбуруз у э сер хэрмон э буйргын Шолумевоз туморгэй эн гуселчигчье гендүмь пур сохде декуьрденгэ, эз Сосун мугу: бие воисденигэ имишев э меревоз, э нүүкере эри жэгї гүрдэе, те нэхире э чул берде е-дүй жэгї мибери эри хуне.

Имбурузине коре э ёр овурде, Бейгүүш Шелбет спире бигъалуу ловгой хүйшдере э хэнде веберде, чум зере Сосуне, муту, гүйге келегеди сохде эз Шолум, бебе эз сийгдэ кук-хүйшдэ келегеди сохгүйчье хуну.

— Хубе, бэхдевере куки Шолум.

— Лап хубе куки, э жун худо, — мугу Сосуниш эз дуьлы шори сохде.

Гыч э гошире кифлет вероморе келе бире одомире хунош нисди, — мугу Бейгүүш Шелбет эз Сосун, — эдее эри косиб-кусуб жу доре. Сер ёбо э вэхд гъеминон, енебуге э поизи эз гимназие угъоре рэхъю доре, у э Дербенд нисе поисде, э дигь оморе. Дусди-ошнен эн у э косиб-кусубевози. Оммо падшогъ не гоширгюре э чум дире нисе хосде, гүфдирени гоширгъо, чуй Гъомуилийго э дургуни, бигюрии ве э хэлгээ гуж-муырс дореиревоз кура сохдат гоширире. Э хысшибревоз, эдее гүфдире у, хоригъо, девлет э дес гоширгъо, мұылкедоргъо дерүүтъо, бие э дес косибгъо деравт, чубки гъемей эн угъо жофо ве гъээнж дес эн косибъютъо.

Шолум эдее гүфдире, э Урснет е келе эгъульменд, гүжлуу күмек ведиромори эри косиб-кусуб. Гъеме падшогъо, гоширгъо эз гоффо, не эз коргый эн у хъэлэжигерүйт. Тараф энуре гүрденигъо одомигъоре падшогъ э гүнлөрөв зере, э гъэзэмтэй дешенде, э-сибиргъо фуэркоре. У бузульрге күмек гоширгъоре воисдени фэхъял-косибе кура соху э иловлай хүйшдэ, венгнену падшогъе эз тэхд, гоширгъоре пиш соху, косибгъоре зигъуну.

— Зурбое одоми бие бу у эхыссобовоз, эз Рустом Золиши зурба, — мугу Сосун, чумгъоре келе сохде.

— Чуй Рустам Зол! — мугу Бейгүүш Шелбет, — Шолум эдее гүфдире, эгъуыл эн у, гынор эн у гъеле э гүльом екиреш небири. Дануьсдени чуй нумиге уре? Ленин!

— Ленин! — э ширине хов дерире хуну гүфди Сосун, Ленин чуй раче нуми. Шолум дира Ленин?

— Божэхъэт,—мугу Сосун, сере жумунде.—У Ленин нувьульде книгъоре хунди, э рэхь эну рафди.

— Эз кук Гъомуил ижире одоми, чуб Шолуми! — мугу Сосун э мэхтэлирвэ.

— У кук Гъомуил нисди. Дедей эн Шолуме Гъомуил э гужевоз Шолум шеш мегье э шульгъэм дери вегуурди э зени, бебей энгүльре күшдэ.

Бейгъуш Шелбет сер гүрдэл ихдилот эни коре эри сохде эри Сосун. И лап билдгИтие гъээзие бу.

...Эз и бисд сал пушо э дигэ Муынгуур дебу е раге геде, буйбалеек кук, Юсуф, кук есийчи. Зэнтэй-духдергэй у вэгИдои мугуфдурүйт: «рачи—Юсуфе хуно», мердгэй мугуфдирүйт: «игиди Юсуфе хуно». У вэхдигий Мелкэ бие зере духдер бу, Гъульзургул. У эз расдиди э доре чум хүшдээ верзиреною бу: раг, дульшор, хуншириян. Эри Гъульзургүү амбаре илчингэй дебу. Еки эз дироморогрэгэй эри хосде Гъульзургүүле гъемин и Гъомуил бу. У вэгИдои Гъомуилт 30 сале мэрд бу. И дэгэй сал бу Гъомуил зе хосдебу, оммо уре Гээн нисе бирэмбү. Зен хүшдэре уре толгой доре нисе воисдембү, чуюнки зен эн у духдер эн е Гюшир Дербенд бу, уре хосде овурдэнгэ бебай Гээрүүс амбаре сүрхьо, мол-муылк доребу.

Уре нисе воисдембу зере толгой доре, у овурдэ девлэте эз дес ведешенде. Гъомуил дирнгэ ки юре гээл нисе бире эз и зе, сер гүрдэ эри фикир сохде э сер эн и зе е зэйгэ эри вегуурдэ эри хүшдээ. Ивэхдигий Гъульзургүүлиш оморе расире духдер бу. Чум эн Гъомуил до-мундебу э у. Гъомуил ченд гиле фуурсоребу илчигэй э бэхшгэй-пультэрөвэз э ки бие зе нен духдер ю, эри хосде Гъульзургүүле, оммо Гъульзургүүл э Гъомуил рафдере э гердэ нисе вегуурдэмбү. «У келе мерди, түвнедхуни, гъашгэбогъульни, ме э у нирам, уш э сер зе», мугуфди Гъульзургүүл. Э бие зе, не духдер ю, не тэрс дореигэй, не бэхшгэй Гъомуил кори нисе сохдембү. И коре Гъомуил э жун хүшдээ чихиш сохде нисе дануудсембү. Дүүл эн Гъульзургүүл эз зуревоз Юсуфе хосдембү, эн Юсуф—Гъульзургүүле. Гуфдиренүйт э руз Гээрүүси эн угъю, Гъомуил туфэнг—гъушелулуре пур сохде, э гъер луле е гүнле доноре, еки эри Гээрүүс, екигэ эри домор, верафде дагшэлдебу э сер бу, шев домор не Гээрүүсээ бердеки эри зере угъюре. Песдэ чуб кориге, и метгэб хүшдэре у эжиге не овурд у шев. Эз Гээрүүси бире эйло, Гъомуил сер гүрдэ э Юсуфөвэз дусд-ошней эри гировунде, э пушой

хэлгэжэгИмет тэгИриф доре уре, гүйгэ э дуул ю гыч хыллий недери.

Е сал гирошде бэгъдо, е руз весали, Бейгъуш Шелбет нувьшдебу э гыргын нувькере э ён куме, туре суфдэлэ дешенде. Бирден ранг рафде, шүш нефес гүрдэ омо ведиромо эз гъэд више лезги Хэсэн.

— Шелбет, — мугу у тасире хыэрой сохдере хуно. — Гъомуил не гынгэй ю Огъомирзо гыйсгИэт э пушой чумме, Юсуф күшдэшт. Юсуф оморебу э бенд Глов эри рэхь сохде эри есийв. Мэ и вэхдэ э гыргын више адембирым гиёв дурунде. Бирден сес туфэнг омо мере. Э сес туфэнгэвэз дарафта э гүшме сес божэх эн одоми. Видовсдум пэххни-пэххни, мивинум эз посой куле Гъомуил не Огъомирзо видов-видов ведироморут эз више, вегуурдүйт мегийт эн Юсуфе, венорут э сер Гэсб, чапе-чап рафдүйт эжеиге.

Бейгъуш Шелбет шинновусденгэ и гофе, эри ю лап гурнд омо, чуб Юсуф күке, хуге хуно эз гъэд више, э пэххники зенүнт күштүйт?

— Мэ рафде мэгЛуым сохдумгэ э хьокимгьо, — мугу лезги Хэсэн, — э гофе бовор нисохут, деш э хэто мидомунум. Оммо и мугульзүжүүзе коре э чумме дире лэгэймере чутам бесдүүм?

Гофе эн и коре угъю э Гэрей еки амбар меслэхъэт сохдут, эхирки норууги эришу, и суре э Гэрэшүү тэ вэхд ю расире пэххни сохдени.

— «Согъ боши» гуфдире лезги Хэсэн рафд э кор хүшдээ. Бейгъуш Шелбет мунд э тэхнээ э гыргын нувькере э фикиргэй-хээлгэй хүшдэрез.

Эз шев е ченд сэгИэт гирошде бэгъдо, чум хүшдэре е пэххльү э хов вебердэ, Бейгъуш Шелбет дарафд э хинике Глов эн нувькере эри дире э север жэгI диромориге. Глов эн нувькере эдембү эз пой венгесдэ одомире. Бэйгъуш Шелбет э гужевоз э сер пой поисде, омо күнц бисдо э ки север. Бирден биржэньне заньгой эну э чувиге раси. У амбар мэхтэл мунд. «И чуны?» У сүйфде гверччуу данууд, э хынсболовз Глов берде гуселен. Дес доно э Глов, сер гүрдэ эри фегьем сохде. Э дес эн у диромо бел эн чухо. Дес кеши зевер-зофру, мивини лэгIэй севере одоми гүрдэ. Сэгым не лэрз омо гье у сэгИэт э жендек эн у. Иловшэ гъеме торик бу, едоне ношумо небу. Хүшдэре дуул доре у кеши ведиронууд эз Глов батмиш бире одомире, эз хоригьо кешире-кешире овурд но э гыргын више,

Э ён гэтошгегэй. Э пушой эн у э сер месогбай эн гъирогь чой дураз биребу мегьит эн Юсуф. Е гъэдер вэгИдо лол, кар, гъэрт бире одомире хуно Шелбет поисд э пушой мегьит мэхьтэл мунде чуб сохуге. Песде ээ киши эн у гъинши не хэнжел эн уре вэгуурде, пэхьни сохде, у сер-соне хуно видовусад рафд э дигь, э бебий Юсуфыгьо не Гъузүүргүл эри мэгИлуум сохде, мегьит эн Юсуфе у ээ гъэд глов, ээ нуукере оффи гуфдире. Оммо ээ товун э ю лезги Хъесен хэбер доребуучуго гофе у э екиш мэгИлуум несохд.

Се мегьиш некеширебу ээ Юсуф пуч бире эйло, Гъульзүүгүл шешмэгье бордor, э гужтой эн Гъомуулиевоз, э гоффо мэхъянефигьой эн дусдгьо-шинохгьой энуревоз мегьр бисдо рафд э Гъомуул. Э хуней Гъомуул ээ деде бисдо Шолум, гъеми сувдие, гъеми песиний кук эн Юсуф.

Шолум хьофд-хъэшд сала биренг, Гъомуул ковхой дить бу. У берд Шолум э Дербенд, но эри хунде. Пирор гъеминон, Шолум э отпушк оморени э дигь, Бэйгүүш Шелбет но эри хувьшид ки вэхд сур эн бебий эн угъю, Юсуф, пуч биреире омори гуфдире э кук эн у, э Шолум, эри очмын сохде. Белки ю, Шелбет мурьд рафд ээ и Гъульзүүгүл, у вэхди Шолум ниданьуз э дес эки мурьдиге бебешу.

Пирор, е руз шохьонгум, лезги Хъесен э дигь э ки гээлльй дүүсд хувьшид Шебетей оморенг, Шелбет огол зу уре э хуней хувьшид, мугу:

— Бие иму, Хъесен, и Гловуне ээ сер иму вегирим, гуим э Шолум, кините хунки бебешу,

Лезги Хъесен рази бисдо. У э хуней Бэйгүүш Шелбет дерики, шев Шелбет огол зе дировунд гимнастик Шолуме. Шелбет не Хъесен дес энуре гуурда, «хош омори» сохде нушундүйт Шолуме э киши.

— И шаздага сали иму э и руз дениширайм,—мугу Бэйгүүш Шелбет ээ нуминей хувьшид нен лезги Хъесен.— Имугбай туй келе куки, жогыли, дие э иму лоигь нисди и сур эри пэхьни сохде.

— Чуй сур войсде ишмуре э ме мэгИлуум сохит, — э мэхътелиревоз пүрси Шолум, денишире э сифет эн Шелбет нен Хъесен.

— ГэйсэгIэт мидани, — мугу Шелбет, екем, хомуш бош.

И гофе гуфдире мунде Шелбет рафд сер эн сундугтээ вэкуурде, вэгуурд ээ унжо е дуразе гъянши салланмере не е фирегье хэнжэле, песде овурде до э Шолум.

— Ги, и гъэиш не и хэнжел эн бебешмуни. — Тув шеш мегье гээлле э шуыгтэм дебири, бебешму—Юсуф кувьше оморигьо вэгИдо. Тув нидана, оммо гьетте э дедешму бирмунде и хэнжел не и гъэши, у гье усэгIэт мидануу. Тенимгьой дедешму не хэлгъ гьерчүү дануудсунт бебешмуре гъэчэгтэй кувьшдэг гуфдире. Оммо дургүүни. Уре гъэчгэгтэй нукушдэг.

Чумгьой эн Шолум э мэхътелиревоз денишируут гогь э сифет эн Шелбет, гогь э сифет эн Хъесен, ранг эн у зерд бисдо, дуыл ю сер гуурда эри дэгъ-дэгъэ хурде. Хэнжелээ дуы десиревоз сэхд гуурда, у нокумие беде хэбер шиновтуу одомире хуно пүрси ээ угъю:

— Дие ки куышдя бебеймуре?

— Бигыил егиле гулагу эри туй биней эн и коре Хъесен, — муту Шелбет бирмунде э энтувшдевоз э Хъесен, — песде посожоре ме мугуюм, — гуфдире и гофе нуышд у сугуразани зере э пушой Шолум.

Сүфде Хъесен, песде Бэйгүүш Шелбет, гъемере ихдилт сохдут эри Шолум гъозийн эн пуч биреи Юсуфье.

Э вэхд эни ихилоте сохдеки Шелбет не Хъесен сифет эн жовон ченд гиile дегиши бисдо, гогь ху зере мешенд ээ гъэгтэй не хъуярш э сифет эн у, гогь ээ сэгIэр хурдэй дуыл ю, ранг ю хоколуувэр хуно мибисдо, ээ битоби дуыл хувьшид динж-сокит нуушдэг ниданууд, нечогъэ хуно ноле мизе.

Лезги Хъесен не Бэйгүүш Шелбет гофе ишуре верасденгэ, хэйли вэхд ээ еки энтушьгоф не ведиромо. Песде Шолум бирден э пой вэхуушдэ, хэнжел тэ нимелит ээ гъёб веденшдэ, шовгIо хурдере хуно гуфди:

— Мэ одоми нисдумь энэгэн хун бебеймуре ээ хункигьой ю неведешендүмгэ, сер Гъомуунд гъоргой бисдо э и хэнжелевоз бурра э пойтой дедейму недешендүмгэ. Гъеледүгэ шигыил и сур э гээрэй гьерсейму домунугу.

...Бэйгүүш Шелбет э мэнгине шев, э пушой гээтош гъозие-гъэдэр эн и коре гуфдире верасденгэ эри Сосун, бирден ээ ёр фурмуш бирере хуно, гуфди:

— Вэхээ дарайм э нуукере, небуте нуушдэй поисде. ЖэгIамбар диромориге э север, угъю пары мисохут туре медаравт.

Северээ Глов ведировунденки э гъэд энү эдембируут вежесде кеми е паздэгь доне жэгI. Э гъирогь чой, э сер хувьшид месегээ угъю тигьи сохдут ээ север жэгIгээр.

— Гъеждегь жэгИ! — э шориревоз гуфди Сосун шуморде жэгІйре.

Э Гээрэй эн угъю дебу шаздегь хүрдэ не дуьружде тара кутумгъо не дуль эблэгъэ-эблэгъэ албадиши. Кими жэгІйю, пулькешу сипре хувдре монеттойн нувьреине хуно товуш доре, эдембируйт тартапил сохде, дуьмье э хори парте-парт зере, э гъугь сер вежесде, шенденбируйт хувьшдере э лой нувькере. Ужире «сокитсузы» жэгІйре Сосун сэхд гүрдэ э чепи десевоз, э расдиревоз вегуьрдэ е месере мизэ эз мазалай ю, «динж» «форигъэт» мисохд жэгІэ.

— Те себэхь бире, белки ингэдэйгеш гүрдим, — мугу Бейгъуун Шелбет э дуьлхүширевоз денишире э жергеревоз э сер хори лос дегешдабиуртъю жэгІйю. — Эзийю нимэй ю, не е албадиши туьре бугу, — мугу эз Сосун, — имуяй, коргьюй гуюгвэр хуно, эз худо берекет, эз иму хъэрекет, чимуре хуриим, те пушой себэхь тэхьли хов имуре вегириим, себэхь бире кор сохиим.

Э гъирогъ нувькере хисиренгэ Бейгъуун Шелбет гъемишэ эз сери хувьшде зу хабер биримбу. Оммо имбурууз у эз вэхд зуте хабер бисдо эз сес пой-пой Гээсбю. Се доне гээтлүү дуль човуч не ковхой дигь Гъомуул э кул Гээсбю вери оморут поисдүйт э зевер сер эн у нен Сосун. Шелбет не Сосун эз хов бирден хэбер бире э мэхьтелиревоз денишируют э угъю. Гъошгъо-гъобогътъю эн ковоха исэгНэт отгуу вечирибу мунде. Эз сер-сифет эн у веди буки э дулы эн у чуб гъэгъиргэ дери.

Гъомуул эз Гээб нефураморе, «себэхь э хэйр бу» нендоре э е гъэгъревоз пүрси эз Шелбет.

— Э и хорильт Рэхъмон веди небиребу?

— НэгI, — мугу Шелбет, — хэйр, гердо, чуны гъечи?

— Гъэрэз эз кун хориши миофум уре, — э хувьршевоз гуфди Гъомуул — эз ме у амбар пэхьни нибу. Кими ме у куксеге эри бисд сали мицурусьум э Сибирь, э гиден гелмез мицурусьум. Шову тоёгьий гэндүум мере э сер хэрмонгъо сухунди вирихдэ у. Мэ и коре э у нидегүльбум.

Песде Гъомуул э хуни-хуниревоз денишире э лой. Сосун мугу келе-кеle:

— Туй инжо чуб сохде? Диртгэй вэгІдой гуселгээрэ э нэхир кура сохден, туй инжо эри жэгI гүрдэ оморей. Ижиреш гуселовчи жэгІмет бирени?

Гуфдире и гофе, Гъомуул э е зарбевоз е гъирожж зе

эз гээсб, Гээсб э дуль пои вэхүшдэ видовусд пушово. Эз, песой эн у рафдульт дуль човучиш Рэхъмоне эри гешде.

— Эгеде, сухунди ире шову-тью, оммо гене эдее ховьховь сохде, — сере жумундэ гуфди Шелбет. — Ижире шефде одомире гъовре бэгъэй гычиш дуз нисоху.

— Ме дануьсденуым Рэхъмон эйчүү сухундиге дерзгъой энуре, — гуфди Сосун—Гъомуул э жигэй гъэрдэй вегуьрдэ эри хувьшде богъя Рэхъмоне. Рэхъмон дэрзгъой энуре эз гъэгъэр сухунди.

Бирден э пушой чумгъой эн Сосун омо дигь ю. Шеви. Сара хунелгэй гилови э торики батмиши бире хисирет. Эз дигь кимвэгІдо оморени когыле сес эн холовуье сеггэю ве дуразгы Гуыгыулы холовуье хурузгъо эз кергелуулью. Э сер чордогътъю хэрмонгъо эз рузине герми не хэсдэн гылолек хуно хисирет хэрмончично. Гье и вэхдэ е сара денуьшдэ одоми, гызь бире-бире, юре кес не винуу гуфдире омо э гыирогъ рэхь, гирошд э песой-тоёгьий дерзгъой эн Гъомуул. Сенгээ чохмохэ э тэгІдииревоз зере у сухде гъове доно э Гээрэй хувьшгэ, эз чуьшме герм мунде дерзгъо, сер гүрд эри пух зере. Е-дүү минутиши негирошид, Гээтош дегеси, товуш сохд сиfет, буй-балай эн уре. Уре дирегор гье усгээлт мидануыслэд Рэхъмони гуфдире.

Е-дүү-се минутиши некешире, Гээтош лүль эз верафд зеверо. Эз товуш не эз сес Гээтош хэбер бисдорут келечүкүлэй эн дигь, ведироморут э сер хэрмонгъю. Товуш эн Гээтош э торики е мүгльжуульэ оффлонре хуно лов бисдо. Буй Гээтош, эн сухде жапуур, дуре—гъеме гъэриш бисдо э еки. Гъомуул серсон бире, сиfет ю гуне доре, рушьюю жуых гүрдэ, бугъязгъо эз хээрой сохде тасире эдее видовусдэ эз уло э уло, десгэрье вежегүйнде, хээрой сохде-сохде э пушой хэрмонгъо, оммо эз Гээрэй жевгъ, сесе-сес эн кура бире хэлтэй, зен-зоре нен шихиней эн терсире Гээсбю екиш гоf энуре нисе шиновусде.

Омбордеки дигъбонигъо эз дулы шор бирукт эдее сухде гуфдире дерзгъой Гъомуул: «Новун э хэлгэгэ сохде гужжо имуяй эдее эвши-эвши ведироморе эз Гъомуул», — мугуфдируйт угъю. Эз елойгэ угъю терсирэмбируйт лепуэр Гээтош э сер эн тоёгьий дерзгъой хэлгэгэ не хъэстгъобожжо негироруге. Хэрмон эн Гъомуул лап э эхир дигь, э гыирогъ рэхь, э ён богъяа бу. Кулокиш э лой зевер бу, э тараф ботгъо, вишегъо. Гээтош, дерзгъий Гъомуиле сухундгъо е доне зарали незе э мол, хэрмон, хуне-жигэй эн дигъбонигъо.

ДОВГІО

...1916-муын сал бу. Хъэшд сал гирошдебу эз Сосун суфдеи гиле чубугъэ вегүрдэ э гуселовчии рафдебугъо вэгідо. Имутьой у келе кук, бисд ек сала жогыл бу, бешүре хуно гъульдуур, екелүй, жонлуб. Э гъэд эн и хъэшд сал амбаре дегишиго биребу: Гээлгээ э жовонгьо чаруыслебириут. Э рушьший жогылые мөрдгүү синий оффодириут, ченд одомигьо э дигь мурдэе рафдебириут, ченд Гээлгээ эз деде бирет, ченд Гээрүсигьо бирет. Оммо эз шори-ники дерд-дульесди эз хэлтэй амбарте бу э и хъэшд сал. Э сер эн и дердгүү гуж эн довглош веерафд э базуй эз хэлтэй. И се сал бу довгло сер гүрдэ. Эз амбаре хунгэй: эн кимигьо шуввер, эн кимигьо бебе, бирор, гъунаши, дусд рафдебу э довгло. Э гъэд эн и се сал эз тоюн кимигьо хэбер оморебу э сер кифлэтийшуу, мурды гуфдире «...э игидировээ хотур дин, падшогъ эн ватан», («за веру, царя и отечество»), эз кимигвайгэ хэбер оморебу э плэн оффдори гуфдире. Эйчуу и довгло, ки вэхузынди и коре, кире гереки и? Екиш е жутгыбдоре нисе дануысдембү. Хэлгэ дануысдембү и бу: эз Гүльлом бине норе омори э Гээрэй падшогъ гэмишие довгло бира, гъейсэгэтиш гъечу. Хэлгэ эн дигь Муышгүрь данусдеш нисе дануысдембируут э коминжой Гүльлом дериге тэхд падшогъ не падшогъ Урисиет Николай II-ве эн падшогъ Германия Вилгельм II. Кимигьо эз мушигиртий гуфдирешибириут: Николай не падшогъ Германия, э зэнгьишуревоз эз еки нуышде хурдеки, пиеникее чум шура падшогъ Германия э Гээбине жигэй зен Николай дес зери. И номусе гъюбл несохде генерал эн Николай вэхуышши е силле зери эз падшогъ Германия. И коре диренгэ генерал эн падшогъ Германия сер гүрдээ эри вепичире э генерал Николаевоз. Гъечи генерал э генерал оффдоре, пэсде салдат э салдатевоз, довгло омори бире.

Дигьбонигьо Муышгүрь де хэбергьойгеш гуфдирешибириут эз товун довгло, оммо у хэбергьош эз и хэбер хубте небу. Гъэрэз хэлтэй нисе дануысдембү себеб довгло эри чув бирингэ.

Сер поизи бу. Э доргью кем-биш хэзон оффдоребу, чуышме эгъово унгъэдэ герм нисе дорембу. Сосун э фургъун эн Гъомуилиевоз эдэмбү рафде эри эз хиргэй Гъомуил дурунде дерзгүй чолткук энтуре овурдэ. Э ён рэхь

мошин оморе расиренки Сосун мивини е салдат, сер тен ю гъеме чуьтам герек гындиге э салдати вокурде, э песой кемет ю шилин бесде, э сер шилин-кателок, э синей ю эз лент е чуьке хоч нуыгъреи дуллуни. У фургъуне диренгэ поисд.

— Сосун! — муту салдат хэндүүсде-хэндүүсде.

Сосун поюнд гээлгээ дениши э салдат. Сес эн у эн шинохе одомире хуно омо эри Сосун, оммо э сифет дире одомире хуно небу. Салдате е чум невебу. Эн согъэ чум юш, мижгэйо гыйримзи, чаруыслдере хуно бу. Э сер пушони нен чуней эн у е дуразе дэгъяме, жиге яра бу. Чепи лунт эн салдатин чулох бу.

Салдат диренгэ ки Сосун юре нисе шинохде, бишерк бире сифет эн у гъульж диромо, гирисденире хуно бисдо.

— Туй мере нисе шинохде? — дуыл хуурд бирере хуно пүрсн у эз Сосун.

— Огь, лелей Рэхъмон! — вэхуышде гъёбо эз жигэй хуышде гуфди Сосун. У шенд хуышдере эз сер фургъун омо гъял гүрд Рэхъмоне.

— Бие венуыш ёбо э Гээребе беруым туыре э дигь, э жэтьендем Гъомуилиш, дерзгүйош,—муту Сосун, вожай Гээлгээ бүрдэ, чарунд гээребе посово.

Угъю э Гээребе венуышденки, Рэхъмон шори-шори денишире э Сосун, гуфди:

— Туй, худо мобуро, келе жогыл бирей, туыре дирумхи гье у жогылые вэгідгэй фэгъире бебешму омо э ёрме. Хэгъярлайтуу, чутгами?

— Истир! Келе духдери. Зери ведироморе. Е раг, е мұыгъульжуз. Илчилүй сер гүш мере берди, — шори, келегеди сохде эз хэгъэр хуышде гуфди Сосун. Хуненгьошмуш, Гээлгээ гъеме согт саламати. Меш эдее кор сохдендүм э фэххлеете эри Гъомуил.

Сосун дануысденбу, Рэхъмон эз сербот эн Гъомуил ченд сал, тэ довгло сер гүрдэ, э гъэзмет нуышдебугъоре. Гье эз гъэзмет доребу уре э довгло фуыркоре.

— У сег имутъоши зуындей? — муту Рэхъмон.

— Деш Гошир бири, — муту Сосун, — э сер молгьюхоригий хуышде э дигь е келе тукуш вокурди. Э тукуй эн и парче вери, сэглибү, шекер, нефт. Егъимети чире э се гъимет эдее фурухде. Чорей хэлгэ нисди, эз хуышде, эз лэгэй Гээлгээ хуышде бурраны, восдорени эз дес ю ве-роморе, гереки е чире. Дие эз же вослонуу? Уре э нимей

дэгүүши гъэрд, мэгтимеле тэхүүл, пул вери. Хьол хэлгт эз

пушотенеш зобу бири.

— Шолум эж?

— Шолум, э Сибири. Униге, Эсөф кук ковхо э тukуш алвары сохдэн, э бебешу э коргьой чули кумеки сохдени.

Е-дүй минут угбо серегъуз, гоф несохде поисдүйт.

— Зурбое гуж вери э хэлгт, — муту Рэхьмон ох кешире, — э ченд жиггэй бирэм: э Урисиет, Польша, э Латвия, Литва, э догъгьой Закарпатье. Э гъеме жиге гюширгьо, чуб Гъомуулиго эдете хурденут хъэз дире, косиб-кусуб э мурсыг-сэгээр дери. Э фронт салдаттю эз довгло, не эз падшогъа визоруут. Э гъэд салдатто тиф, гужоморе ве де Гээзэргийгэе пурут. Салдат имуре бегъеме ерэгтэй нисди. Немце бул-булинде пулеметтюои. Эн иму чэнгъэде, ченд миллион э плэн офори, чендигийг мере хуно яралуу шүккесл бирет. Хэлгт Урисиет, илогыки салдаттю э фронт эз дес падшогъ, генеральтий нен гюширгьо тэ бине бугъоз вероморет. Угбо гуфдиренигь и довглоре гюширгьой эн Урисиет нен Германия сохдёт эз дес еки хоригьо, мұлкъюш э зенгьо, ошнегъошувровоз эдете кеф сохдэнүт, э пушой Гээж косиб-кусубе фурысоренүт.

— И хоч чуьни, лелей Рэхьмон, э синейтүй вери? — пурси Сосун.

— И хоч мере хувьшдени падшогъ Николай дори, у э лазаретт оморонгэгэйхоре эри сер кешире, — муту Рэхьмон — лове э хэндэ веберде. — Ире «Георгиевский крест» гуфдире.

— Гьери, гьери, гу лелей Рэхьмон, — муту Сосун, мэхътелире хуно бире, вожай гээсбэгье сэхдте гуьрде, угбо еваш-еваш буруват гуфдире.

— Эз и се мегь пушо мэ э лазаретт дегешденки, — муту Рэхьмон — бирден келегьой лазаретт иму сер-вир бире одомигьоре хуно э дуухдиргьо, сестрагьоревоз сер гуьрдүйт эз и палат э у палат эри гешдэ. Руй хъэловигьо, руй болушгьоймуре дегиш сохдут, темизе эднолгьо, деспок-кугво дорутт имуре, хориго, пэнжерегьоре шушдүйт. Эз и коргьо салдаттю — яралуу верасириут ки, эхисобовоз в келе одоми эдее оморе лазарете эри дире. Е солдат, Иван, э киме дегешдембүгь, чум зере муту: «Эхисобовоз комиссия эдее оморе, имбурууз имуре хубе чиши мидуу гъеркире е стопка эрэгъиши».

Егилейгэ начальник эн лазарет, е гъолине гъирмизине мэрд, келе шүгъэм, нефес ю гуьрде, гуфди келе-келе

эз иму: «братцы! Его Величество, падшогъ Николай Александрович эдее оморе э ишму эри сер кешире. И эри гъемейму келе Гүбзет, келе шоринни».

И гофе шиновусде мунде зэхълеймэ рафд, гуюм бурам гээзи э туб, мэ гучьчу дануусдембиру раз Николай падшогъи, у бие эз жендек е Гээзроиле одоми бу, бигъбурен, эз чумгьой ю огъу не Гээтош риходенигь одоми, э тен ю гъирмизине парталгьо, э иловлей ю — Гээзроиле жоллодгьо, бирахьне шимшилгьо э дес ишу дери..

Иму гъемееки вэхъушдим эз хъэлов, караватгъоймуре ве чири, дуз сохдим. Ебийге миденуушым мивинум э пушо е сара мерд дери, ковре фирегье лент эврүшиими э синей ю, куткъэ, гъэччи гуьрде зерде рушьо, бигъгьо, чуькле ковре чумгьо. Э песой эн у е десдэ гъолинде генералгьо, диромо э палата.

Начальник лазаретт эз десдэ жиро бире э яралуу ё денишире, деш гъирмизи бире келе-келе гуфди: «Его императорское величество царь Николай Александрович!» Яралуу ё — солдаттю «ура» дешендүйт.

Падшогъ — саре мердле, куткъэ рушьо эз ки эн и нечогъ эки эну нечогъигэ оморе, мугуфди: «эз товун жуьргээтлье гъуллугьтуу ватане бэхш доренуум туре «Георгиевский крест». У гофе гуфдире мунде гье у сэгээт е жогвиле рече генерал күннд бире мондо э синей эн нечогъ хоче. Песдэ падшогъ э одомигьоре хувьшдеревоз күннд бисдо эз меш. Эз сер тэ ве пойме денишире пүрсү;

— Тулькин?

— Рядовой Нахшунов Рахьмон, Ваше величество, — гуфдириму меш и солдатгъойгере хуно.

— Чуьжонни?

— Муышгури, — Ваш-ше Величество!..

— Чуьжо, чуьжо? — зерде гъошгьой хувьшдере зевер э мэхътелиревоз вешенде гуфди падшогъ.

Гье и тутым начальник госпитал эрэгт шишире юре, чугъундуре хуно гъирмизи бире, омо фис зере-зере мара хуно, э биней гушме мугу еваш-еваш: «Дурак, осел, свинья», «егини — бэхъэм, хэр-хуг, эз же дануусде падшогъ и буй гуьрде Муышгуруу э коми сула-дерей жегъендэм дериге, гу эз Кавказуум, шиновусди?»

Падшогъ поисди, денишири э жутъоб ме. Зэхълей мэ рафд, мутум э дуыл ме, хунеймэ вечарууд, падшогъ эз жутъоб ме хъэз неомо, гейсэгээт мере дусдогъ мисохут.

Дие зутъунме лол бисдо, эз хъэлжигери жун ме, эз лэгэй ме е гофиш ведешенде недануудьсум.

У вэхди э жигейме жуяоб до начальник лазарет, лове э мэхъэнефие хэндэ вебэрдэ: Ваше императорское величество, — мугу ў, — бэхшлемши сохит, эз нечогъя рядовой Нахшунов эз шори ишмуре дире зутъун ю гуьрди, у эз хоригьой Кавкази.

Падшогъ хэндууд денишире э сифет ме, гуфди эз меш: «эз товун жуыргэцтлье гъуллугтъу ватане бэхш дөрөнүү тууре орден «Георгиевский крест...» Жогыиле генерал гье у сэгээт омо дезе уре э синей ме. Песде тьеме нечогъярье, поисде э минжи палатай иму, омборекбу сохд, нифри сохд большевикъорье, гуфди э иму, егїни, э гоффъя энгую э вор неверайм, довгыю сохим төвсөр, тэ дульшмегъя отечестворе, егїни бесгъун доре.

Гье и момент эн гофт сохдэн Николай е тасире хъэрой ведиромо эз бүтгээс эн яралув ефрейтор Русаков гуфдиринго. Е лүнг эн Русаков невебу, юш контуженный бу, пирипадкагаа биребум уре. Гье и «лэзетлье» жигей эн речь падшогъ бирден у делууре хуну хъэрой сохд: «долой царя! Долой войну! Егїни имуре падшогъ нисе воисде, довгыю нисе воисде, «хори дит имурел»

Падшогъ гофт хувьшдере бурри, хүнх-хуни дениши э лой Русаков. Генералтъо, нечельник лазаретиш ранг доруут ранг восдорут. «Веке бэхшэ эз синей эн у, у нис верзире э и бэхш! — мугу падшогъ.

Гье у сэгээт е ченд офицер күннд бисдо эз Русаков. Тэ угъю хоче векенде, Русаков векенд хоче, эз синей хувьшдэ, шенд э хори, «вегирит, вегирит, хунхургъо», — гуфдире, пирипадке бисдо оффо гье усэгээт.

Падшогъ гофт хувьшдере э нимелит бурра, песово чарууде, гъэгыри-Госи ведарафд эз лазарет.

— Зурбий, — мугу Сосун. — Эз коргъо веди бирени хэлгъя веромори те бинебугъюз, эгенер угъю гъечи э руй падшогъ пойсденуутгэ.

— Небуге чуы, — мугу Рэхъмон, — веги виниш мере. Эзило кохво хунаймере вечарунди, бэгъмэрэ вегуьрди, э дусдогъя нишунди, эзилойг падшогъ нимийж жунмэрэ ведешенде, мен небилим «за веру, царя и Отечество». Э жигей вегуьрдэ бэгъмэ, кур бире чумме, шуькесд бире лүнгтиме, мере игъю е хоч нуыгъреи дори. Ире имугъой, э гуфдирей падшогъовоз, ме тенбирэхъе, шуьгъэм гиснебие венуюм э синейме, гердүум э кучегъю, шори сохум,

коргъой гуюгьоре хуну: «Эвинде юхду бир кило дору, попохи гъююту гъемиден юхору». Эжун бебей падшогъ!

Эз гофтой эн Рэхъмон Сосуне хэндэ гуьрд.

— Валлагъ, и ченд жире гъозигъо, гезирегъо э сертуу омори, лелей Рэхъмон, гене туб зариатчи мундей. Тууре хубе дүлд дери. Тир-р-р, — мугу Сосун, вожегъой гэсбгъоре кешире, гэрэбере поюнде, э ён ботгъю, э гыирогъ дийг. — Туб пой инжо, лелей Рэхъмон, ме бурам зентуре бошоре дүм, гъечу хубтен, мушдулуутиш востенум эриме.

Э и гоfovоз у вожегъой гэсбэ э дес Рэхъмон доре, шенд хувьшдере эз сер гэрэбэ, видовусд э хуней Рэхъмон.

VIII СЕРНЕ

МУЛЬБЕТ

Имугъой е гъэдер вэгэлдо бу, Сосун эз дес хэгъэр хувьшдэ э думит, э дүүлэсди домундебу. Истир хэгъэр эн у, неденишире э етимигъо, четинигъо келе бирен, лап раач бу. Уре вебу дуразе сие муйгъо, сие чумгъо, расире шевелүй вишире хуну, чукъле вини, гъуындууре сине, хубе буй бала. Жогылгъийг дигъ эдэмдэбу мурдээ эри энү. Рачи эн у дүл эн гъемере гүйтэ яралув сохдебу. Еки эз и ошугъ бирогоргъэ э Истир бу, кук эн ковхо, Эссеф. Ковхоре воисдембү эри кук хувьшдэ дуухдер раби Нохьуме хогбу. Эн сүүфдэ эз хотур эн у кор, ки дуухдер раби е теклэй бебе деден, урачиши нисдиге, рабире молгъо хоригъюн, ботгъюн. Угъю келе мердгъо-келе зэнгъю мурдудьтгэ, гъемэй эни девлет мумуну эри кук ю, ве дууымынжи дуухдер раби э вегирлүү нум ю Гюшири ю лоигъи. Оммо Эссеф мурдуре э гердэ вегуьрдембү, дуухдер рабире хосдере э гердэ нисе вегуьрдембү.

— Мэ эриме моле, ботгъэ э зени нисе хосденум, дуухдээр эдээс хосденум, — э руй бебешу поисде мугуфди Эссеф. — Эгнен ишму эри ме хэгъэр Сосуне хосдере э гердэ нисе вегуьрдемтгэ, мэ де зийгэ гычихгүм.

Эзилойгэ кохво Гъюмушиш э и коревоз домундебу э дүүлэсди. Кохво Гюшири буге, оммо уре э гоффъююревоз, эз кифлэт, не эз Гил мозол небу. У песини вэгэлдо э дүүх хувьшдэ дөрдгъя хувьшдере вогоруш амбар сохдембү. Зен ю, Гъуызувьргүл и бисдпенж сали эдее зигынде э юревоз, тэгъицмет гыч эри ю гъош-гъобогъ эн у

очмиш нисди. Эз ю, эз ковхо, Гъульзургыле имогьой келе жогылык куки, у бебей Гэил юни, гъечи бирекиш эз зен хувьшидээ Гъульзургыл е дүлшори, е дүлтхоши, ние динренбу Гъомуил. Тегьилемет гъош-гъобогъ эн у дегудурдэе руз поизире хуно вечиребу. Гыч эз ижире хосиеттю-демгийн эн и зе раичгийн Гъульзургылиш э чум эн ковхо не бу. Зен ю гъечи раг биреи, оммо эри ю дулхуунин несохдэй, амбар дотгөрөмбүр ковхоре. Амбар-амбариш, э хурдеки, э нувшдеки, э дөгешдеки, Гъульзургыл ох кешире, мугуфди: «сер ю бурра биево. Юсууфэ э зулумовоз ки күшдигэ». Неденишире э хубигъо, хошигъо, бэхшгийн эн Гъомуил, дуыл эн у эри Гъомуил гъемиши хиник бу. Иллогики эз кук Гъульзургыле Шолуме э Сибирь фуур-коре эйло, э Гъульзургылевоз гыч нувьшидээ гофф сохдеш э тегжер одомиши нисе бирэмбү. Келен зен Гъомуил, Сибо, Гъомуил, э сер ю зе овурдигүйдире, эз Гъомуил не эз Гъульзургылы гъе вечиребу, гъяльри бу. Гъомуил эри хувьшидээ норебу, ки угее кук хувьшдере, Шолуме берде эри хундэ э гээрэй вэгирльье кукгийн гюширгийн. Дербэнд ноге эз и кор эн у Гъульзургыл эз у лап рази мибу, дуыл ю эри Гъомуил могоруд. Оммо Шолум э жигит тээхир хундэ верасдэ, сер түрдэг гюширгийн-падшгийн эри хуурд сохдэ, косиб-кусубе э угъо хъэлово сохдэ, юреш эхир до фурсы э Сибирь.

Гъомуиле имид бугъо, шори не войгей дуыл ю е теке кук ю бу, Эсэф, имугьой уш э руй ю поисди, гүфдирей юре нисе сохдэ.

Ежиргэйе бу думутгээ ве хээлгийн эн Сосун. Уре гыч э хээлгийн эн уш небу ю гъэбиле мибу гүфдире э Гъомуилевоз. Гъомуил Гэшире одомини, оммо ю не хэгжер ю—етимгүй. Хэр не гээб э е гээребе нигүйрүү. У эзвелийн Сирие эри кук хувьшидээ нигүйлүү. Ве дунымүүн Сосун данусдембү, ковхоре воисденэ э гуж хушевоз би-рачэ дуухдер рабире хогьу эри кук хувьшидээ, э хотур нум не мол эн бебешу. Эз ёр Сосун гыч нисе рафдембү и пе-ригтэй биргээ хъүжет, жэнг Гъомуил э юревоз. Гъомуил данусдентэ ки, кук ю э Истир, Истир э кук ю ошууь бири гүфдире, ковхоре жин гүврдэ, гүфдиребу эз Сосун:

— Туй вожай хэгъертүре екем сэхдтэ ги. И чуб кори у гедгэйгээ хэлгээ эз сер ведешенде э хувьшидээ ошууь сохдени.

Сосуниш хуурди хэгъер хувьшдере невегуурдэ, Госи бире, гүфди эз ковхо:

— Тууре гээб ние оморе, келе мэрд, руш сипи, ижи-ре лоинггүйзэе гоффю гүфдирени. Э товней кук тув гүфдиринге, э жэгжьендэм түвш, кук түвш. Иму косибиш гынсдимгэ—номус имуре иму нехурдэй!..

— Угъреш, — гырмизи бире хувьшидээ кенд омо э сер Сосун Гъомуил—Туй мивини мэ э сер тув чув миёрумгэ!

Имбууруз э хэгъер хувьшдевоз э гофф сохдеки, Сосун эдембу гүфдире эз Истир, у ведекинь гүфдире эз дүл хувьшидээ кук Гъомуиле, ки эри энуу, Истир, е хубе геде, эз косибе хуне, чунь той ю гъемиши офф миев гүфдире, ки у эсэф рагдгэ эз сэгэе Гъомуил уре руз дире, чум во-курде нигильдүү.

Истир бирор хувьшдере эз жун хувьшидээ зиед хосдембү. У данусдембү и ченд салтъо Сосун эри эн у эжигж бебеш бири эн дедеиш, уники, дульдинжи, дульхиши хэгъер хувьшдере хосдэ, оммо ю чув соху дуыл ю де эз Эсэфе зиндте кесе нисе хосдэ, у э дуыл хувьшидээ вереморе нисе данусдембү.

Эз коргью, ихдилотгъо веди буки, угъо, Истир не Эсэф э еки сэхд бенд бирет, угборе эз еки жайле сохде нивуу. Муыгьбэт энүгъо гъечи сэхд бире бэггэдэг герекими ижире хъэрекети эри сохдэ, жайле сохде угъоре эз еки, дараадэ э гювун энүгъо? Уре гынсдигээ э хэгъери, бигыль бурав э у одоми, дуыл ю кире хосдегэ, саламат, мозоллзуу бу э хуне-жигж хувьшидээ, — эдембу фикир сохде Сосун.

— Ме дестурье нисе гүрденүүм, хэгъер, — мугу Сосун, — эгнегэр тув Эсэфэ лап эз дуыл хосденигэ, Эсэфиш түбре, Гъомуил э гээршему гъэриш бире ниданув, токи ишму э еки хуб бошиг.

— Эз иму дуыл тув динж бугу, гээзи,—мугу Истир, ме не Эсэфе эз еки дуылдомундэ, дуыл хуурди гыч нибу.

Гъомуилиш диренгэ ки кук ю эрай нисе оморе, и «Меджнүүн не Лейли соймши бирер хуно», э хэгъер Сосун оштуу бири, чорой ю небире гүфди эз кук хувьшидээ:

— Эгнегэр тув уре эз дуыл хосденигэ мэ э гээршүүм ведироморе ниданув, мэ хувьшидээ гье имишев мидарам михогьум дуухдэе. Хубе, рагч, хъэзэндэе дуухдэр эз пулгью-мольжээ зиёдэ. Эриме и гээрүүс мобуу, и гээрүүсиге бугу, токи ишму э еки хуб бошиг, хэлэфмэ.

Гъэгъигзэтиш пире Гъомуил дие кор «шори-никире» эглен несохдэ, вегуурдэ э хувьшдевоз момуй Эвшэгээ рагд э хуней эн Сосунигээ Истире эри хосдэ, ю э десдин

дес хүвшдеревоз, амбаракбу-ники сохде, доно энгүшдэрире э энгүшд Истир.

— Ме ээ имбуузевоз бебейтүнүм, хэлэфме, — мугу у ээ шори не гэйд гуне доре, сере дуллу сохделбүг ѿ, Истир. — Амбаракбу ники бу, төвсөр зигьшит э еки, сэхийг күк-түхлэр гердошиг.

Эз шори Гэргүйс хувьшде гүйгэ ковхо Гъомуиле жиге небу. «Сег домой дер одомиш бие раг бу, — мугуфди Гъомуил шори сохде, — эн ме гэргүйсмэ гъеми рачи, бикере хуно, гъеми эгъулымэнд, хъээмэнд». Эз домор не эз гэргүйсн у эдембү тэгдли сохде гэргүйси зу, эри нушундэ.

— Мэ келе мердүйм, белки имбуруз оффорум себэхь мурд, — мугу у ээ кук хувьшде, — мере воисдени никитыре э чуммеревоз винуым, неваймере э гүжкожь веги-рүйм. Уне гүьре ме Гэрүйсе дуль оринеш э хуне нидеги-лубм.

„ЕШВЛЕ МИГЬМУН ЦЕДЕЙ“

Минжи поиз бу. Гендумъгъ ээ зими, хэмзэгъ-гъэр-
пузгъ ээ бисдугъ, онгургъ ээ богъгъ вечире оморебу.
Эх хумъгъ широб, э чолгъ гендумъ, э кендугъ тозе Гордъ-
гъ дөрие вэгъдю бу. Доргъ, күлгэгъ э зерде-гъирмизнэ
велгтвөрөвсэг вераисдебиурт э иловлэй дигь.

Е руз сәбәхмунде зу-сери гъвол-зурновчыгъ та-
гъвол-зурнов зере-зере дироморут э дигъ. Э серине эвир
сәбәхмунде, э чор киномурд эн дигъ е сер тө бөгъль-
чишгэй лов бисдорут сессый гъвол-зурнов. Гъеме кел-
чицкүлгэй дитт ведироморут э шориревоз э пушой гъвол-
зурновчыгъ. Гэрүүсн эс-Ас-Сеф не Истир сер гүрьде омо.

Бирордоморгыйн Эсэф э пүшүй хьёэт эн Гъомуул хорире е раг дуз сохде, сүймр шенде э сер ю хубе мейду сохдүйт эри вежгэйсдэй хэлгүй. Хэлгүй, иллогчын зен-зоре, жэм-жогийл, гэрүүс-духдер иловлей майдуре ведабура, тэ кеф ишу хосде мэжегисдүйт, «шолохо», «хэйтогын», «терекемэ». Э иловлей хьёэт, э сер гээтош веноре оморебирант келе гъэжгүйгэй гэрүүсий, лов сохде э гъемье мэхъэлэ хүшбүйливе буй егьни гэрүүсире. Кийвонигью тозе келегэйзигийн бэхш гэрүүси э сер дери, кемчечго э дес дери, эдембирант чалаашми хосде э иловлей гъэжгүйгэй гэрүүси.

Гъевол-зурнов миёсде күфде оморе, чұттар Гээдт
гъисидге, се руз, се шев. Шевиш хэлгү төшүре вонды
вежегүйту гүфдири, фегмұлың бирордоморгъй эн Эсөф,
чырғызъя мазутире дегесунде, венорёбү э хъээт э сер
хъечою, хуб товуш бу гүфдири.

Шори-Гэруусы э хүнэн Сосуунш дебү. Инжо солдат Рэхьмон, «Георгиевский кресте» э синей хувьшде веноре, э гүүзэт эн Гэруусы, эдембу зурнов зере э шинох хувьшдеревоз—гъювчли Насрадтиновуу, гүнши-Мэхье, дудшинохи эн Сосууне, не хэргийгилтэй, сэгдүүшгүй Истире мухьшул сохде. Леэги Хъясан, дусд хүнэ энүүбь, хэбер расиренгэ э ю, эри Истир Гэруусини гүфдире, дүб гүсбенде э пуши дешене оморебу э Гэруусы. Эз и вэхдте и вэхд, Рэхьмон зурнове эз лэгэл веденшээдэ э у раге келэ сес хувьшдеревоз мухунд мэг-Ини «кесмэ шүккесте», «чуллеме кереми», «овшори», «дубеит», «согогох».

Кимвэгидо кук э духдеревоз э мэйдү дэрики, Рэхьмон төке чум хувшдере буьхъ сохде, сере жумунде, мидшиновунд э кук мэгни хуну гүфдире. Эгнэр кук мэгни хунде нидануылдг, Рэхьмон ѿ муҳунд э жигж жогыл.

Э дүймүн руз сэгдүүльш, чүттар гээд гэлэгдсэн
Гэрээс геймиш сохде бердүйт э багъя, э сер гъоврэгьо,
э күнде вишгоо «хъэроти дуты хувьшдере вегириу гүф-
дурж» э багъя-вишгоо, пушой эз ихдиёри духдери
хувьшдэ ведерафде э ихдиёри шүүвер димором.

Сеймунь руз, съэдущьго тифте вегуурде, э иловлей гЭрүс зере вежегыис эдембираут хунде кульгыне, эз и ченд девргьо эз лэгээ э лэгээ гирошде мэгИнire.

Е шевле мигъмун дедей,
Е рузле мигъмун дедей.
Гъоболегъй дедей шушдени мунди,
Е шевле мигъмун дедей,
Е рузле мигъмун дедей...

Сэгдүүшгүй эз гэрийн «дес кенде» «хъэлове» биренчтэй э бирордоморгьо;

«Огълерем... богълерем,
Донил кими бир игиди,
Овхур уъсде богълерем».

Эгези, эгези
Гезун Гъомуил дегеси,
Эфдини, эфдини,
Пожей Гъульзурьгувъл нефгини...

Руз пишнен биренге, доморе э е гээребе э бирор до-
могтой хувшдеревоз, гээрүүсээ е гээребайгээ сэгтүүш-
гьорөвөз венуучиунде бердэнүйт э нүүкере, пушой мегжр
бире, э зир чодур дерафде, тен ишүре эри шүүшдээ. Эз пе-
сой энүгжээ си-чүйл одомиге, кимигжээ э сер гээребе, ки-
мигжээ э кул гээб, э хувшдеревоз вегүүрдэг гъовол-зурнов-
чийоре, пура чорокгэй широбе, бүсгэгийн кобобе
рафденүйт э сесгэй шир, мэгжни хундэ, зурнов-гъовол
зареревоз.

Эз нүүкере вогошдээ бэгъяа, шохьонгум, бирордомор-
гьо гүльдоморе гүүрдээ, жэгжимтэй эз песою, э зэрэг веже-
гыншидеревоз, оморот э хүней гээрүүс. Сосун э жигжээ
бебе-дедэй эн гээрүүс ведиромо, моч сохд пушони доморе,
доно е эршэфи э гүлтлүг ю. Э и вэхдээ сэгтүүшгьо-
гээрүүсээ вераюнде, э сифет ю чодур кеширибираут, имо-
гийн угбо еки-еки, чутам гээдти гынсигдигийоре хуно, эдем-
буурт хэвлэлбен хосде.

Сосун и ченд руз гээрүүс дуул ю догжүүнгээ хуно бу.
У хэгжье хувшдэрэ лап амбар хосдембү. Уре э рүй эн и
гэцэлжээ эз е теке мигжрүүнэ хэгжье зиёдтэй кес небү.
Сер ебо у эз кор оморе хуте биребе хэгжье хувшдэрэ лов
хэндэ, руй хэндэ дире э хуне. Уре диренгэ Сосун етиами,
тэхийн хувшдэрэш фурмуш сохдембү. Имүтгийн чутам
мибу зиндегүүн эну э хуней эн хуусуур, эн Гъомуул, э
шүүвер рафден э хуней Гъомуул мозол миёрэ эри хэгжье
эн у, нутгүй бедбэхдэй? — эдембү думитийн сохде у.

Пушой гээрүүсээ хуне ведебердээ сэгтүүшгьо огол
зерүүт Сосуне э гээрүүсээвээ эри хэвлэлбийн хосде. У да-
нуусдембү и минуте у миесде эз сер сохде. Оммо неде-
нишире э и кор урэг гэгтэе духдэргийн огол зере, зангижийн
эн у, гүйгэ бедсэе омоге, зугун ю кут бисдо э лэгээй ю
домундгэ. Уре воисдембү пушой рэхээ сохде амбаре гофф-
гьо, воегоя, несигэлтэй гую эри эну; гую, «э шүүвер түү-
гъемишие узьнёгь бош, хууьрмет келетгэйоре ги, э гүн-
ши-мэхъялревоз эзинбэгэйдийгэш хуб бош, э кошиб-кусуб
рэхьм бер, эзүгж бер, дуул тэнгэ мосох...», оммо э хигжийн
эн и гоффгьо гүфдире, Сосун хэгжье хувшдэрэ гүль гүүр-
дэ мундэ гээлийнхүү хуно, дульборе етийн мундере хуно, зар
доно гириид. Э бирор хувшдээ денишире Истириш дуул
ю лал гарун бире гириид э урэвээ.

— Жон э хигжье бебеш эн дедеш э пушой чумгийнэ
нушу доре е тэхийн теке гээзилж бирорлайже, — мугу
Истир, сер хувшдэрэ э сер синей бирор воноре — эз ме

кешире инжимишигийоре э мэ бэхшлемиш сох. Чутам
мобиш түй инжо месүзь?..

— Эй, эжи, гээрүүс гүүрдээ гышдэе, дит гээрүүс имуре
берим, — хэзэрэй дешэнд эз буру е келе сипре рушгьо.

Гүүл гээрүүс гүүрдээ сэгтүүшгьо ведирондунд
гээрүүс э буру ведироморемундэ, эз широб не эз шир
гээрүүсийн пиён бире одомигж «гыура» дешэндүйт, кимигжээ
эз түүфэнгийн гүнлиг шендууд э гьовои, чорекгэй широб
э бүсгэгийн кобобиевоз гешдүйт эз дес э дес.

Песде гъовол-зурновчийн могжбүлүү гьовои гээрүүс
берднэгийн «Дедей вой, гээрүүс берд», зэрэ-зэрэ э жэгж-
метевоз бердүйт гээрүүс.

Э хэбээт Гъомуул гээрүүс дироморенгэ, Гъомуул гьовои
ю кем сорхүү, эз сер тэ вепой э тозе парталтъяа
гэйши, ширши-шори омо э ки гээрүүс, вокахи дүүгүрээ эз
сифет ю, моч сохд эз пушони гээрүүс хувшдээ, гүль гээрүүс
гүүрдегорууре гьеркире е эршэфи сүрхих до.

— Гьо, майдуре фиргэж сохит, — мугу келе-келе серпон
э гээрэй жэгжимтэй дироморе, майдуре фиргэж сохдэ. Зерэ-
гортгийн зерүйт вежгэйсндиго гьовоире. Гъомуул гүль
гээрүүс гүүрдээ деберд уре э минжи майду эри вежседэ.

— Гьо, гьо, чек, чек! — гүфдире серпон чэрх хурд эз
илювлийн хэлгээ. Гьемэй хэлгээ дуу э хэзвэс екиревоз сер
гүүрдүйт эри чек зере.

«Ой шомош», «ой шомош» гүфдире сер гүүрдүйт э дуу
дес гээрүүс эри шомош доноре. Гъомуул ведешэндэ лов
сохде э тозе сад монетире э сирот падшоговоз доно э
дес гээрүүс, песде у эз гүль гүүрдээ дирондундэ эри веже-
гынди э гээрүүсээвээ Гъульзүүргүүл зен хувшдэрэ. Эз Гъуль-
зүүргүүл бэгъяа э гээрүүсээвээ веженсдүйт бирордомор-
гьо, сэгтүүшгьо гээрүүс, күнде бирор-хэгжье эн
Гъомуул.

— Вессит, гээлмэрэ хэсдэ сохдит, — мугу Гъомуул,
гүль гээрүүс гүүрдээ эз майду ведебердэ.

Гээрүүс эз дер дирондундэнки, Гъульзүүргүүл не момуй
Эвшээж э бишшгийн нэгжбеки гээсэл декуурдээ овурдүйт.
Энгүүшгьийн гээрүүс дезэрүйт э гээсэл, песде гээсэл
десгэй гээрүүс э бун дивор зере гүфдирүйт:

— Гээсэл хуно ширин гердээ зиндегүүнитээ э и хуне.
Э пойтууревоз, хэлэфмэ, мозол-дэвслэтийн биёвээ э и хуне.

„ОШГУНЕВЕЕ ГЬОВОЛ-ЗУРНОВ“

Сосун гэрүүсээ эрэхь декуурденгэ вогошд диромо э хуне. Дусдьойн энүү: лэгзи Хъэсен, Рэхьмон е чуми, Бейгүүш Шелбет ве угыониге, гъовошу серхуш, дес Сосуне гүрдэе согъбоши гуфдире, дульжэгтэйгээнийгээ гуфдире эри энүү рафдуйт гъер мэргээ э хунгэлжигегэшүү.

Сосун э гээд эн и ченд руз ээс нэхисиреяго, дульпесицээ, хъэректийвийн гэрүүсээ лап вомундебүү. Оммо у недегешд эри хисире. Чум энүү чумерхкүй эн бирордоморгьо дебүү. Угто э гъовол-зурневозов, байдогт э дес гүрдэрдэе хуно, миесдэе оморе чодур эн дуухдери гэрүүсээ дес дери, бэхж хувьшдере берде ээс сэхыг гэрүүс.

Сосун э куынх хуне хьозур сохде гыышдебүү е бедире шоробиш не е келе куышдээ гъозиш эри бирордоморгьо.

У э иловлэй хуне дениширенгэ эри эн у гурунд омормэй ю тэхэнюү мунди гуфдире. Хуне эри эн у исэгтэй тигын, догъуногт бирере хуно омормэй. «Негвогь нисе гуфдиреки э метелегьо, — мугу у лове э мөгжбуул хэндэ вебердэ, — гэрүүс ведаравьо хуне догъуногыг, гэрүүс дировгыг хуне — оводнуни». Эер эн у омо гирошид гүүмүр эн у э и хуне, чуялтар дедей энүгью мурдиле, пэсдэ бебешүү Шебетей, ю, Сосун, мундээ э чукле хэгъерлэй хувьшдеревоз. Угто етим мунденгэ амбаре рузгьо бири, Сосун ю, гисне мунди, гъэрэз Истире гисне негьшиди. Э сер Истир авиргы бендтэй муйгьо э сер е духдер дигьиш небувь. У муйгьоре ченд-ченд гиле, Истир тэ келе бире, Сосун дедэр хуно, тешд нори, шущли, шуне зерн. Сер ебо ээс богь, енебуге ээс виши оморе, у кешей хувьшдере пур сохде миёвурд эри Истир заггэрүүл, эзгил, бигь, гъэрбеч, сиб, — эхирки чуб жире эмьшиг э дес ю мифодгээ. Бебесувь, дедесувь, мироссувь узьгээр дуль ээс еки зиёдтэ кес небүү, уре угто ээгээлирэвээ хуб данусденбендируйт. Угто э еки гъечи дусд буьрьт, эри ду еки хьозур буьрьт жүн хувьшдере эри доре. Э ёр ээ Сосун омо, чуялтар егиле ээс и пенж-шеш сал пушо, Истир хээшд-нүүг сала гыслидки сэхд неочь биреуге. Гээл руз-бээ руз эдембүү сухде шэгтэй хуне э гъэриш хъэлов неочьгын хъэл бире, у шевгьо тэ себэхь нүүшдэ э ён болней эн у, чуме э хов невебердэ неочьгыгийн Истире гъуллугь сохдебүү. Е шев Истир гъечи биребүү, гүйтгэгээст мимурувь-мумууну. Эз дедр не ээ терс серсон бире Сосун гирисле-гирисле э

иоловлэй хъэлов эн хэгъер хувьшдээ, сине куфде-куфде гуфдирэмбүү: «Жон, хэгъерлэймэ, туй ээз и хъэлов вэхувьшдээ мээжигэйтүү дегешдом. Э эрэ тууре бердэе оморицьо молкомут гу жунлэйтүре гыншдээ, жунлэйтмэе берүү эжигэйтүүгьо. Ээ туй бэгэй мере кес немунди, туй мере шенде мара»...

Е деде миданув, чуб дерд, чуб сэглэр ээ дуыл эн Сосун гирошибдэгтэй у вэхди. Чуб шори, чуб мозол гирошибдэгтэй дуыл эн Сосун диренгэ ки, четинигьо гирошибдэгтэй, хэгъер ю эдээ хуб бире, гүйтгээ пулгьо, молгьо ве бэхдеверигьо энүү гүльлом вечирэе доре уре.

Эй гүльлом гычиш ээ жире нисе мундэ. Гээллэе бүгээ хэгъер ю келе бисдо, ошугь бисдо, э шүүвер рафд, имгэй дадэй Гээллэе мибу...

Э ижире фикиргэ-мэхьшевогьо дерики Сосун, ебийгэ э гүш эн у дерафд сесгэй эн гъовол-зурнов, эн жэвгь, хэзэр-хэзэр эн хэлтэй. Ижире сес, гуруне, бирааче сес гъовол-зурнове у гыч э гүльмуур хувьшдээ нешиновусдебүү. И чуб сесгэй, и чуб жевгь дери э диль? Сес гъовол-зурнов, не жевгь оморе-оморе эдембүү күнд бире ээс хуне энүгью. Бирден э келе сес эн киниге дерафд э гүш энүү, гүйтгээ у сес кордэ зерэе бурри дуыл энүгүү.

— Эй гүннши мэхъэлэе, ошгуне гъовол эдээ зере эри дуухдер Шебетей, ведиройт денишиит э томошэе!

Сосун серсоне хуно ведиромо ээ дер. Гье и тутым, Эвшэгий мому, шуш нефес гүрдэр, омо оффо э шугъюмо э пойтай эн у.

— Гъэдэй түре вегиром, Сосун, — мугу у э гужевээ нефес кешире — э серме худо вери: хэгъертүү поки, дурслаа, э жүн эн у гъээд месочо, шефде Гъомуил э гъэсдэвээз нум хэгъертүре бэлбүр сохди.

Мому тере-тэгэдэй, зүгүн ю пичире, гуфди гъозиэй эн и коре. Мому рафде мундэ, ээ гъэгэр серсоне хуно бире Сосун дерафд э хуне, зури-зури ээ гынчие фиргэгье хэнжэл бебешуре вегүрдэе, кес недире юре ведерафд ээ хуне э гъэргүй шев.

ХЭЭ ЖИГЕЙ ГЭРС

Эз Гъомуил бэгъэдээ э дильгээ Постири добугьо раби Нохьум бу. Уре хуб багъяа, мулькьо, вишигээ бу. Ченд бо Гъомуил ээ эн мулькьо-хоригьо эн у гирошибдэгтэй дуыл ю

бил-бул биримбу. У эз зуревоз мэхьшово сохдебу духдер рабире эри кук хувьшде эри хосде. Э хотур эн и кор у деш күнд, дусд биребу э рабиревоз, э уревоз дуль эхуней еки рафде оморе сохдембируйт. Пушой чи хурде, сер ебо духдер раби логон-хьофдофо овурде десгъой энуре эри шувьшде Гъомуил э сифет духдер раби денишире, мугуфди зарифат сохдере хуно:

— Тыре эдее Гэрьльс ме сохденумы.

И нуме эз зуревоз ковхо веноребу гышдебу э сер эн дуухдер раби, де э де одомиге у имид, бенд небу гуфдире. Духдер раби эз пэхьники эдембу мурьде эри Эсөф. У эдембу, Коргъой гуюгорье хуно, хое сохде, кей ковхо илчигий мидефуурсу, михогьбу юре.

Рузгъой шоботтю, дуухдегельгий дигь, десде-десде бире, ведерафдэнгэ э багтгъо-дешгъо эри гешдешу, жогъильт э песой энгульо оморе, э дуль еки вохурде, меслэхъэт мисохдут, э песой доргъо, кулегъо, дуль дууль, сур екире э еки мигуфдируйт, хошиг гоффо э еки мигуфдируйт. Ченд гиле э и вэхд эни гешдегьо дуухдер раби эз гъеме дуухдертгъойтэй дигь хуб вераисде: э сер ю келгэйти Генже, э тен ю дарей Истогъони, э пой ю пожай эн могүйт макариви вери, медиromo, э чум эн у э лой десдэй кукжбо мунде, гузет мисохд: миевми и дес семе Эсөф эз ю күнд, жиро бире э юревоз э зир е серине дор, енебуге э далдей эн е куле, гофф мисоху, вози мисоху э юревоз, мугую э дууль ю деригьо инетгъоре, юре хосдени гуфдире!

Оммо Эсөф эз дуухдер раби күнд нисе биримбу. Гъомуил бебей эн угъо сер ёбо дире дуухдер рабире зарифат сохде э юревоз, мугуфди:

— Ме тууре Гэрьльсме эдее сохденумы.

Гене дуухдер раби сер мигуурд эри бовор сохде, имид хувьшде веноре э Эсөф. «Бебэй энгульо э у негуфдире ийбуки. Юрэ э хвиссобовоз Гэлбэйт оморе эз мэ күнд оморе, гофф сохде э меревоз», — мугуфди эри хувьшде дуухдер раби э пушой гузги хувьшдере тимор сохде, дууль жэгэйти доре. Гынди э вэхдши дуухдер, енебуге жогъиле зе унгъэде думитгъо, гоффо эз товун сур-дурь хувьшде, войтгэй ве мэтлэгбтэй хувьшде нисе гуфдире, э пушой гузги поисде хувьшдере дире, тимор сохденигьо вэгэйдо. Негьгэй нисе гуфдирен э Гэрьль хэлтэй «Э гузги ингъэде медениший — жингир мишиби».

Дуухдер раби, ченд бо э пушой гузги поисде, эри хувьшде мэхьшово мисохд: «и дес Эсөф егъин миёв э ки-

ме. У миёв э киме лов хэнде, э шориревоз, мээз гъэгъэр, э вогъники мичарым песово, гүйтгэе мэе уре гыч дире одомире хуноши хынсий нисе сохденум. У мугую: «Хонум, туй эз мэ эдее сифет чаруунде, бикеф бире одомире хуно?..» Мэ э лой эн у нечарусде, сифете э ешмэгэг гүрдэр, мугуюм эз у: «Түү э хэндэй эдее гофф сохде, гүйтгээхгойжий э түрревоз ченд гиле э еки вохурде, гофф-гелиш сохди. Түү э же мэ э же. Мерэ э кук хэлгээвээс поисде гофф сохде хьээз нисе оморе». У е кем эз дууль сэгээр хурдере хуно мугую писде: «хуб, туй эз мэ мевирих, пэхьни мебош, мере гофи э түрревоз гуфдирени». Мэ мугую эз у: «Хъэйф эн и кор, кук кесе э дуухдер кесевоз чуз гофф биренини? Рэхкүтүре бура!» У эз мэ мугую: «Түү игээрэ гынисики мэ э же рафденум. Мэ э песойтуй оморем, ини имуямы туй экимины, мэ түрье хосденым». И гофф гуфдиренгэ у десе дураз мисоху эри гэлт гүрдэр мере, мэ хувьшдере э дес нидум, мэ э вогъники мивидовум эз ки эн у эз и биней дор, э у биней дор, эз э песой куле э у песойгэ, гъэгээр мидум уре. У сер мигуурьт э минет-ёлворевоз э песой мэ эри видовусде, мэ э сифет эн у денишире шэгъгээ мизенумы мхэндүм, хъэ-хъэ-хъэ...»

Егиле гьечи Хонум э пушой гузги поисдеки ижире думитгъо-ниетгъо сохдеки, шэгъгээ зере хэндүүслеки, омогребу дироморе дедей энгульо. У мэхьтэй бире, терсире, мугу эз дуухдер хувьшде: «медениш, хэлэфме, ингээдээ э хувьшде э гузги, жингир мишиби, э гузги Гэлбүйс дери». Егилейгэ дедей энгульо диренгэ дуухдер хувьшдере э пушой гузги э гирислеки, гузигре эз пушой чум энүу вэгүрдэр, э руй хъэловигьо пучунде доноре сэхд сохдебу э сундугь, шүүвер хувьшдере гыншидэбү хъэйкел нүүвүүслээ эри Хонум, Гэлбүйс-гъэлифэго э у соташими небу гуфдире.

Неденишире э сохде ниетгъой эн Хонум, Эсөф эз у күнд нисе оморембу, у гынди-нисди гуфдиреш хынсий нисе гуфдирен. Бирач дуухдер раби, чорей ю мишибдог эз Гэлбэй-Гори гирошде, хъэйр дашенде мугуфди: «Эсөф, весси, дууль мере пар-парче сохдегэйтэй, биёэ дуль гофф гу э мэ, дуульмэре сокит-хомуш сох, енебуге огыу-зэхъэр муухурум, микушум хувьшдере, мешенчум Гловунэ э гердентүү...» Оммо номус дуухдери энүу гьобул нисе сохдембү, ченгээдэ хун эн у эри Эсөф дууль зерэнбугеш, сохдембүгеш, и гофф э у эри гуфдире. Эз хъэрэто эн мутьгьёт дууль хувьшде у рузбе-руз эдембу лэгэйр бире, кимвэгид тье эз сери хувьшде эз чумгъой энүу миомо шур-шур Гэрэгтэй мирихд.

Косибе дедей эн угъю тэхсири эни коре эз гузги жусдембу, у гъерчубу дануьслембү и хэсденре духдер ю эз гузги вегувурди, унгуурье ондум-ондум нифригбо мисохд, ки и гузгийоре ведешенде э гъульом лов сохдиге. Э ки ченд фолчигьо рафде э пэхъники бебе-ледешу Хонум ченд чоргэй сохдебу, кук ковхоре э хувьшдээ вогосуну гуфдире, оммо гыч эз и чоргэй е чореш небисдо. Дануьсденге ки Эссеф э песой Истир эдее гешде угъю дуль э еки Асли Керим бирет, духдер раби эз мунде жигеш гиж-делувре хуно бирени, ранг ю хок-хоколувье вешенден. Ингээде э дуyl эну хууьрш-гъэгър, бэхлий дебу эз дес Истир, эгэнер эз дес у моромоге у эз гъэгър дуyl хувьшдээ тешней ве войтеревоз тиже дондульй хувьшдере доноре э бинебугъз эн Истир, мухурд тэ ношумей Истир ведерафде хуи энуре.

Пушотенигъой хувьшдере хуно, ковхо е руз диренгэ Хонум эз билогъ э глов овурдеки, огол зе уре мугу:

— Тыре эдее гъэрүсмэ сохденум, ды гъери эз совуй ту хинике глов хурум.

Те имгүйг Хонум и гофе сер ебо шиновусде дуyl ю шори сохдембу. Оммо и дес э дуyl ю кура бире гъэгъргьо зе вешенд э мазалай эн у.

— Ме руихшени нисдүум, лелей Гъомуил, — эз сабур-игброл ведерафде э хууьршевоз гуфди духдер раби, эз чумгъий ю оморе гъэрс тибы бире, — э мээри хэндүүсдээ. Гъэрүс туб хэгъер етиме Сосуни. Э кукутьревоз у мурды домунде э вишегъо-кулгэй, бура э у гу и гофе!..

Глов недоре ковхоре, тара совуре э душ вешенде рафд Хонум, хэнжел расире одомире хуно, лой хурдэ-хурдэ, чум гъэрэс.

Чуй гурунд омо эри Гъомуил дануьсденки, гъэгъигъэтиш э теке кук ю, кук ковхой дигь, кук гъошир э и етим ошутъ бири. «Гъисди-гъисд рач дие, рачи одомире пул не гъэсуул ние доре. Имгой и духдер Шебетей рачи гуфдире биё и мулькъо-хоригий эн и пире рабире эз дес мэвдешенуум?» Гъетте мулькъо-богъгьой раби э пушой чум эн Гъомуил оморе ношумой жун эн у гүйтэе рафдем-бү. Уре де мэхьшвойгэ небу э и гъульом, эз мэхьшвой эн деш гъошир бире гъэйр.

Э кук хувьшдээ гуфдире гоффю, гъель-булагьо: эз Истир дес вегириу, духдер рабире хотьгу гуфдире, э у кори не-сохд. Эз э Сосуневоз сохдэ серкүшигьо, охмургьо е кори неведиромо. Кук не духдер вогосирет э еки гъэгът гъэслире хуно.

Денишире диренгэ э терс дореиревоз корине бире, гъэмэлдане, хыллэе ковхо мэхьшово сохдени и кориге. У эз руй сер гуфдени эри рази бире эри хосде Истире. Ю хувьшдэн ю дерафдени э илчиети, бэхшгьо бердени эри гъэрүс, келе хэржигьо-шоригьо сохдэ гъэрүсий нушундени, хэлгэ бовор соху гуфдире Гъомуил юш шори, егъин, кук ю Истире хосди гуфдире.

...Гъэрүс гъетте овурдэ, уре дэбердэ нушундут э жийлэе утогъ. Ковхо огол зе дировунд Эвшэгъ момуре э ки хувьшдээ тэхъяное хуне, дере сэхд сохдэ гуфди эз у:

— Эвшэгъ, мере гъэйсгэгт э китуу е метлеби, мисохи туб уре эримэ? — э битобиревоз гуфди ковхо.

— Э сер чумгъийме, — мугу мому, — гу дануум чум метлебиге.

— Енгэ бош эри Эссеф нен Истир!

— Деш хубте, — хэндүүслэе гуфди Эвшэгъ, э и гъульмурмэ эри е сад одоми ме енгэ бирэм, эри кук не гъэрүс туб енгэ бире нисе дануьсденум. Енгэ эз мэ-бэхш эз туб.

— Ме бэхш мидуум тубре, кишидэ нэгI, кэлэгъэй нэгI, хэлгээ хуно, дэгэ түмбэ пул эршэфи, эгэнер туб... — У кунд бисод э биней гүш эн мому, — эгэнер туб ведироморе шогьоди дориге э пушой хэлгэ Истире чодур нисди гуфдире.

И гофе шиновусдемундэ мому гъоюг бисдо, лэгэйий рэхьо мунд, эз сер ю дегенег расире одомире хуно.

— Гъери, зубош гу, — тэгIди доре уре мугу Гъомуил, диренгэ, ки зүгүн мому гъеле-мелээ э кори ниомуре, — кими дэгэ түмбэ? Бисд, си, пенжкож мидуум, сох и коре!..

— НэгI, нэгI, гъэдоволим, — э хъэлэжигиревоз гуфди Эвшэгъ, песово-песово рафде, — ме келе зе, муй сипи сохдэ, э сер дуьрьуде духдер хэлгэ хэшээ вешенде, э гловун эн у кор дарафде нидануум, э сермэ худо вери.

— Метлеб мере туба бэгъем нисе сохдэ? — э гъэгъри биазиревоз пүрсий ковхо.

— Гушгьой мэе кар гердо, и чум гофи туб эз мэ гуфдирени, — терс ю гирошдэ гуфди мому э жууьргээтевоз.

— Э хъэлоле духдер хуне одоми баге ижири зулум мибуру?

— Дие гъечу буге, бура, — мугу ковхо эз мому терс дордэр хуно уре. — Оммо мэ гуфдире гоффю э гъэрэй гъердүймүү домунугу. Эгэнер и гофф э кес хэбер расиге, дануьсдебош эритьү нен гъэилгъийту хуб нибу.

— Башгу, башгу, гъэдоволим, — гуфдире ведарафд мому зури-зури эз хуней Гъомуил э буру, эз торике сэгмлүүе више э очугъэ майдой ведироморере хуно.

Пушой э ки Гэрүүс дерафде Эсөф, чүтам гэдот гындиге диромо э ки бебешу, эри хэзлолбои хосде.

— Нуыш, хэлфиме, мугу Гъомуил, мере э түрревоз гофи, — лове э хэндэ вебердэ гуфди у эз кук хувьшде, — биё бебе писер е пейле, жу э жу зерэ гъерки е пейле эрэгти хурим, түү имбууз э хинике глов нүүкере тен шүшдэй, е пейле эрэгти хуб мибу эритуй.

Эсөф душворе вененде Гэйбе-Гэйб хэндуусд. Гъомуил күнц бисдо эз догты, вегуурд пүтүльрэй эрэгнире, декуурд э дуль пейле. Э е пейле э гэйд эрэгти дешенд у сов сохде тирьеke. Дуль пейлере э дес гуурда, омо у э ки кук хувьшде, пейлей тирьеek дерире до э Эсөф, пейлэгьоре э еки зере бебе-писер хурдут эрэгтишире.

Е дэгүү минут гирооде бэгъяло, Гъомуил диренгэ ки, чумгийн кук ю хыро хуно бири, герден ю ён, э хувьшде недеририе хуно эдее гоф сохде, э гужевоз вэхизунде уре, декуурд э утогъиге, э ки Гэрүүс.

Эсөф гьетте дироморе, э гиже чумгийн хувьшдеревоз диренгэ сер дулгу нүүшдэгбүй гэрүүссе, шори сохде хэндуусд, нүүшд э ён эн у, гъэриш-гурун, бире сер хувьшдере веноре э сер зани Истир, дагешд гье усгэгэйт хиси.

Эсөфе э ки Гэрүүс декуурдэ сэглэт Гъомуил ведерафд э хъёэт, э жеки э гьеийв зири хунегэ нүүшдэбируйт зерегоргьо, бирордоморгьо, кими күнц-ошней эн Гъомуил Е нимсэгэйт гирооде бэгъяло Гъомуил диромо э хуне э доллок Шэмэглиевоз. Эз сер хъэлэгвь ковхо вегуурдэе келе темизэ ейлугъя. Тэгиле ейлугъя э дес эн доллок доре, у тиж денишире э пиёнэ сиифт эн доллок, пурсы:

— Мэ гуфдире гоф, итэргэл э ёр түү хуб мундий?

— Лап түрэе воисдере хуно, — мугу доллок, чүчкэе, ковре Гэмелдане чумлэгийн хувьшдере буюх сохде, назуке ловгийн хувьшдере э хэндэ веберде.

Ейлугъя вегуурдэе доллок ведерафд эз хуне э хъээт, ейлугъя вэжегүүндэ-вэжегүүндэ хъэрийн дешенд, э пушой нүүшдэгэе мердгью-зензору:

— Чодур нисди, чодур нисди!

— Чодур нисди, чодур нисди? — э меххтелиревоз э е лэгэгэ гуфдирүйт поисдегору.

— Чодур нисди, чодур нисди? — гье у сэглэт жевгъя хуно лов бисдо э Гээрэй динг.

— Чодур нисди, эй хэлгэх хэлоигъ, духодер Шебете, ведиройт томошэ сохит э куче! — верафде э келей бун хуне тирочуре э ленгери зере-зере сер гуьрд э ком ве метлебевоз эри хъэрой сохде эз мунде жигеш бирач, бинохур биребугъю духодер раби.

Гъомуул гъото гуьрдере хуно гъюв кенд диромо э утогъ эн домор нен гъэрүс. У гуьрде эз гъул Истир э зарбевоз вахизунд уре эз жигей хувьше, туф дешенде э сифет эн у, хъэрой-хъэрой гуфди:

— Хъёэсуз, гъэнжугъ, духодеритуре пуч сохдей оморе э хунайме.

Эзи нокумие кор, эз муыгыужузе гоф, дульбурение серкуши, вешмердениго, езугъ гъэрүс лоле хуно бире мэхътел мунд. Суффде у гъечу дануьсд, Гъомуул эз нокуми жингир бири, гъуй оморе э сер эну. У лэгээ вокуну гую гуфди: «Э бе, чуу гуфдири туб?» Гъомуул э мушадьоревоз зере-зере эз кемер эн у ведекуьрд гъэрүс эз хуне, э хъэйт.

— Гъовол-зурновчигъо, — хъэрой сохд Гъомуул, — зенит ошгунове гъоволе! Бирордоморгъо, э бебеъйму гъэдот бугъоре хуно вокунит э тэн эн и хъёэсүз сие чухо, венуьшунит э кул хэр, берит, дешенит ире эз же овурдайгэ. Ме кохво Гъомуулуум, нуммуре ме эхори зере нигийнлиум!!!

Эз и гоффо, биёбуригъю, эз мушадгъо Гъомуул, эз жевгээ сесгьой эн хэлгъ, серкушигъо — гъэргүүшигъо энтуу, сере вир сохде, гъолоке хуно биребу Истир. У э гужевоз э сер пой поисдебу. Жүн эну э дес эн у мидебисдог гъэсгээгээ рэхъо мидо. «Эйчү, ой хэлгъ езугъ биевгу ишмуре э мидебу гуфдири туб? Оммо эз бугъоз эн у, эн хүбрсэн гуьрде одомире хуно, сес нисе ведиромрембү, энжээгээ ловтой ю э беде хов гофф сохде одомире хуно гофф сохдембү.

Истире э сие парталгъой чухо вокурде, э гужевоз э кул хэр венуьшунденгэ, гъовол-зурнове зере-зере э бердеки, э хуней бирор ю, Хонум, духодер раби, согъ гъэрүс э хуне нувьше, ёу гуьрдебугъю, имугъой э сер бу, эз шори не ком делуьре хуно биребу, эдембу гъовол зере вежгисдис.

Песде вежгисдис, хувьшдере поюонде у гене сер мутьгуьрд эз шори пэх-пара бире-бире эри хъэрой сохде.

— Ведиройт э томошай Истир духодер Шебетей-й!

Хонум дануьсденбу ки Истире, эри эн и кор бирор

ю гъе у сэгээт э домой дер микушшүү, номус хувьшдере э хун энуревоз темиз мисоху. Эгенер Сосун «немерд, элчэгъ» ведиромоге, хун хэгъэр хувьшдере тигбы не-сохдгеш, рузгр — зиндегуни эн Истир дучи. Уре имогъой э гъэрэ-мэггирекий хэлгэж жиге нисди, зугъу нисди, уре кес хосдегор нибу. Эгенер хосдегор бисдогш мибу е бие кефларе мерд, бебей келе гъэилльо, комики мэгирүү Истире эри «сугъоби».

— Э рачи эни гъул биребу Эсэф, чешмишэ хуно эдембу хэндууде Хонум — мариш рачи, оммо э зир зугъун ю огъу дери. Имогъой бер эритбу. Мунд гъэрэ-гъоре — эдембу садан э сер бу э товуши мэнг не асадаргэв ве-жегисдере хуно вежгисдис духодер раби, чек зере, ленгери мусыре гъювле хуно куфде.

...Сосун дере э зарбевоз вокурде дироморебугъю вэгээд Гъомуул э хуне тэхьно дебу, эдембу гъэйлэ кешире. Гъеме хэлгъ, гъуногъо, шинохъю э хуне деби-рүтгъю, исэгээт э куче э томошэ, э меслэхээт бу. Гъомуул диримунде Сосуне э хэнжелевоз, песово доре хувьшдере, чумгъоре чарунде, поисд э ён дивор, гъэйлэй тоо оффо эз лэгээтий ю э хори.

— Чув вондсе тубрэ? — хувьшдере э дес вегүрдээ ульткемиревоз пуурин Гъомуул.

— Кук туб эжи? — гъэтот гуьрдере хуно пуурин Сосун.

— Недери, эз номус эз хунегъо вирихди, — мугуковхо.

Сосун хэнжеле кешире э сер эну оморе мунде, ульткеми Гъомуул рафд, жандек ю эз сер тэ вепой лэрз, бирден буьруյж вегүрдээ видовусде дерафд э утогъигэ.

— Эсэф, вехиз, хъэрой!..

Гъе эз пэсий хэлжегэр серсон бире Гъомуул, би-рэхье хэнжеле э дес гуьрдиге диромо Сосун.

— Хэбер сох куктууре! — мугу э хүршевоз Сосун э бешгэй хэнжелевоз бирмунде э гъульж дироморе хисиребугъю Эсэф.

— У-у пийни, э хувьшле недери, — зугъун ю пицирепичире, гуфди Гъомуул э зэхвлевежэгъиревоз денишире чуялт Сосун хэнжеле хьюзур гуьрдиге эри зере.

— Дие гелин-гээв чуялт бири у угъреш, кук сег?..

— Бобо вой, мезе уре, Сосун, езугъ биевгу тубрэ, — си-не куфде, э ен кук хувьшле э сер сугрозвани оффоре бо-жэхъ зе Гъомуул.

Сосун хэнжеле кешире гировунд э Эсөф. Оммо тэхэнжел Сосун э сер Эсөф расире, Гъомуил «Вой, Эсөф!» гүфдире, дураз сохд хувшдере э сер эн у. Э зарбевоз зерэ омогь хэнжел раси эз Гэрэй хягэй эн Гъомуил. Гье у туъем хъэловгъю билесумол бисдо э хуревоз...

Хэнжел хунире тедэгтэйдээ э гъоб шишире, видовусде ведиромо Сосун эз хуней Гъомуил. Сер суре хуно оморе расирене у э ён хуней хушде, мивинуу е десдэ зэнгьюдухдергъю, мердгъю, Гэялгъю поисид э гъэд хъётиши. Э домой дер, э пушой хуне дагешдэе дураз бири Истир.

— Эй хэлгъя хэлэонгъ, ведиройт э томошай Истир духдер Шебетэй-й—лэгэ негүрдээ зэмбү оморе гене сес духдээр рагы. Сосун зури-зури дедэ Гэяллере гъужогъ зенуугъю вегуруурыноре хуно, гъужогъ зе эз домой дер вегуурд эз хувьше рафдебугъю Истире, хэгъер хувшдере, воно э душ хувьше, зури-зури ведерафд эз дигь, вир бисдо э торики шев эз пушой чумгъю.

XI СЕРНЕ

ШОРЭ ХЭБЕР

Себэхь торик-тovуши бу. Песни рузгъой поиз бу. Вишегж-кулегъю нимелит бирэхыне бириут. Нимей велгтгий энгууре себэхьмуунденине хиникигъю ве рузине кулокгъий поизи туур-туур сохде фуучиребириут. Вемундебуюв велгтгийгэш зерд-хэзён бире, жуурте, ранге пель-пелуве гловдоле партаалтвой Гонире хуно, пусире дуллу биребириут э нимелит бирэхынее лигтгэй эн доргъю. Хоригъю тигы, түгэг сиетов зеребириут. Гъово хиник бу. Хори бенседбу. Э чул е доне одоми, одоне сес небу. Поиз гүйгэ гъемере бенд, гъэртгэ сохде гъишдебу.

Шолум тэхью, э сер ю килэх гушвери, э тэн ю кутэхьи пусти, э пойтой ю келе чекмэй, э кул ю е зэрдэ мешук-рэхы эдембу рафде э лой дигь, денишире э вишшэй, кулагъю, мержгъю, хоригъю, комигъореки у эз Гээлировоз даньсдени, шинохдени, хосдени.

И нүүг сали у э и хоригъю небириебу. И салгээрье у гировундээ гъээметгъю ве э хоригъю Сибирь. Э дусдогьи ве э Сибирь гировундээ рузтю э беден эн у зурбо гъээд сохдебу. Гэйсэгтэй у бу лап лэгтэр, дураз, э чухури дерадаа гъутинчэй энү гүнэ гүрдебу, эн гъульдуурмелуу одомире хуно. Кимвэгтэй э у вечирим-

бу тасире лугъонде сугьре, эз комики нефес эн у вечиримбу. Увэхди у миноисд, эз сине гүрдэе, те сугьре эз ю дес некешүү. Песде, гене мирафд рэхь хувшдере.

Э гыригъю рэхь буруутгъю кулетгъю бэгъэльтульгътъю, шевелуульгътъю диренгэ э ёр энү оморембу, чуvtам э Гэили эз и рэхъгъю сер ёбо оморе э сер поизигъю у гешдэ-гешдэ эри хувьше бэгъэльв, шевелү чире хурдембуге, чуvtам э сер эннэ хоригъю дигъонигъю эн у, муштуригъю кутон зере, хиш зере, тум кошде кор сохдембүрүгтэй.

Э Гэрэй више, э ён күрпү оморе расиренгэ, у гьеебо поинд. Э зир эн е келе дор, кефел хувшдере э дор ведоре, чумгъоре буяхь сохде, сере гъуз гүрдэе, келе тиже сувргтгъю хувшдере пушово гүрдэе поисдебуу ве бордоре гомиш. Э пушой эн у поисдебуурут дув гүрг, тиже дэндүгтгъю хувшдере гынже-гынниже сохде-сохде, угторе воисдембү шенчтү хувшдере э сер гомиш эри пара-пара сохде уре. Э хысисовоз гомиш пэхнин бири эз нэхир эри бала зэнде, оммо гүргэ-днине не эркет — расд оморет э у, имүгий хээлэв бирет э жун ю. Тэ Шолум, фикир сохде, чув сохуге, песово воогохе, енебуге верафде э дор фид зере, терсунде, пиш соху гүфдире гүргтгъю, бирден омо е келе сес түүфэнг шендеи. Еки эз гүргтгъю, дииши гүрг гье у сэгтэй зүзэ зере вэхүвшдээ дув пои, ху берде юре оффо э хори. Эркеге гүрг диренгэ и коре, дувь хувшдээр гъэд сохде терс-терс денишире э иловле вирихдээ пэхнин бисдо э више. Гомиш гье у сэгтэй э мэхътели не терсевоз сере тик гүрдэе дениши э иловле, пэсдэ пурга шүгтгээ хувшдере лой доре-доре чопгъуне хуно вирихдээ лой дигь. Гье у сэгтэй хэндүүсэ-хэндүүсэ, түүфэнг э дес дери, синей ю гъеме патрандаа эз више ведироме е гъульдууре екелуу, сие чердее жогыиле одоми. У диремундэ Шолуме хэндэй хувшдере поюндэ, гъош-гъобогтуу дениши э Шолум. Угто гъечи е гъэдэр дув э еки денишируут.

— Эриме оморенгтэй туй Гээл Шебетэй — Сосуни, — мугу Шолум, денишире э екелуу буйбалай эн жогыил.

— Мэ ние шинохденым туй киниге, чу одоминиге, — э ихьдэлборсузыриевоз гүфди кук эз више ведиромгъю, түүфэнгэ э дес жарунде.

— Туй дигын-жэгтэйтийн туй ние шинохдэ? Мэ Шолумумь.

— Шолуми? — Э мэхътели не шориревоз жутъоб до кук. У түүфэнгэ зури-зури э душ веноре омо гъэл гүрдээ

Шолуме, мөч сохд ээ гүтиней ю.—Жон Шолум, тув хош оморей. Тув мере чүтам шиноходи?

— Тув ингъэде мере хуно э гъэзметгьо-сибиргьо ми-
нуудиге меш түре нишинохдум тув мере нешинохде-
ре хуно, — э мотьбуле хандеревоз гуфди Шолум, ээ
дуули жуни сэхд гъэл гүрдэе Сосуне.

— Хуб, биё нушим э гыиргыг рэхь рэхьети сохим, —
мугу Сосун.

Тув лап дегиш бирей, келе мерде хуно бирей.

Гырдуй энгүтю шори-шори нушудут э гыиргыг рэхь,
э сер эн е оффордэ гыртэй дор. Шолум э тэгьинимиревоз
ведешенд ээ күф хувьше гъэйлерен, кисей томокуреш.

— Ги кеш папурс, — мугу у ээ Сосун.

Сосун вегуурд кисере э раче гулыгьо духдебугьоре.
Фельм сохд ээ гырло. Э елой кисе э гыирмизине русмун
эрвүүшимиревоз чув хэтигэе духде оморебу.

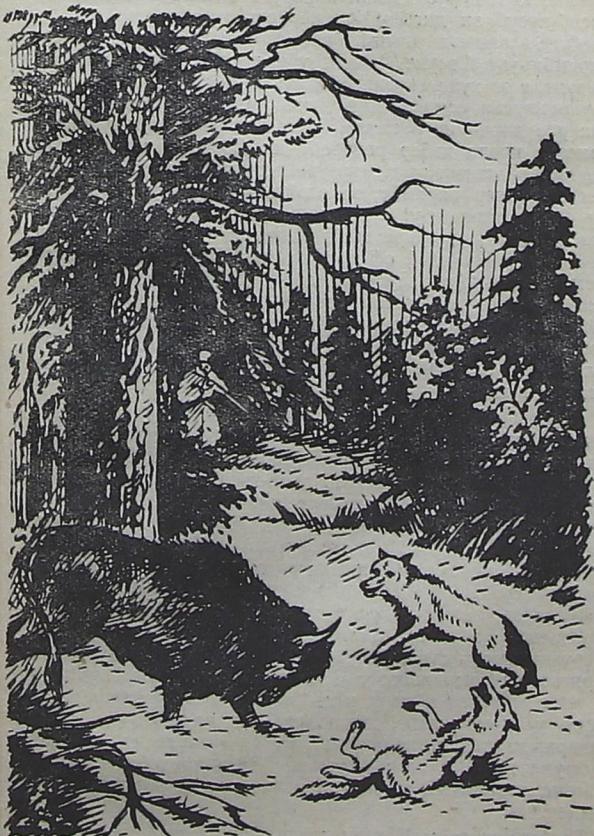
— И чув хэтгий? — мугу у.

Ранг рафде ловгьой эн Шолум гье у сэгтээ э хэндэ
верафд, чумгьой ю глов-глови бисдо.

— И хэт урусни, — мугу у. — Нум зен мени—Ната-
ша. У духди эриме и кисере э Сибирь. — Песде е дэгь-
дэгтэй поисде, э сифт эн Сосун дэншире Шолум пурси;
— Хуб, гылье асадай себжхи небири, керггью э кер-
гелүүгьо хэбер небиреки тув тэхьно э више чув сох-
де, ергэгэлүү?

И е сал бу Сосун ээ у руз гээрүүси эйло, ээ ковх
Гъомуулте хэнжел зере эйло ээ дигь вирихде э вишигээ
пэхьни биребу. Уре човучгьо, гъэлебегигьо ээ гешде во-
мундебиругут. Ковх Гъомуул хъяшд мэгж дегешдээ э боль-
ниса э шегвэр Дербент э кумеки хубе хьокингьо-дух-
диргьоревоз гуруче ярай хувьшдере хуб сохдебу. Оммо
ээ яралу бире эйло жилгэй кемер эн у локо расире,
шефд бирибу. У имогьой е душ зевер, е душ зофру геш-
дембу, гердереш у дуз гүрдэе нисе данувсдембу, пел-
тек-пелтек гоф сохдембу. Оммо Гъомуул э дүүл хувьше
деригүй метлебе гъэрэз э жиге овурд: гээрүүси сохде
дуборе эри кук хувьше хосд овурд эри эн у духдер ра-
би Нохуме.

Гъомуул э чэнд жиггэго, э гүүншие диггьо, э Дер-
бенди одомниго гүрдебу Сосуне е зүйнде, е мурдре
эри оффе овурд. Човуччыш, гъэлебегигьо э хотур эн
ковх Гъомуул ве э пул дореи эн у имид бире руз-бе-
руз, орине-бе-орине, мэгж-бе-мэгж эдембиругут гешде

«гъэчэг» Сосуне. Сосун дануусде ээ товун эн и кор, хэгьеर хувшдере э хуней дусд бебешүү лэгти Хэзэс гышде ю шев-руз пэхэнни биребу э вишегээ. КимвэгІдо-косиб-кусуб ээ дигь э чул кор сохдембируультоо вэгІдо, снебу э више хувьзум, беш буррамбираультоо вэгІдо дирэмбирауль Сосуне. Угъюш уре диренгэ шори сохдембираульт, э ээ хуне овурдэ нүү, сувзэм э нухорушевоз уре гъуногылугы сохдембираульт, оммо э доне одоми ээ товун уре диреи не э ковхо, не э човччью ногуфдираульт. Оммо э ковхо хэбер расирибу ки Сосун э више деригуфдире. У гъеми ээ гъэгэр уре негуурден, тембихь недореи дердежер бирэмбү, ээ елойге у ээ Сосун хъэлжигер бу, ээ терс эн у, у руз не э чул, више медарафд, не шев э хъэжотхоне. Эри хъэёт хувьшде у гульдебу э плен эн довгІй Николай оффдоре туярке Ибраиме, комириеки тъеме э дийг огол зеремоу, «туырк Эффенді», чуынки у э гъеркиревоз гоф мисохд, мутуфди: «Эффендым». Туырк Эффенді туынгече гъэл гульдебу михиси шев сеге хуно э дөмий дер гъюпий эн ковхо, руз мигешд э песцэй эн у. Эз төле ковхо овурдебу дүй келе озгүнне сэгчье, рэхъя сохдебу э хъэёт.

Кимвэгдо гъечи Сосуне воисдембу воргуру э дигь, зигъуль, кор соху и хэлгъя хуню. Сер ебо у дигбонитой хувшдере дире, енебуге шев пушой себэх э ён дигь, э више-куле хисирене сесгэй хьов-хьов эн сэгтэй дигье, нен гүльгүль зерэй хурузгьоре шиновусденки, нешумой эн у билбул бирэмбу, э ёр энү оморембу хуней ю, хэгъер ю, дигь-жэгэлмет, дусдэль-хьовиргэй ю. Чорей эн у ми-бисдоге гьемере мишэнд миомо э дигь, эзунбэгдийгэ терьчур бисдо бугу. У тэхъю э и вишиго гүрг-хэййуре хуно гешде, пэхъни бире визор оморебу. Эз елойге у терсирембу э дигь омоге човучьо-гэлебегито ми-туруу миберуу гүфдире уре э Сибирь, э гъэрибе хинике хоригъю, эз коминжоки у э могошдуу, е нэгүй. Падшохь эз тэхд оффдореи и ченд мэгж бу э гуш эн у дерафдебу. Оммо у эдембу дире, шиновусде ки падшохь эз тэхд оффдоригеш гъонунгьо-порядкэгээ э дигь гьечу мууди. Гъомуул гене э жигей хувьше эдее ковхости сохде, кульне хьокимгъю, човучьо, гэлебегито э жигкехьо мундэт.

ГьеcсэгIэт эз у Шолум пуурсиренг: «хуб, гьеle а-
дараий себэхьи гъэргъ небири, керггю э кергелуугъо хэ-
бер небиреки, түү тэхьно э више чув сохде, ерэгтүү?»

ээ дүл Сосун хэйли тилгүл гирошд. «Гуюм ээ серботи угее бирортуй нен угее бебешму — Гьюмуил оворе бирэм одфордем гүфдире э и вицхэгь? Белки уре и кортью, гофтъюим хээз неомо, чульс бисдогеш одомигбай екинчтүб...»—эдембу фикир сохде Сосун.

Шолум дубынмуын гилен пүрсиренге ээ Сосун, се-
бэхъ-себэхъ у э више чуу соходе гүфдире, Сосун сер гүвэрд-
еки-еки Гъюмуйл э сер юнен хэгбэр ю овурде гъюнгэго-
ра эри гүфдире.

Сосун ихдилот хуышдере гүфдире верасде бэгъдо.
Шолум гъэйлей хуышлере э күйф доноре вэхуушд.

— Гъомуил е тэхьно э түв нэг, э тъемей дийж-жигт-
мет гъэзоб венори. Дие имугьой у вэхдигьо гироши, вэ-
хиз бурайм.

— Эже? — э меҳътелировоз пурен Сосун.

— Э дигъ!

— Э дигь мере Гъюмул мигиругь э десдин човччировоз мифиуурсув эзу туб оморейгъо жиге, Сибирь, — му-
гу Сосун.

— Эдее гүфдиренүм э түй дие уз вэдэй гиршада. Вэхд глоширгэ э сер фэхъялгэ огьоети сохделбутго верасди. Э Урсэт эз и се руз пушо фэхъялгэ не ранж-бергю вегуурдэг хувькуметэ э дес ишу. Э келей хувькумет норет Ленин, бебай эн кошибгий тьемэй Гуль-ломе. Эз дигь ковхо Гюомуилэ эз ковхости вегуурдэг гереки, э келеети эз дигь-эжэлтэс кошибгүсүбэе биё норе биёв, вэхиз бурайм, ме гьемере эри түй э рэхь ихдилт мисохум.

...Шолум не Сосун э дигъ дироморебурубытъ вэгидо руз келе очмиш биребу. Гъемин руз шобот бу. Мердъю, жем-жогыл, екем келете Гов-Гэйлильшо — гъеме э нұмаз бу. Зен-зорүй дигъ, твэр мэрд бире темизе партал хұшшдере вокурде нұшшебирыт гұымғе зәре э ихдилот, э пүшой жару зере хъёттъю, гъопутъюш.

Зенгьо, духдергъо диренге Шолум не Сосуне гъемееки э пой вэхуьшде оморут, ведабуурут иловлей энгуьре, шори сохде-сохде хош омори сохдут утьоре.

— Гъемише эз чол ведировош, э Шолум!

— Эз гъэдо-боле хилос гердош э Сосун! — э лэгэхэш омори сохде, мугуфдируйт зен-зору.

— И чуб ранг руи Шолум, дедешму диге туыре э и хъол, жигер хъэл мисоху, мимируй...

— Гъемише э пушой чум гердош. Чум душмере, ве-
кенош э Сосун!..

— Мэ егиле бурам бошереи дүйм Гъульзургулье,— фирегье пожегьой шовол хувьшдере вокошире-вокошире видовусд Эвшэгь мому.

Е пенж минутиш негирошд Гъульзургуль, е пенжкогъ, пенжкогъ пенж салса сипре мус зе, очугъэ, екем гъульж дироморе сифет, сне гиргине чумгъю, э сер ю мендил вери, э тен ю гъбий хэрэ, видов-видов, гъюлок берде одомире хуно омо, «жон балам, гъэдийтурве вегиром, хелфим», е ченд бо э видовусдеки гуфдире, гуфдире, омо гъэл дешенд э гердэй кук хувьшде, сере веноре э сер хувь зере, дору дарафе синей эн у вой зере гирид.

Чумгъю эн поисдегоре зен-зоруш Глов-Гови бисодорут, кимигьо э угъю денишире гиридуль. Шолумиш, чумгъю ю Глов-Гови бире, сер десгъой дедешуре моч сохде, эдэмбу хомуш сохде уре, «жон деделайме, весси, мегирис».

— И чуб ранги тууре вери, ранг туй зерде бигъгъю поизире хуно, гилове хокгъой гъэгэгэйрэе хуно рафди, дедей миро тууре... И е раге, гульчеке балаймере и эзи хьофд догъ хьофд дерьёгт гъисдигъ гъэйсере Сибирь падшогы э чуб хьол овурдиге виниш ебо!... — Эдэмбу гириде, синесов бире э кук хувьшдеревоз Гъульзургуль.

— Вессий, дедей миро тууре, э жигэл гээлие хош сохде, туй эдее дуы энуре, дубрердо, деш гъэребелуугь сохде, — эдэмбу серкүш зере уре Эвшэгь мому.

Зэнгъю чуме Шолум нен дедешу гыниски, Сосун зури-зури рафд э лой хуней салдат—Рэхъмон. Шолум э кумеки зэнтээрөвэс дедешуре хомуш сохде э хуне декүрдэ, ю рафд э нуьмаз, жэгэймэти эри дире.

Э Муьшгүр хунегьо гъеме гилови бу, эз нуьмаз бэгъэй. Хуней ковхо Гъомуил эз эн гъеме келете, эз эн гъеме гүүндуурте, дуль төбгэйи, шишехонедериш буге, келе тироич гилови вокурдэ бу. Оммо нуьмаз эз хубе, уш эз керпич гилови вокурдэ бу. Э куындигий дигь оморе расиренгэ, сүфде ебо э пушой чум гыир гүрдэе бүн не сипре диворгъой нуьмаз веди бирэмбү, пэсде шишехонолуу хунегьой эн Гъомуил.

Нуьмаз бу э гыротг дигь. Э ен эн чухуре нуькере. Э гъэд нуьмаз, э сер тэхдэ зере дуразе күрсигъо жергэжерге сисид дегүрдэ нуьшдебириут мердгъю. Омбаре одомигьо инжо э зиршайни-зиршуволи не жундуре чухгъоревоз бириут. Э ён гыйхэл, э сер жайлее күрсии,

фиригье рушгъой ю сип-сипи, килэх бухара э сер ю, ковре гъбий эврүшими э тен ю вери нуьшдебу ковхо Гъомуил. Э пушой эн у бу е гъюлуб дуре гүрдэ куыгъяне туро. Э расдилой энү нуьшдебу Эсэф кук эн у, э чепилой ю — Ибраим, — «туург Эффенди».

Раби Нохьум, поисдебу э пушой гыйхэл, э дүй тараф эн гыйхэл поисдебириут расди лой туро не чепилой туро. Э сер гыйхэл вебу сифир. Раби Нохьум, эз келемери хиенгъю ю буруне ведироморебе, рушгъой ю верфе хуно сипи биребу, сифет ю гъульж-гъульж. Омо сес ю эн жошиле одомире хуно раг, мугъумлув мундебу.

Раби чаруудэл песово, э келе раге сес хувьшдеревоз гуфдий:

— Ибраим, веро э сер гыйхэл!

Гъемэй жэгэймэти дениши э лой Ибраим. У гъеебо вэхүүшд э иловле чумо-чаруу сохде, сере тик гүрдэе верафд э сер гыйхэл. Раби Нохьум дениши э чире бигъльүе сифет эн у хуни-хуни, гуфди пичи-пичи, хэлгэ нэшинону гуфдире:

— Мен сене димемишдим ики-ууч гъэфде гъобогъ сэггэгэлиин гел мечите. Сэггэгэлсувз мен сени мусо динине неже гутуурьим?

Оммо түрк Эффенди сер гүрдэ эз чешмии хувьшде ёвош нэгт, келэ-келэ эри гуфдире ки у дүй-се орине руш нечириебу, гуфдире э хотур эни кор, э рушо эз вердишсүзин лап хоре оффдеребу, сир-семуурсогын куфде вено-ребу э рушгъой хувьшде, оммо непоисдэ, эз битоби вэгышдэе руше вегуурдэ чире гуфдире.

И гоффгъю эн «туург Эффенди» шиновусденгэ жэгэймэти, гъеме хэндүүдэц.

— Гүй, чуб хэндэй?! — э Постиревоз е хъэрой вэгүрдэ э сер жэгэймэти Гъомуил.

Рабиши чумгъоре бувх сохде, гъошгъобогъуль дениши э жэгэймэти. Хэлгээ э гужевоз хэндере поюнде сер гүрдүүт эри гүш вено-ребе.

...Гъомуиле е хэгъэрзоре бу, бие зен, раге сер. Чум эн «туург Эффенди» домундебу э у. Угъю екире э пэхьники дире, э еки ошне биребириут. Э гүш Гъомуил дерафдебу и ихилот оммо у хувьшдере э дануьсдеки нисе вено-ребу. Чуынки «туург Эффенди» гэрек бу уре. У дошдебу уре юре еглии дульшмэгъо амбари, э жун ю гъээл сохдегор кес небу гуфдире. Хэгъэрзоре ю оморе Гээл мундентэ эз «туург Эффенди», Гъомуил тоф сох-

дени э рабиrevоз, туырк Эффендире э дин турой Миши эри овурде, пеcде хэгъерзорей ковхоре мегър сохде дoре э у...

Раби Нохьум руй бире э ки Ибраим гуфди келе-кеle.

— Жугъоб ди, туй эз дуyl оморей гъобул сохдей дин туроймуре?

— Гъери, Эффендиум, — мугу Ибраим, сер дуллу.

Хэлгъ гене хэндуудь, раби хуни-хуни дениши гене э туырк Эффенди. Ибраим вераси ки гоf «Эффендиум» негъбогъ ведиримо эз лгэй ю.

— Ведешендэй ми туй эз дуyl туй дин Мэхъэмедэ?

— Эри!

— Э пой низени туй дин имуре?

— НэгII, Эффендиум!

— Разиними э жигей Ибраим нум турои Ифреим дoре түрье?

— Эри, Эффендиум.

Раби гене чумгъоре эз зир хэсде сипре муйлуве гъюшьху хувьшде дуллу сохде хуни-хуни дениши э Ибраим, у гене «Эффенди-Эффенди» эри гуфдиреи э сер гыхэл, э пушой жэгИмет.

Раби бирэхье сифире, тохъжэ э серо верики, э гъэл хувьшде вегуырдки эз сер гыхэл, гъемееки хэндере поюнде вэхуышдүйт э сер пой. Раби овурд сифире э ён буз туырк Эффенди, уре гыишд моч сохде. Пеcде раби сифире э гъужогъ расдилой туро дore, вегуырд сисида, дегуырд э кул эн туырк Эффенди, келе келе хунд: «Миши борох эвтиитину Оврогоом, Исхьогъ ве ЯгIэгъу... Ифреим бин...»

«Туырк Эффенди» э дин жугъури чаруусде фурамонгэ эз сер гыхэл, Гъомуил келе-кеle гуфди эз раби:

— Керенскире мишиборох сохде гереки. Э гээдэгт гыльом нен дин бобоgо гынсдигъоре хуно келей мемлекет, сэхьиb вилеet бие мишиборох сохде биёв. Падшоb эз тэхд оффоригеш, худорешуукур, Керенски — жигей энуре муыжкем гүрди, эдее эле э рэхь берде.

— Керенский шеи шовол зенуне вокурде вирихди эз Урсиет, — гъетте дироморе э нуьмаз келе-кеle гуфди Шолум, Гъомуиле шиновусде.

Гъемееки э нуьмаз дебирогору лос бире э мэхътелировоз денишируут э лой эн Шолум. Уре гъебо шиноходеш нешиноходут.

— Шолум, түни? — пуурси Гъомуил э хувьшде домундере хуно. Раби, эз гъэд бире кемер ю сисит оффдоре, чумгъоре буых сохде дениши э дүүсдогъ падшоbи бутбо одоми.

Эсэf диренгэ бирор хувьшдере, омо шори-шори гъэл туырд уре, поисд э гырорг. Шолум ведиромо поисд э пушой жэгИмет. Инжо нуьшдебүгъ одомигъоре у эз гээлировоз шинохде, дануысдембү, эри энууль дульсухуни сохдембү, эри косиб биреи энугъо фикир, дерд кеширембү.

— Бирору, — мугу у руй бире э ки жэгИмет, — ме омором ишмуре шоре хэбер эри доре. Э Урсиет фэхълэгъо не ранжбергъо э кумеки бузыурге партий коммунистъоревоз пиш сохдет Керенскире, гоширгъоре, вегуырд властэ э дес ишу. Имутьой сэхьиb вилеet кошибго — большевикъо бир.

— Булшевикъо! — хээрой вегуырде, ноле зерере хуно гуфди Гъомуил.

— Булшевикъо — худосуьзгъо! — десгъоре лов сохде э мэхътелировоз гуфди раби.

— Эри, большевикъо, — гуфди келе-кеle Шолум, — э гъеме жигеэгэ фхъялгээ эдэte вегуырде властэ э дес ишу, пиш сохде хунхургъоре, вегуырде эри хэлгъ э дес гоширгъо деригъо хоригъо, молгъоре. Ленин нувьуюеди гыонун хоригъоре эз дес гоширгъо эри ведешендэ доре косибьоре.

— Э гъэд эн нуьмаз и чуб гловуне гоfгъо, геде? — хээрой вегуырд раби.

— Оворт баш эзинжо, большевик хъэрэмзеде, — хунихуни омо Гъомуил герден ю гыир, кемер ю шефд, э сер Шолум.

— Жигей юре гуфдире Шолум, — ведироморе э пушой жэгИмет э согъэ чум хувьшдеревоз тиж денишире э Гъомуил гуфди салдат Рэхъмон. — Кеме догъ венорей түү э базуйму, Гъомуил?

— Текей гыльом бедхысоби мумуну, весси дие! — эз күүнж нуьмаз хээрой дешенд Бейгъуш Шелбет, э тараг Гъомуил.

Бирден э гъэд нуьмаз сес гунле шенде омо. Гъэд нуьмаз гьеебо дуре пур бисдо. Шолум эз душ гүрдэе оффдо э хори нуьмаз. «Туырк Эффенди» хэлгъэ гүүл додородоре, ранг ю рафde, зури-зури ведиромо э дер нуьмаз, тапинжере эз дес венгесде, шенд хувьшерде эз сер пилот-

конгъо, видовусд э лой куърпи, э сер рэхь. Эз песой эн у видовусде ведерафд Рэхъмон.

Шолуме яралув вегуърдуть бердуть э хуне. Яра гурин небу. Гунле расиребу э душ э Шолум э осгъую локко незере. Ўнегуъре гьетте ярай энуре э герме Головоз шушуде э мелзъэмевоз бесде, гъвой эн у хуб бисдо, у сер гүрд э оморегоргъоревоз эри гоф сохде, Гзыре-бир зарифатиш сохде. Сер шев бисдоки Шолум дегешдебугъо утогъ одоми пур бу. Инжо дебу Бейгъуш Шелбет, Рэхъмон, нэхирчи дий Нефтоли ве ченд мердгъо, жогъильгъайш. Э шайгэй эн у гуш дошде Шолуме овурде дегердундебирүйт э хуней Рэхъмон.

— «Түврк Эффенди» вирихд, — мугу Рэхъмон хэндэхэнде э хуне диromоренге, оммо Сосун у э вирихдеки е гунле венори эпесой кефел эн у.

Гъемееки хэндуъсдүйт. Сер гүрдуть эри руухшендие зарифаттиго сохде эз товун «түврк Эффенди».

— Раби Нохъум не Гъомуил гъеле эри у э рушевоз э нуьмаз неомореи эдембу тенги кешире.

— Э хысисбовоз эз сыр-семуърсогъ веноре э руш хуьшда мувэхь эн у чешишь бири!..

— Сохде ниетгый эн ковхо не борухой эн раби э гъюви рафф.

— Пoit ёбо ме эришму э гъозие гуюм, — мугу Бейгъуш Шелбет лове э хэнде вешенде, — лап томошее гъозии. Имбууруз мэ э нуьмаз диренге, чутам раби Нохъум «түврк Эффенди» эз дин мисурмуне э дин жуъльбури чаарундебуге, и гъозие гене омо э ёрм...

— Хуб, зарифаттю э гъирогъ, — мугу Шолум вэхшүүде нуьшде э сер хъэлов, дэндунгъяжи сохде эз лербей душ ю дорд доре. — Биё имогъой меслэхъэт сохим имуре чуль сохде герекиге.

— Ме э туй гуюм Шолум, — мугу Рэхъмон, — дуль гъемеиму эдее гъурт-гъурт сохде эз и туй эриму гуфдийгъо, гоф. Туй яралуье одомини, имуре ниеовоисдембу тууре инжимиши сохде. Ведерафдэ э хъяёт дириге, жэг-имет пури, дениширет туй чуль мугуиге. Лезги Хъасен эз и пеши вере рэхъо вэхшуди омори и хэбер эн и гоф туй гуфдийгъо э гуш ю дерафденгэ.

— Фикир ярайме нисди, — мугу Шолум, — ярайме хуб мубу. Ихдилот ижири: э Урсийт фэхъялгэо не ранжбергъо вегуърдеть хъулькумете э дес ишу. Серберэхьи эни Хъулькумет — Советская власть хъовори Ленин нуль-

вүьеди Гъонун, хоригъоре эз дес Гоширгъо вегуърдени э дес косибгъо дорени, заводгъо, бонгъо ве узъге корхонгъайгереш эз дес девлеттульо вегуърдэ э дес хэлгъ дерав гуфдире. Тозе власть, партий коммунистъо гъеме хэлгъайоре: жуътуре, мисурмуре, эрменире, урусе — гъеме эе чум гүрдэ, гъемере азади, ихднэри дори. Себэхъ, бирору, жэг-имет кура сохде гереки, ковхо Гъомуиле эз ковхости вегуърде гереки. Иму жэг-имет э воисдейму гууре мивихим эриму советская власть эн дий имуре эз косибгъо, эри эжиге овурде нувусде гъонунгъоре.

Шолум гоф хуьшдере поюнки, гъемееки э хуне дерию одомижо, тенмийтэй э келе тигъетевоз гуш дошдембириутгъо Шолуме, сер гүрдут э лэг-иэ, ду эз еки келе-кеle эри гоф сохде:

— И чуль бэхдевере Хулькумети и Советски власть!

— Не падшогь, не ковхо, не Гошир э сер иму огъюти писохут.

— Екиш имуре имогъой серкүш зере, зирпой нисоху.

— Имогъой, бирору, гъульом эн имуни косиб-кусуби!

— Эриме э хов шинирере хуно оморе, ме исэг-эш шиновусденумгъо гоффо!

— Сад сал Нынъмур гердо у Ленине. Уре худо мозол фуырсори эри косиб-кусуб.

Шолум лов хэнде э шириревоз эдембу денишире э си-фет эн э дуль экиревоз гоф сохдегоре одомигъо. У эз гээд е ён бонилю буяло книг вегуърд е сироте. Э сирот вебу е огъилье мерд, келе бирэхънее пушони, бигъулье, кутэхъэ рушгъо, дульхүше чумгъо.

— Ини Ленин, — мугу Шолум сироте э нуьшдегору бирмунде. Гъемееки гъуз бире денишириут э сурорт.

— Дениши чуль келе пушонинге, эдее эгъуыл рихдэ?

— Гынор до одомиген беге ижири келе коргъоре эри сохде.

— Ведини, рэхъмедули, эри косиб-кусуб дуль сухунденийон.

Рэхъмон ведешенд сироте эз дес Шолум, мугу:

— Ведеберуум ебо и сироте бурмунум э жэг-имет.

Эз хуне э хъяёт ведерафдэй эн Рэхъмонши еки не-бисдо, гүе у сэгэлт хэлгъ дуль эз лэг-иэ еки э войге, шириньхэлтиревоз эдембириут хэбер доре э еки, лов сохде э гъемей дий-жэг-имет, гээзиле бузыурге нуме, гуфдире келе-кеle

— Ленин!

— Ленин!

— Ленин!

(эхир эн сувдсан книга)

Х. Авшалумов

СУДЬБА СОСУНА

(На татском языке)

Редактор Г. Мусаханова. Художественный редактор Е. Омельченко.
Техн. редактор В. Науменко. Корректор А. Семендуев.

Сдано в набор 14/V-1957 г. Подписано в печать 16/VIII-1957 г.
Форм. бум. 84x108 1/32. Бум. л. 1,43. Усл. печ. л. 3,79. Уч.-изд. л. 3,71.
О03379. Тираж 500 экз. Цена 1 р. 15 коп.

Дагестанское книжное издательство Министерства культуры ДАССР.
Махачкала, ул. Маркова, 55 Зак. № 702.

Типография им. С. М. Кирова Министерства культуры ДАССР.
Махачкала, ул. Маркова, 51.